

Historisch-kritisch onderzoek naar de echtheid van Rom. XV en XVI

<https://hdl.handle.net/1874/287191>

HISTORISCH-KRITISCH ONDERZOEK

NAAR DE

ECHTHEID VAN ROM. XV EN XVI.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT,

NA MAGTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS,

Dr. H. C. MILLIES,

GEWOON HOOGLEERAAR IN DE WIJSEBEGEERTE EN LETTEREN,

MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAAT

EN

VOLGENS BESLUIT DER GODGELEERDE FACULTEIT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

Doctor in de Godgeleerdheid

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

TE VERDEDIGEN

op Dingsdag, den 19^{den} Junij 1866, des namiddags te 2 ure,

DOOR

GERRIT JACOBUS VAN DER FLIER,

GEBOREN TE NIJKERK OP DE VELUWE.

UTRECHT,

J. L. BEIJERS.

1866.

WETENSCHEPPELIJKE AKADEMIE

1850

VERHANDELINGEN VAN DE AKADEMIE

ADAMSMISCH PROSPERITEIT

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE H. O. MILLER

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Doctor in de Godgeleerdheid

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

DE AKADEMIE

DE AKADEMIE

1850

AAN MIJNE GELIEFDE MOEDER.

JAN WILHELM GELLENDE MOEDER

VOORREDE.

Bij het verlaten dezer hoogeschool neem ik deze gelegenheid te baat, om mijnen openlijken dank te betuigen aan allen, die in vroegeren of lateren tijd tot mijne wetenschappelijke vorming hebben bijgedragen.

Niet het minst geldt die dank u, hoogleeraren der theol. faculteit! Uwe lessen en raadgevingen, ze zullen nimmer door mij vergeten, maar steeds gewaardeerd worden. Vooral u, hooggeleerde ter Haar! hooggeachte Promotor! ben ik ruimschoots dankbaar voor de welwillendheid, waar-

mede gij de leiding, van het schrijven van dit mijn academisch proefschrift op u hebt genomen.

Ontvangt ook gij mijnen dank, hoogleraren der litt. fac. ! voor de wijze lessen, van u genoten.

En gij mijne vrienden ! laat het gemis aan persoonlijke omgeving, nimmer eenigen nadeeligen invloed uitoefenen op onze vriendschap. Vaartwel !

VOORREDE

Het is ons oogmerk in dit Academisch proefschrift in een onderzoek te treden naar de echtheid van de beide laatste hoofdstukken van den brief van Paulus aan de Romeinen. Willen wij dit doel bereiken, dan is het noodig, dat wij ons vooraf bekend maken, met hetgeen in vroegeren en lateren tijd omtrent ons onderwerp door verschillende geleerden is in het midden gebragt, ten einde ons daardoor met den tegenwoordigen stand der kwestie bekend te maken.

Wij geven alzoo allereerst een historisch overzicht van het oordeel der kritiek over onze hoofdstukken; daarna zullen wij de uit- en inwendige getuigen aangaande deze capita laten spreken, waarbij wij tevens een onderzoek zullen instellen naar het doel, waarmede de brief aan de Romeinen geschreven is, en naar het karakter, dat hij draagt, om eindelijk daaruit voor ons zelve een resultaat vast te stellen.

HOOFDSTUK I.

Historisch overzicht van het oordeel der kritiek over
de beide laatste hoofdstukken van den brief
aan de Romeinen.

De eerste kritische aanval, welchen de beide laatste hoofdstukken van den brief aan de Romeinen door te staan hadden, werd gedaan door Marcion, hetgeen ons echter alleen bekend is ¹⁾ uit eene plaats van *Origenes* bij *Rufinus* ²⁾, waar deze zegt: „*caput hoc (XVI : 25—27) Marcion a quo scripturae evangelicae atque apostolicae interpolatae sunt, de hac epistola penitus abstulit; et non solum hoc, sed et ab eo loco, ubi scriptum est: „Omne autem quod non est ex fide, peccatum est” (cap. XV : 1—XVI : 24) usque ad*

¹⁾ Epiphanius zegt wel, van Marcion sprekende: τινὰ αὐτῶν (van de 10 Paul. brieven) περιτέμων, τινὰ δὲ ἀλλοιώσας κεφαλαία, doch hij zegt niet, welke gedeelten dit waren.

²⁾ *Comment. in ep. ad Rom. opp. tom. IV. pag. 587.*

finem cuncta dissecuit. In aliis vero exemplaribus, id est, in his, quae non sunt a Marcioni temerata hoc ipsum caput (cap. XVI : 25—24) diverse positum invenimus. In nonnullis etiam codicibus post eum locum, quem supradiximus, hoc est: „Omne autem, quod non est ex fide, peccatum” statim cohaerens habetur: „Ei autem, qui potens est vos confirmare” (cap. XVI : 25). „Alii vero codices in fine id, ut nunc est positum, continent.”

Op welke wijze echter Marcion op Rom. XV en XVI zijne kritick heeft toegepast, is nog niet uitgemaakt. Volgens Baur en de meeste critici van den nieuweren tijd heeft hij deze capita geheel weggelaten, en dus uit zijnen canon geworpen; met welk doel hij dit dan zal gedaan hebben, is niet uit te maken. Waarschijnlijk had hij bezwaren van dogmatischen aard tegen hunnen inhoud. Anderen, en daaronder Nitsch ¹⁾ in de eerste plaats, oordeelen anders hierover; volgens dezen toch heeft Marcion c. XV en XVI niet *afgesneden* of *weggelaten*, maar: *verminkt, verbrokken*, uitgenomen echter de doxologie c. XVI : 25—27; deze heeft hij geheel verwijderd. Nitsch brengt voor dit beweren deze gronden bij: In Origenes' woorden is vooreerst sprake van de doxologie (*caput hoc*) die Marcion zou hebben verwijderd (*penitus abstulit*). In de tweede plaats wordt er gezegd van c. XV : 1—XVI : 24: „*cuncta dissecuit;*”

¹⁾ Nitsch, *Marcion und die zwei letzten Kapittel des Römerbriefs*, in het *Zeitschrift für die hist. Theologie* van Dr. Niedner. 1860. 2^{es} Heft. p. 285.

nu beteekent *dissecare* nimmer: afsnijden, verwijderen, — dit wordt uitgedrukt door: *dese-care* of *resecare*, — maar: „*versnijden*” (verstimmeln) d. i. hier en daar stukken uitlaten. Bovendien het: *penitus abstulit* staat bij Origenes tegenover het *cuncta dissecuit*. Ware hier dezelfde zaak bedoeld, dan zou Origenes wel geschreven hebben: *caput hoc . . . penitus abstulit, et non solum hoc, sed . . . cuncta*. Het is op deze gronden, dat Nitsch niet eene verworping van c. XV : 1—XVI : 24 door Marcion aanneemt, maar zich meent te moeten houden aan de voorstelling eener verbrokkeling; eene meening, die hij des te waarschijnlijker oordeelt, omdat ze zich beter laat verklaren, dan het andere gevoelen. Hoe toch, zegt hij, zou Marcion er toe hebben kunnen komen, om tegen zijne gewoonte uit een Paulinischen brief twee capita weg te laten, terwijl de weglating der doxologie daaruit te verklaren is, dat dáár van profetische, d. i. schriften des O. Testaments sprake was, welke hij niet erkende. Nagenoeg dezelfde reden vindt Nitsch voor het verbrokkelen van cap. XV; dáár toch wordt de waarde des O. T. besproken, en in v. 8 Christus zelf een dienaar der besnijdenis geheeten. Wat Marcion tegen cap. XVI had, weet Nitsch ons echter niet te zeggen; hij slaat wel de conjectuur voor, dat Marcion waarschijnlijk een deel der aldaar genoemde personen voor Judaïsten hield, doch nadere oorzaken geeft hij niet op.

Hoe dit ook zijn moge (wij komen later op

deze kwestie terug), in ieder geval heeft Marcion onze capita niet in hun geheel erkend, terwijl Origenes ons zijne gronden daarvoor met geen enkel woord vermeldt.

Na den aanval van Marcion bleef de kwestie omtrent de meer of mindere echtheid onzer Hoofdstukken langen tijd rusten. Van het midden der 2^e eeuw tot het laatst der 18^e, is ze nagenoeg niet aangeroerd, althans niet opzettelijk behandeld. Met het opkomen der historische kritiek evenwel werd de strijd weder aangewakkerd, en door tal van critici werd sedert dien tijd de echtheid van Rom. XV en XVI bestreden of verdedigd. De critici van dit tijdvak, die zich met de behandeling onzer hoofdstukken hebben beziggehouden, kunnen wij gevoegelijk onder twee rubrieken rangschikken; diegenen, welke wel het Paulinisch karakter van Rom. XV en XVI erkennen, doch deze capita niet als een integreerend deel van den brief beschouwen, en zij, die meer bepaald de echtheid daarvan bestrijden.

Onder de critici, die wij tot de eerste rubriek brengen, plaatsen wij Heumann naar tijdsorde boven aan.

Heumann verklaarde de capita wel niet direct voor onecht, maar verdeelde ze in onderscheidene fragmenten. Zijne beschouwingswijze komt hierop neder:

De geheele brief aan de Romeinen bestaat uit verschillende brieven als: vooreerst de hoofdbrief; deze loopt van cap. I tot c. XI.

Deze verdeeling grondt zich bij hem hierop, dat cap. XI eindigt met het woord *ἀμήν*, en er bovendien tusschen het voorgaande en volgende geen de minste samenhang bestaat. Vervolgens neemt hij een *tweeden brief* aan, cap. XII tot XV : 33 bevattende, en wel omdat we hier weêr het *ἀμήν* als slotformule vinden. Als aanleiding tot het schrijven van dezen tweeden brief, neemt hij aan, dat Paulus, nadat hij den eersten geëindigd had, nog tijdingen zal hebben ontvangen, inhoudende, dat de christenen te Rome niet werkzaam genoeg waren in hun geloof, en dat vele van hen tot hunne vroegere leefwijze terugkeerden. Vandaar, dat de Apostel zich gedrongen gevoelde nog eenige vermaningen, hierop betrekkelijk, tot hen te rigten. Voorts houdt Heumann cap. XVI voor eene bijeenvoeging van twee post-scripta: het eerste, loopende van v. 1 tot 24, dat wederom met den zegenwensch, gevolgd door *ἀμήν*, sluit: het tweede, de doxologie, v. 25--27 bevattende, welke door Paulus eigenhandig geschreven zal zijn. Deze beide post-scripta behooren voorts tot den hoofdbrief c. I—XI, en maken daarvan een ahangsel uit.

Van meer gewigt en van deugdelijker gronden voorzien, was het oordeel van Semler over onze hoofdstukken. In eene dissertatie ¹⁾ werkte hij dit onderwerp breedvoerig uit, en langen tijd bleef zijn gevoelen het heerschende.

Loochende Heumann slechts de éénheid des

¹⁾ *De duplici appendice ep. P. ad Rom.* Hal. 1769.

briefs, Semler's aanval is meer uitsluitend tegen de twee laatste Hoofdstukken gerigt. Reeds de titel: *de duplici appendice ep. P. ad Rom.* doet ons vermoeden, hoedanig in 't algemeen zijn resultaat zal zijn; en, inderdaad! reeds op de eerste bladzijde wordt het vastgesteld, dat de beide laatste hoofdst. oorspronkelijk niet tot den brief behoord hebben; evenwel de bewijsvoering volgt onmiddellijk. Semler verdeelt zijne getuigen in: uit- en inwendige; tot de eerste soort behooren:

1°. de plaats van Origenes bij Rufinus over Marcion (zie boven) ¹⁾;

2°. de plaatsing der doxologie c. XVI: 25—27 achter c. XIV: 24, in de meeste Grieksche codices (ook Hier. getuigt dit), in de Syr. post., in de Grieksche lectionaria, bij de patres eccl. graeci: *Theodoretus*, *Cyrillus*, *Damasc.*, *Oecumenius*, *Theophyl.* *Theodulus*: ook in de cod. lat. door Wetstein aangehaald. In lateren tijd zijn deze verzen naar 't einde van c. XVI overgebracht, omdat de meening toen ontstaan was, dat ook dit caput tot den brief aan de Rom. behoorde;

3°. het stilzwijgen van Epiphanius, over het weglaten dezer capita door Marcion, hetgeen, daar deze schrijver bijna alle plaatsen, door Marcion verminkt, vermeldt, onverklaarbaar is, wanneer c. XV en XVI oorspronkelijk tot den brief behoord hebben;

¹⁾ Semler's meening is, dat Marcion c. XV en XVI van den brief heeft afgesneden, en niet *weggeworpen*: M. zou dus reeds deze cap. als eene soort van appendix beschouwd hebben.

4°. Euthalius laat in zijne: *Elenchus capitulorum* (bij Zacagnius p. 573) den inhoud van cap. XVI onvermeld;

5°. Tertullianus *contra Marc.* lib. V citeert de plaats c. XIV : 10 als staande: „in clausula epistolae” ¹⁾.

De inwendige bewijzen, waarop Semler zich beroept, zijn deze:

1°. Wat den inhoud van c. XV betreft beweert hij 't volgende: Paulus had zijne dogmatische stof in de vorige hoofdst. neêrgelegd (dit caput bevat dan ook geene dogmatische plaatsen); thans echter begint hij in een appendix over zich zelven te spreken; hij houdt zijn eigen voorbeeld en dat van den Heer aan zijne lezers voor oogen; hij raadt de meer ontwikkelde Christenen aan, om met toegevendheid en *ἐπιείκεια* jegens de zwakkere te handelen; (de *ἀσθενεῖς* of *ἀδύνατοι* zijn de Joden-Christenen). Deze geheel historische inhoud van dit hoofdstuk verschilt dus zeer van den dogmatischen van het voorgaande; even als ook hetgeen over Paulus zelven hier wordt medegedeeld van den algemeenen inhoud der voorgaande capita verschilt. Paulus heeft dit dus op eene afzonderlijke, van het voorgaande afgescheidene plaats als appendix aan den brief toegevoegd.

¹⁾ De plaats in haar geheel luidt aldus: „Bene autem, quod et in clausula (scilicet epistolae, ex cujus capite XIII attulerat sententiam: *diligens proximum tanquam te*, hoc legis supplementum, quod exstat Rom. XIII : 8, 10) tribunal Christi comminatur; (cap. XIII : 10) utique iudicis et ultoris, utique creatoris, illum certe constituens, quem intentat timendum; etiamsi alium praedicat.”

Opdat het evenwel niet verloren zou gaan, hebben sommige latijnsche afschrijvers dezen appendix, doorlopend met den brief afgeschreven. Na den tijd van Origenes echter bleek het, dat deze vertalingen bedorven waren.

2°. Wat den inhoud van cap. XVI aangaat, zoo beweert S. dat dit caput het andere deel van dezen appendix uitmaakt; het doel van den schrijver is daarbij geweest, aan de overbrengers van den brief eene lijst te geven van de namen van hen, aan wie zij op hunne reis waren aanbevolen, en aan wie zij zonder gevaar, van Paulus' voornemen ten aanzien van eene reis naar Rome mededeelingen konden doen, en hun tevens een afschrift van den brief geven; tevens waarschuwt P. allen, die zij ontmoeten zouden (*voornamelijk Corinthiërs*) v. 17, 18, 19, dat zij zich voorzigtig zouden gedragen, en zich wachten voor den verkeerden ijver der Judaïserende Christenen, en voor scheuringen en partij-schappen, maar zich veeleer houden aan de ware leer, door hem, Paulus, hun overgeleverd. Semler's gronden hiervoor zijn:

1°. Phoebe kan niet de overbrenghster van den brief naar Rome zijn geweest, want:

a. P. verhaalt ons dit nergens: hoewel hij dit gewoonlijk in zoodanig geval doet. Zie bijv. Coll. IV : 7, 8, waar Tychicus uitdrukkelijk als overbrenger wordt genoemd.

b. In den 1sten brief aan de Corinthiërs zegt P. zelf c. XIV : 34 αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσασθαι. Evenzoo 1 Tim. II :

12. *γυναίκι δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω.* Hij stond dus niet toe, dat de vrouwen *over de leer* spraken. En indien hij nu dezen *dogmatischen* brief, die ten doel had de presbyters te onderrigten, hoe zij de ware leer tegen die der Judaiserende Christenen moesten verdedigen, door eene vrouw had laten overbrengen, dan zou juist hierdoor dit doel voor een groot deel gemist zijn geworden.
- c. Indien Phoebe wegens eene regtzaak naar Rome ware gegaan, ten einde eene regterlijke uitspraak van den keizer te erlangen, zooals sommigen beweren, dan staat deze meening lijnregt tegenover de leer van P. 1 Cor. VI : 1 sqq., die het volstrekt afkeurt, dat de Christenen wegens regtszaken (*βιωτικὰ κριτήρια*) geoordeeld zouden worden *ἐπὶ τῶν ἀδίκων*. Bovendien in de Hand. der Ap. wordt ons hoegenaamd niets medegedeeld van zulk eene gewigtige regtzaak van eene Corinthische vrouw.
- d. De bijvoeging XVI : 1 : *οὐσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κερχεαῖς* verhindert aan te nemen, dat deze appendix naar Rome is gezonden; want de aard van het diakenschap bragt mede, dat Phoebe op die plaats moest blijven, en liet dus eene zoo lange en gevaarvolle reis naar Rome niet toe. P. beveelt dus Phoebe aan bij hen, die naar Corinthe zouden vertrekken, opdat zij zich niet door scheurmakers zouden laten overhalen, om haar tegen te staan; daarom voegt hij er uitdrukkelijk bij, dat zij haar zouden

προσδέξασθαι ἐν κυριῷ, waaruit blijkt, dat zij door andere scheurmakers gehaat werd; ook uit 't woord ἀξίως volgt, dat zij ἀναξίως was verstooten geweest.

2°. De personen, die in cap. XVI gegroet worden, zijn voor S. een bezwaar: vooreerst Aquila en Priscilla; deze, benevens de gemeente κατ' οἶκον αὐτῶν worden door P. gegroet. Dezelfde phrase over 't huis van Aquila komt echter ook voor 1 Cor. XVI: 19, uit welke laatste plaats duidelijk blijkt, dat Aq. een huis bezat nabij Ephesus. In Rom. XVI: 5 worden ze met hun huis op eens naar Rome overgebracht; en dit kan niet zijn, want:

a. Volgens Hand. XVIII: 19 liet Paulus Aquila te Ephese achter, die (v. 24 sqq.) Apollos onderwees. Nu is Aquila kort daarop, met of zonder Apollos, naar Corinthe vertrokken, want Lucas meldt ons dit acta XIX: 1; P. keerde naar Ephesus terug, bleef er twee jaren, reisde daarna door Griekenland en vertoefde aldaar drie maanden (act. XX: 3). Nu is er geen enkel bewijs, dat Aquila P. hier overal vergezeld heeft, maar veel waarschijnlijker is het, dat P., die Timotheus beval te Ephesus te blijven, gedurende zijne reis door Macedonië en Palestina 1 Tim. I: 3, act. XX: 4, ten einde te waken, dat er geen valsche leeraars gedurende zijne afwezendheid zich zouden indringen, ook evenzoo aan Aquila heeft opgedragen, diezelfde zorg voor de Corinthische gemeente in acht te nemen, te meer, daar er te Corinthe vele scheuringen waren,

en enkelen in 't openbaar zich tegen Paulus' leer aankantten.

- b. Indien Aquila en Priscilla kort te voren naar Rome vertrokken waren, dan zou Phoebe, zoo ze eenige zaken te Rome te doen had, deze wel aan hen hebben opgedragen.
- c. Paulus was vóór Pinksteren van 't jaar 55 te Jeruzalem. In het vorige jaar was hij drie maanden in Griekenland geweest (act. XX : 3); nu neemt men aan, dat Aquila vóór Paschen van dit jaar 54 naar Rome is vertrokken. Maar de brief is geschreven vóór dat P. te Jeruzalem in den kerker geraakte, en dus op zijn laatst in het begin van 55; hoe is 't nu mogelijk, vraagt S., dat P. weten kon, of Aq. goed overgekomen was, én of hij eene gemeente aan huis had?

3°. Al die menschen, wier namen c. XVI : 5—15 genoemd worden, waren aan P. van zeer nabij bekend; zeer velen waren *συνεργοί*, medewerkers onder de volken, *συναιχμέλωτοι*, *συγγενεῖς* etc.; neemt men aan, dat deze allen in Rome tegenwoordig waren, dan ontstaat deze zwaarigheid, dat én Lucas, wanneer hij mededeelt, dat te Rome de broeders P. te gemoet kwamen, geen enkelen dezer uitstekende namen noemt, én dat Paulus Coll. IV : 15 sqq. wel eenige personen laat groeten, maar van deze geen woord rept. Bovendien 2 Tim. IV : 19 worden Aq. en Prisc. ook gegroet, waaruit volgt, dat zij onmiddellijk van Rome weêr vertrokken zijn, hetgeen onwaarschijnlijk is.

4°. Niet alleen de gemeente in het huis van

Aq. wordt gegroet, maar ook Asyncritus, Phlegon etc. en τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφοὺς (v. 14) en verder: Philologus etc. καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους. Hoe is 't nu mogelijk, vraagt S., dat in ééne stad, leden van ééne en dezelfde kerk ten minste drie afzonderlijke vereenigingen vormen, en dat deze op de rij af, gegroet worden? Waarom niet allen tegelijk? Waarom behooren *Philologus* en de anderen niet tot de gemeente van *Aquila*? Semler's antwoord hierop is: omdat ze niet in dezelfde stad woonden, maar de zaak is eenvoudig deze: de overbrengers van den brief hadden last op hunne reis de voorgangers der gemeente in onderscheidene steden te groeten.

5°. Cap. XVI : 17, waarschuwt P. tegen valsche leeraars, die de wellust en het genot dienden; maar, waren er inderdaad zoodanigen te Rome? In Corinthe weten we zeker, dat er scheuringen waren, 1 Cor. I : 10, 2 Cor. XI : 13. Ook dit past dus, even als het overige van dit hoofdstuk veel beter op de Corinthische gemeente, en op die van Griekenland, Macedonië en Azië, door welke provinciën de overbrengers van den brief moesten terugkeeren; ook cap. XVI : 20, past beter voor de Corinthiërs, dan voor de Romeinen; zie 2 Cor. XI : 3, XII : 12 (?). Waartoe toch zou P. de Romeinsche gemeente over scheuringen en listen des satans hebben geschreven, terwijl Lucas (Hand. XXVIII : 21 sqq.) beweert, dat niemand τὴν προφητίαν van hen te zeggen had, en Paulus zelf de Romeinsche Christenen hoogelijk prijst, Rom. VI : 17; hoe kunnen dáár dan scheuringen zijn geweest?

6°. De personen, v. 21—24 genoemd, kenden de Romeinen niet; hunne groeten gelden dus personen, die niet te Rome waren, maar welke de overbrengers van den brief op reis zouden ontmoeten ¹⁾).

Het eindresultaat van Semler's onderzoek is dus: dat hoofdst. XV en XVI volstrekt niet tot dezen brief behooren, maar dat zij een appendix zijn, voor diegenen, elk afzonderlijk, bestemd, aan wie P. tevens een afschrift van zijn brief deed toekomen, en die de overbrengers van den brief op hunne reis moesten bezoecken. Wat zulk eene hypothese niet onwaarschijnlijk maakt is, dat P. ook Coll. IV : 16 een afschrift van zijn brief laat maken en verzenden; ook volgens Critobulus en Clericus ²⁾ heeft Lucas tweemaal zijne Hand. des Ap. geschreven. Deze appendix werd door P. op een afzonderlijk blad geschreven, en dit blad, ofschoon nu eigenlijk voor de Corinthiërs bestemd, werd tegelijk met den brief aan de Rom. verzonden. Wat wonder, dat men uit vrees dat het verloren zou gaan, het aan den brief toevoegde? Vóór 't einde der 13^e eeuw was er geen aanleiding om hierop te letten; de

¹⁾ Dorotheus in zijne verhandeling over de 70 discipelen des Heeren (een aanhangsel op het *Chronicum Alexandrinum* uitgeg. door Veneta, p. 344) zegt, dat Erastus: *εικόνομος τῆς ἐν ἱεροσολόμοις ἐκκλησίας* is geweest, en niet in Corinthe; hij verhaalt ook, dat Trypho in 't Oosten, en niet in 't Westen geleefd heeft.

²⁾ *Défense des sentimens de quelques théologiens d'Hollande*, pag. 421. sqq. à M. Simon.

kerkvaders stelden zich de zaak dus zóó voor, alsof de appendix ook van Rome bekend ware geweest, en het aanzien der Rom. gemeente deed hieraan ook in ruime mate het zijne toe.

Ziedaar in korte trekken den inhoud van Semler's beroemden aanval! Was hij de eerste, dien we een scherp en naauwkeurig onderzoek naar ons onderwerp moeten toekennen, velen zijn zijne volgelingen geweest; voor velen heeft hij de baan gebroken. Al aanstonds kunnen we hier noemen: den geleerden criticus Griesbach ¹⁾. Hem een bepaalde volgeling van Semler te noemen, durven wij niet doen, aangezien hij veel verder is gegaan dan deze. Had toch S. slechts de hypothese gesteld, dat cap. XV en XVI een enkelen appendix uitmaakten, en derhalve de eenheid der capita op zich zelve nog gehandhaafd, onder de handen van Griesbach, worden ze in onderscheidene kleinere stukken verdeeld. Volgens zijne bewering, had Paulus den brief met het schrijven van c. XIV : 23 geëindigd. Op een afzonderlijk blaadje voegde hij er echter nog de doxologie bij, welke in onzen rec. achter XVI voorkomt.

Uit deze laatste omstandigheid verklaart G. hoe in de handschriften deze doxologie op verschillende plaatsen wordt gevonden.

Hierna nam Paulus een ander blaadje, en schreef daarop de namen van eenige vrienden, die in hunnen naam de Romeinen lieten groeten :

¹⁾ *Curae in hist. textus Graeci ep. Paulin. spec. I. Jena 1727. p. 51.*

c. XVI : 21, 22, 23. Eindelijk schreef P. eigenhandig op één dezer beide bladen den zegenwensch XVI : 24. De brief werd met deze twee bijvoegsels echter nog niet aanstonds verzonden, om reden dat de overbrenger nog niet gereed was om te vertrekken; dezen tijd nu maakte Paulus zich ten nutte om den met XVI : 23 afgebroken ¹⁾ draad van zijn verhaal weêr op te vatten, en schreef weêr op een ander blad, hetgeen wij in c. XV lezen tot vers 33. Ten laatste kwam er nog een afzonderlijk blad bij, dat XVI : 1—20 bevatte.

Deze aanhangsel-theorie, om haar aldus te betitelen, wordt door Griesbach met geen enkel bewijs gestaafd, uitgezonderd ten opzichte van het blad, waar op XVI : 1—20 was geschreven; het bewijs hiervoor komt hierop neêr:

Dat dit stuk op een afzonderlijk blad was geschreven, volgt uit v. 20. Zulke uitdrukkingen komen steeds aan 't einde van Paulus' brieven voor, en gelden dan, daar ze eigenhandig zijn geschreven, als teeken der echtheid; zóó bijv. 2 Thess. III : 17, 18, 1 Cor. XVI : 21—24, Gal. VI : 11, 18, Coll. IV : 18, 19, en hoe zou 't nu mogelijk zijn, dat zulks in één en denzelfden brief tweemaal voorkwam v. 20 en 24?

Ook uit het slot van cap. XV blijkt het, dat het een afzonderlijk geschrift is, daar zoodanige formule als v. 33 voorkomt, steeds aan het einde van eenen brief staat.

¹⁾ Volgens Gr. had P. aldaar eerst waarschijnlijk moeten eindigen omdat zijn perkament volgeschreven was.

Griesbach blijft hierbij staan, en deelt ons later alleen nog mede, dat door deze zijne hypothese het niet-voorkomen van cap. XV en XVI in sommige Handschriften en bij enkele schrijvers op voldoende wijze verklaard wordt.

Het denkbeeld, dat cap. XV en XVI uit één of meer appendices zouden bestaan, door Heumann 't eerst ontworpen, door Semler en Griesbach meer uitgewerkt, vond bij de geleerden, in 't laatst der vorige en het begin van deze eeuw, steeds meer en meer ingang. Uit de stelsels of liever hypothesen dezer mannen, ontstond die van Eichhorn, welke we thans 't eerst noemen, en kortelijk uiteen zullen zetten.

Eichhorn ¹⁾ meent vooraf te moeten vaststellen: „dass sich bei solche Frage der höhern Kritik nicht über hohe Wahrscheinlichkeit herauskommen lasse”; hij wil dus zijne meening niet voor meer geven, dan ze ook werkelijk is, namelijk eene hypothese. Eichhorn's bezwaren tegen de éénheid van den geheelen brief aan de Rom. zijn tweëerlei: vooreerst de verschillende plaats, op welke de doxologie XVI : 25—27 in de Handschr. voorkomt, namelijk in de meeste achter XIV : 23, in sommige achter XVI : 24, in enkele op beide plaatsen tegelijk, terwijl nog andere haar geheel weglaten. Dit te verklaren door de onechtheid dezer doxologie aan te nemen, komt E. ondoenlijk voor, en wel, omdat het dan onverklaarbaar is, waarom men juist eene doxo-

¹⁾ *Einl. in das N. T.* Leipzig 1812.

logic als slot achteraan gesteld, en niet liever Paulus' gewone methode gevolgd, en den apostolischen zegenwensch achteraan geplaatst heeft. Er moet dus iets anders op gevonden worden.

Doch er is nog een ander bezwaar: namelijk dit: dat er in de beide laatste Hoofdst. drie slotformules voorkomen, en wel XV : 33, XVI : 20 en XVI : 24. Paulus kan natuurlijk niet drie maal zijn brief geëindigd hebben; derhalve zijn twee dier formules ongetwijfeld het slot van bijlagen; de vraag is echter welke? Eichhorn denkt zich de toedragt der zaak aldus:

De brief is met XIV : 24 geëindigd, en wel omdat er geen plaats meer was op het perkament. Paulus wilde echter nog meer geschreven hebben; hij nam dus zijne toevlugt tot een klein stukje perkament, dat hij nog bij zich had, en schreef op de ééne zijde: de doxologie (XVI : 25—27) als slot van de vermaning, hoe zijne lezers zich tegenover zwakke Christenen te gedragen hadden, terwijl hij op de andere zijde de groeten schreef, benevens den Apostolischen zegenwensch als slot. XVI : 21—24. Hiermede was de hoofdbrief af, doch hij werd nog niet dadelijk verzonden, en in dien tusschentijd vond Paulus nog aanleiding om in eene bijlage cap. XV : 1—33 zijne inzigten te ontwikkelen over de verhouding tegenover zwakke, bevooroordeelde Christenen; voorts voegde hij er een woord van verontschuldiging bij over zijne stoutmoedigheid in het schrijven aan eene, hem persoonlijk onbekende gemeente, benevens zijn reisplan.

Eindelijk schreef hij nog een aanbevelingsbrief voor Phoebe XVI : 1—20. Al deze papieren werden echter naar Rome gebracht en aldaar bewaard.

Deze hypothese moet nu de genoemde bezwaren oplossen, en wel op de volgende wijze : Sommige afschrijvers vergenoegden zich met het groote perkament, en zóó ontstonden afschriften, die niet meer bevatten dan cap. I—XIV : 23. Anderen wilden niets missen van Paulus' schrijven, en schreven alles achtereenvolgens op één perkament, evenwel met verschillende volgorde der afzonderlijke stukken : de één plaatste achter XIV : 23 de op de ééne zijde van het afzonderlijke blad staande doxologie (XVI : 24—27), en liet dan de eerste bijlage XV : 1—33 volgen, daarop de tweede XVI : 1—20 (de aanbevelingsbrief aan Phoebe) en eindelijk de groeten en den zegen (XVI : 21—24). Een ander weêr liet de perkamenten naar hunne grootte op elkander volgen : eerst den hoofdbrief I—XIV : 23, dan de eerste bijlage XV : 1—33, dan de aanbeveling aan Phoebe XVI : 1—20, eindelijk het aan beide zijden beschrevene blad ; dit laatste echter begon men van de verkeerde zijde af te schrijven, zoodat eerst de groeten voorafgingen, en daarna als slot de doxologie kwam. Uit Handschriften dezer twee laatste soorten zijn natuurlijk dezulke ontstaan, die óf de doxologie aan beide plaatsen hadden, óf, daar andere afschrijvers juist *dit* als bewijs van hare onechtheid hielden, zulke, die haar geheel misten.

Na deze ontwikkeling zijner hypothese, behan-

delt Eichhorn de kwestie, of de bijlage XVI: 1—20, de aanbeveling van Phoebe, benevens eenige groeten bevattende, ook naar Rome is bestemd, evenals het overige.

De bedenking hiertegen ingebracht door Semler, dat namelijk Aquila en Priscilla niet te Rome waren, daar ze 2 Tim. IV: 16 te Ephesus voorkomen, weerlegt E. door de eenvoudige, alles afdoende opmerking, dat de brief aan Timotheus niet van de hand van Paulus is, en derhalve, onecht zijnde, ligt eene dwaling kan bevatten omtrent de verblijfplaats van deze menschen; bovendien, zegt E., is het zeer waarschijnlijk, dat Aquila, die tengevolge der vervolging van Claudius uit Rome had moeten vlugten, later onder de aanvankelijk milde regering van Nero weêr naar Rome is teruggekeerd vóór of althans ten tijde dat Paulus zijn brief verzond.

Ook de bekendheid van P. met al die personen, welke hier gegroet worden is hem geen hinderpaal, daar hij ze verklaart uit het lange vertoef van P. in Klein-Azië, Macedonië en Griekenland; ook kunnen de lezers van de zendbrieven aan de Ephesiërs, Philippensen, Colossensen en aan Philemon hem deze groeten wel hebben opgedragen.

Van oneindig meer gewigt is voor E. het bezwaar van hetgeen volgt (vers 7—20); hij noemt deze vermaning tot eenheid eene ware strafpredicatie, welke volstrekt niet past voor de Romeinsche christenen. De geheele overige brief toch kent, naar hij oordeelt, slechts angstig en min-

der angstig gestemde christenen (zie vooral c. XIV.) Paulus weet dáár niets van *τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα ποιοῦντας* (17); hij weet niets van dwaalleeraars, welke *διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀνάκτων* (18), waartegen hij hier ijvert; hij weet dáár niets van menschen, die om geldelijk voordeel leeren, en hier waarschuwt hij tegen leeraren, die *τῷ Κυριῷ ἡμῶν Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἐαυτῶν κοιλίᾳ*. Deze geheele vermaning past, noch wat den toon, noch wat den inhoud betreft, voor Romeinsche christenen.

Om zich uit deze moeijelijkheid te redden, neemt E. aan, dat Paulus dezen aanbevelingsbrief van Phoebe, naar Corinthe heeft bestemd, over welke plaats zij haren weg nam; dat echter dit geschrift óf niet door Phoebe aldaar is afgegeven, óf nadat het gelezen was door de Corinthiërs aan haar is teruggegeven, zoodat zij het ten laatste mede naar Rome genomen heeft; hierdoor acht E. ook de laatste zwaarigheid uit den weg geruimd.

Was hierdoor alles zeer naauwkeurig verklaard, men kon toch niet zeggen, dat deze hypothese *eenvoudig* was; zulks gevoelde ook de geleerde Bertholdt, die in eene kritische beschouwing van enkele meeningen, E. beschuldigt van te groote omslagtigheid; daarom zocht hij naar eene meer eenvoudige verklaring van hetgeen hem in Rom. XV en XVI in verband met het vorige bevreemdde, en dat geheel hetzelfde was, als wat E. tot zijn onderzoek had aangespoord.

Bertholdt ¹⁾ neemt Rom. XVI : 22 tot uitgangspunt zijner beschouwing, omdat hem dit vers een bewijs is, niet alleen dat Tertius al het voorgaande geschreven heeft, maar dat deze het als één doorlopend geheel heeft te boek gesteld; de brief kon dus niet, zooals E. beweerde, met cap. XIV gesloten zijn geweest; dit laatste blijkt nog bovendien uit het woordje *de c.* XV : 1, waardoor dit Hoofdstuk met het voorgaande verbonden wordt. Dat dit in enkele min. Handschr. niet voorkomt, vind B. zeer natuurlijk, want deze hebben ook de doxologie XVI : 25—27 aan het einde van cap. XIV, en daarom hebben de afschrijvers het als overtoellig weggelaten.

Bertholdt neemt aan, dat Paulus met XV : 33 zijn brief heeft *willen* sluiten; dit wordt aangewezen door vs. 33, doch hij heeft hem niet zóó willen verzenden, daar hij, zoo als hij steeds gewoon was te doen, er nog geene groeten had bijgevoegd; bij wijze van een postscriptum zette hij zich dus neder om er nog een paar regels bij te voegen, en wel *eigenhandig*, als teeken der geloofwaardigheid; dit postscriptum zou dan behalve de groeten, tevens eene aanbeveling van Phoebe bevatten (XVI : 1—16.) Maar ziet, zegt Bertholdt, nadat P. dit gedaan had, schoot hem nog iets te binnen, dat hij vergeten had in den brief mede te deelen; hij laat dus Tertius nog even verder schrijven, en dicteert hem, hetgeen we XVI : 17—20 lezen;

¹⁾ *Vind. Erlangen*, 1849, IV. § 745.

nu wilde hij nogmaals met den zegenwensch sluiten, maar alweder gebeurt er iets bijzonders: daar wordt hem op eens door Timotheus of Tertius herinnerd, mogelijk viel 't hem zelve in, dat hij de groeten nog niet had gedaan van zijne mede-arbeiders, welke zich bij hem bevonden; aanstonds herstelt hij dit verzuim, en schrijft vs. 21—24, terwijl hij daarna nogmaals een slot maakt door de zegenformule en doxologie er achter te voegen.

Zóó was dus de brief wel bij gedeelten, maar toch als één doorlopend geheel geschreven.

Bij deze hypothese blijft er echter nog één bezwaar. Wordt al het herhaald voorkomen van de gebruikelijke slotformule verklaard, de vraag: hoe komt het, dat in de meeste Handschriften de doxologie (25—27) achter c. XIV voorkomt, blijft onbeantwoord.

Evenwel Bertholdt heeft ook hierin voorzien, en weet ons mede te deelen, dat de Grieksche christenen bij de openbare voorlezingen cap. XV en XVI achterwege lieten, omdat deze Hoofdstukken grootendeels persoonlijke aangeligheden en groeten bevatteden, voor het publiek van geen belang; bovendien zou de voorlezing van cap. XV, in welk Hoofdstuk gehandeld wordt over *δυνατοι* en *ἀδύνατοι*, ligtelijk bij sommigen trots en verwaandheid, bij anderen beschaming uitwerken, daar er toch in iedere gemeente dezodanigen waren ¹⁾. Men las derhalve den brief

¹⁾ Hemsen, die ten aanzien der doxologie ook het gevoelen is toegedaan, dat ze in de voorlezingen achter XIV werd

slechts tot XIV; om nu evenwel die heerlijke doxologie niet verloren te doen gaan, las men deze mede voor als slot; van daar sloop zij in de Handschriften achter XIV en bleef aan het einde des briefs weg; anderen plaatsten haar op hare oorspronkelijke plaats; uit deze beide soorten ontstonden andere, die ze op beide plaatsen hadden.

Dat sommige Handschr. haar geheel weglaten, verklaart B. ons niet; alleen haar ontbreken in het exemplaar der Marcionieten wordt door hem beschouwd als ontstaan of door een toeval, of door dat de afschrijver haar vergat, of uit verwaandheid voor onecht verklaarde.

Wij moeten thans de namen noemen van drie mannen, die, ofschoon ook nog tot de Semler-sche school behorende, echter alle drie eene van deze afwijkende theorie aankleefden ten aanzien onzer hoofdst. Zij zijn: Ammon, Schulz en Schott.

Hun gemeenschappelijk gevoelen is, dat men de geheele kwestie moet beperken tot cap. XVI, want dat cap. XV ongetwijfeld niet alleen echt is, maar ook een integreerend deel van den brief uitmaakt.

gevoegd, bestrijdt dit argument van Bertholdt, als hij zegt: dat men dan even goed 1 Cor. VIII: 9—13. X. 23—33 bij de voorlezing had moeten weglaten, te meer, daar Rom. XV: 1—13 allen tot wederkeerige liefde opwekt, en dus geenszins zoo grooten aanstoot kon geven; hij vindt de oorzaak dat men cap. XV en XVI niet voorlas, in de onbelangrijkheid van den inhoud dezer capita; overigens beschouwt hij den Rom. brief van cap. I tot XVI als één samenhangend geheel. — Hensen, *Der Ap. P.* p. 450.

Schott ¹⁾ geeft als bewijs hiervoor op, dat cap. XV : 1—13 in het naauwste verband staat met de voorschriften, door Paulus in cap. XIV gegeven, en dat voorts het overige van c. XV niets bevat, wat tegen den aard en inhoud van den brief strijdt, en dat niet aan de Rom. gemeente zou kunnen gerigt zijn, daar het toch duidelijk blijkt uit XV : 23 (vgl. Coll. I : 13), 28 (vgl. Hand. XIX : 21), dat Paulus hier dezelfde lezers voor oogen heeft, als aan wie hij c. I—XIV schreef.

Cap. XVI behoort volgens hunne meening niet tot den Rom. brief, maar moet daarvan worden afgescheiden. Wat echter hunne bijzondere beschouwing van dit caput betreft, aan wie het gerigt is, en waar het geschreven is, hierover zijn deze geleerden het niet volkomen eens. Ammon beweert, dat Paulus dit geschreven heeft nadat hij uit zijne (eerste?) gevangenschap te Rome naar Corinthe was teruggekeerd; dat dit briefje bestemd was om te dienen ter aanbeveling van Phoebe naar Rome, dat eindelijk de Romeinsche presbyters na Paulus' dood dit bij onzen brief hebben gevoegd, ten einde alle zijne geschriften bij elkander te hebben, waardoor dan later de verkeerde meening is ontstaan, dat dit stuk werkelijk tot dezen brief behoorde.

Anders denken er de beide andere genoemde critici over; zij meenen, dat dit hoofdstuk of liever deze brief — want het is volgens hen een brief op zich zelve — niet naar Rome bestemd is geweest,

¹⁾ *Isag. hist.-critica in lib. N. T. sacr.* Jenae, 1830. § 58.

maar naar eene gemeente in Klein-Azië, en wel naar Ephesus; daar zij evenwel verschillen ten aanzien van de plaats vanwaar deze brief geschreven is, alsmede van zijne samenstelling, zoo willen we hunne gevoelens afzonderlijk beschouwen, om daardoor de verschilpunten meer te doen uitkomen.

Schott wil het laatste Hoofdst. van den brief aan de Romeinen niet als een integrerend deel van dien brief beschouwd hebben, en wel wegens het aantal gegroette personen, dáár voorkomende. Wanneer dit hoofdstuk werkelijk aan de Rom. is geschreven, acht hij 't hoogst bevreemdend, dat Paulus, daar hij, vóór dat hij den brief aan de Rom. schreef, nimmer te Rome geweest was, of in haren omtrek (I : 10, 13), toch XVI : 5—15 aan zoovele menschen zijne groeten opdraagt, en sommigen nog wel zoodanig memoreert, dat daaruit volgt, dat hij dezen zeer van nabij moet gekend hebben, hetgeen trouwens ook blijkt uit vs. 5—9, 11, 13. Dit schijnt hem te meer ongeloofelijk toe, omdat er in den geheelen brief geen spoor te vinden is van zoodanige betrekking tusschen Paulus en de Rom. christenen, en noch Lucas in de Hand. er iets van vermeldt, noch ook Paulus zelf in die brieven, welke hij in zijne gevangenschap te Rome geschreven heeft, en waarin hij de menschen, die bij hem waren, afzonderlijk noemt, iemand aanduidt van al diegenen, die in cap. XVI worden genoemd.

Doch Schott heeft nog eene zwaarigheid, die we reeds vroeger hebben ontmoet, nl. dat

Aquila en Priscilla ten tijde van het schrijven van den brief aan de Romeinen te Rome zouden hebben gewoond, en aldaar bijeenkomsten hebben gehouden. (Vgl. 2 Tim. IV : 19.) Hierdoor is Schott er toe gekomen om cap. XVI als een brief naar Ephesus bestemd, te beschouwen. Doch hiermede is de zaak nog niet afgedaan.

Deze brief (Rom. XVI), zegt hij, was oorspronkelijk geen geheel, maar hij is zamengesteld uit verschillende fragmenten van een brief te Corinthhe geschreven, die grootendeels verloren geraakt was, doch waarvan de overgeschotene fragmenten door een verzamelaar, in eene doorlopende rede achter elkander werden geplaatst en wel in deze volgorde: eerst XVI : 1—16; daarop 17—20, (dit gedeelte behoort bepaald tot een anderen brief, daar het geheel en al tegen Paulus' gewoonte strijdt om dergelijke algemeene vermaningen en wenschen te uiten na groeten als 1—16 bevatten ¹⁾); dan als derde fragment v. 21—24; eindelijk zette de compiler er de doxologie 25—27 achter, om toch niets, dat van P. was, te missen. Omdat nu de meeste brieven van P. groeten bevatten en de brief aan de Rom. er geene had, heeft men dit stuk later achter den brief aan de Rom. geplaatst.

Schulz ²⁾ heeft wel is waar nagenoeg de

¹⁾ De woorden v. 20: ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετ' ὑμῶν. ἀμήν. zijn volgens S. later door iemand er in gevoegd, die de verzameling wilde opsieren, en die meende dat P. hier met plegtige woorden zijn brief geëindigd had.

²⁾ *Stud. u. Krit.* 1829. p. 609—612.

zelfde gronden en bezwaren tegen c. XVI, doch hij verschilt van Schott hierin, dat hij dit caput als een geheel, afgesloten brief beschouwt, die uit Rome naar Ephesus is geschreven; het geen waarschijnlijk gemaakt wordt hierdoor, dat Aquila zich destijds te Ephesus bevond. Vgl. Hand. XVIII : 19—26 en 1 Cor. XVI : 19; ook 2 Tim. IV : 19. Dat zij van daar weer vertrokken zijn naar Rome, is, volgens Schulz, niet aan te nemen, als geheel onbewezen zijnde.

De hoogleeraar Paulus van Heidelberg ¹⁾, dien wij thans kortelijk moeten memoreren, deelt in dit gevoelen niet, maar sluit zich meer aan bij dat van Semler, hoewel altijd met eenig verschil, vooral van argumentatie.

Wat de doxologie (XVI : 25—27) betreft, welke hij eerst behandelt, zoo meent hij van Schmidt ²⁾ te moeten verschillen door haar voor echt te verklaren; wat hare plaatsing betreft, zoo neemt hij aan, dat zij oorspronkelijk achter cap. XIV heeft gestaan, en wel omdat het doel van den brief zulks eischt. Er waren toch nog velen in Rome, zegt hij, die den Apostel wegens zijne afschaffing en geringachting van alle wettische vormen en ceremoniën veroordeelden en meenden, dat hij hierin te ver ging; Paulus was hiervan bewust, en nu wenscht hij aan het slot van den brief (cap. XIV), dat God de Rom. Christenen toch meer bevestigen mogt (*στηρίξαι*)

¹⁾ *Des Ap. P. Lehr-Briefe an die Gal. und Rom. Christ.* 1831. p. 309, 322.

²⁾ Over dezen, zie pag. 34.

in de overtuiging, dat het nu openbaar geworden Christendom een geheel *geestelijk* karakter bezat.

Wat aangaat het XV^{de} hoofdstuk, dit wordt door Dr. P. aangemerkt als een kleinere, afzonderlijke brief, geschreven door den Apostel ¹⁾ aan zijne meer vertrouwde vrienden in de gemeente te Rome, of liever aan de *δυνατοὶ* (in tegenstelling van de *ἀσθενεῖς* cap. XIV : 1), om hen in vertrouwen de reden van zijn schrijven aan de Rom. gemeente mede te deelen, en hun tevens zijn voornemen te kennen te geven, om naar Spanje te reizen; deze brief heeft ook zijn slot in v. 33. Behalve dit briefje heeft de Apostel aan Phoebe, die de overbrengster van den brief was, nog een klein epistel medegegeven, ook op een afzonderlijk blad geschreven, met aanbeveling aan hen, die hij door de opzieners der gemeente in zijnen naam bijzonder wilde laten groeten; ook dit briefje heeft zijn slot in v. 20. Dat dit (c. XVI : 1—20) uitsluitend aan de presbyters was gericht, blijkt uit de wijze van groeten. De Apostel spreekt niet tot Phoebe: groet *gij* die menschen, maar hij draagt den opzieners zijne groeten op ²⁾.

¹⁾ Uit de eene of andere plaats in Illyrië; dit leidt hij af uit XV : 19; trouwens de geheele brief is dáár geschreven; ook cap. XVI, hoewel dit laatste door Phoebe van uit Corinthe naar Rome is gezonden.

²⁾ Dr. P. meent dat het woord *προστάτης* (v. 2.) hier beteekent: „bercidwillige dienaar”: voor iemand staande d. i. bercidwillig om te dienen, het moet dus niet vertaald worden door: „voorstanderes.”

Eindelijk heeft de Apostel in zijn ijver, van dit kleine blad nog gebruik gemaakt, om eenige vermaningen te geven, zooals die zeer goed voor presbyters pasten. Het slot (21—24) bevat groeten, door ieder van des Apostels begeleiders hem opgedragen. Dat P. dikwijls zulke medehelpers bij zich had, blijkt, volgens Dr. P. o. a. uit Hand. XX : 4, 5. Zóó was hier Timotheus bij hem, dien hij uit Ephesus met den Corinthiër Erastus naar de gemeenten van Macedonië en Griekenland had gezonden, om zijne aankomst aldaar voor te bereiden.

Dat cap. XV en XVI bepaald twee afzonderlijke brieven zijn, is Dr. Paulus duidelijk gebleken hieruit, dat ze beide te veel verschillen. Had de Apostel ze werkelijk willen verbinden, dan zou hij toch op eene zonderlinge wijze van het algemeene (XV) weêr tot het bijzondere zijn overgegaan, terwijl dit laatste toch bovendien vroeger reeds behandeld was; het is derhalve waarschijnlijk aan meer vertrouwden gericht. De presbyters toch hadden ligtelijk kunnen denken, dat de Apostel in c. XIV zich te toegeeffijk had betoond, en daarom geeft hij hun op vertrouwelyken toon den wenk, dat deze verhouding tegenover de Joodsche Christenen pligt is, en niet uit toegeeffijkheid voortkomt; dat ieder onzer (XV : 2) zijne medemenschen welgevallig moet zijn, daar zulks tot opbouwning der gemeente kan strekken ¹⁾.

¹⁾ De kleinere stukken werden voorts later te Rome bij elkander gevoegd, en van daar het verschil in de Handschriif-

Zóó zien wij bij Dr. Paulus een gevoelen ontstaan dat aan Flatt ¹⁾ tot nieuw onderzoek der kwestie aanleiding heeft gegeven.

Deze geleerde heeft zich vooraf toegelegd op eene uitvoerige bestrijding van de gevoelens van Semler, Eichhorn, Paulus en anderen; allcen Griesbach vindt genade bij hem. Wij zouden dan ook zijne meening zeer gevoeglijk eene wijziging van diens gevoelen kunnen noemen, en wij hebben deze variatie van Griesbach derhalve alleen te vermelden, om tot een overzicht van Flatt's hypothese te geraken.

Nam Griesbach aan, dat Rom. XV en XVI in vier appendices moesten verdeeld worden, Flatt reduceert dit getal tot op de helft; op het eerste blad stond volgens hem, XVI : 25—27, doch later schreef Paulus op een ander blad als *vervolg* (dit blijkt uit het part. $\delta\acute{\epsilon}$ na $\sigma\phi\epsilon\acute{\iota}\lambda\omicron\mu\epsilon\nu$ XV : I) cap. XV en XVI : 1—20 in eene doorloopende rede (wegens het: $\delta\acute{\epsilon}$ na $\sigma\upsilon\nu\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$ XVI : 1); hiermede was de brief af. Er kwamen echter nog eenige groeten van vrienden van Paulus bij, die vs. 21—23 op hetzelfde blad, onmiddellijk na vs. 20 geschreven werden, en daarop voegde Paulus er nog eenmaal den gewonen zegengroet (vs. 24) achter.

Door deze hypothese van Flatt wordt het verband tusschen de laatste hoofdstukken en den geheelen brief meer vastgehouden. Men kan dan

ten. Die afschrijvers, welke alles bijeen voegden, verbonden door tusschenvoeging van $\delta\acute{\epsilon}$, ook cap. XV met het voorgaande.

¹⁾ *Vorlesungen über den Brief P. an die Röm.* 1825. p. 453.

ook deze afzonderlijke bladen, waarop volgens hem cap. XV en XVI geschreven waren, niet appendices noemen in den zin waarin dit door Griesbach of Eichhorn gedaan wordt, het zijn meer vervolgstukken; de brief was door P. met XIV: 33 afgebroken, hetzij omdat hij, zoo als Flatt meent, verhinderd werd hem voort te zetten, of om eenige andere reden. Eenigen tijd later schreef hij voort.

Wat aangaat de plaats der doxologie, zoo is Flatt het geheel eens met Dr. Paulus, dat zij achter cap. XIV moet staan.

Had tot nog toe niemand bepaald het woord onecht over onze Hoofdstukken uitgesproken, maar had men op onderscheidene wijzen door allerlei gekunstelde verklaringen de moeilijkheden uit den weg trachten te ruimen, thans ontmoeten we mannen, die scherper oordeel uiten.

De eerste die, zij 't ook slechts voor een zeer klein deel, een gedeelte der cap. bepaald verwierp, was Koppe ¹⁾.

Wel had reeds de Engelsche criticus Evanson den geheelen brief aan de Romeinen, en dus ook onze hoofdst. voor onecht verklaard, doch zijn oordeel vond weinig bijval bij de geleerden, weshalve wij kunnen volstaan met zijn gevoelen vlugtig en als in het voorbijgaan te vermelden.

Koppe's oordeel over Rom. XV en XVI is

¹⁾ N. T. Graece IV. excursus II. p. 400—412.

over 't geheel gunstig; op een enkel vers na houdt hij ze voor echt; dit geïncrimieerde vers is het 24ste. K. beweert, dat er dit later is ingevoegd; om de reden daarvan echter goed te begrijpen, moeten we zijn gevoelen in zijn geheel kennen.

In de lectionaria, zegt Koppe, liet men cap. XVI geheel weg, als niet geschikt om de hoorders te stichten, en tot geloof en deugd op te wekken; dit blijkt o. a. uit eene plaats bij Euthalius, die den ganschen brief in XIX Hoofdstukken verdeelende, dit laatste gedaan heeft *περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ τῆς ἐν ἀνατόλῃ καὶ δύσει* cap. XV: 15—33, terwijl hij overigens cap. XVI geheel weglaat; om nu de doxologie niet te missen, verplaatste men haar naar het slot van c. XIV. Waarom juist dáár? vraagt men. Koppe schrijft zulks eerst aan het toeval of aan willekeur toe, doch geeft daarna eenige gronden op, die 't waarschijnlijk maken moeten; vooreerst, omdat er onmiddellijk te voren over zwakke en twijfelende Christenen gesproken is, voor wie het *τῷ δὲ δυναμένῳ στηρίξαι τοὺς πιστεύοντας* tot grooten troost kon strekken ¹⁾, en ten tweede omdat cap. XV, waarbij de doxologie ook geplaatst kon worden, reeds twee doxologieën bevatte: v. 13 en 33. Nu hebben latere afschrijvers, die ook cap. XVI mede copiëerden, er vers 24 achter gevoegd, ten einde den brief niet met groeten te doen eindigen.

¹⁾ Dit is ongeveer ook Bengel's argument: hij zegt, dat men bij de voorlezing niet met zulk een harde uitspraak: „quidquid non est ex fide, peccatum est,” wilde eindigen, en daarom plaatste men er de doxologie achter.

Overigens berust zijn gevoelen aangaande de onechtheid alleen op uitwendige getuigen; v. 24 ontbreekt namelijk in de codd. A en C, de copt. aeth. vert. en de vulg.

Wat cap. XVI in zijn geheel betreft, daarvan beweert Koppe: „est epistolae jam absolutae tanquam appendix (nos postscriptum dicere solemus)”.

Men ziet, ook Koppe volgde nog gedeeltelijk de algemeen heerschende meening omtrent het aannemen van een of meer appendices.

De eerste, die de verschillende plaatsing van XVI : 25—27 in de Handschr. op meer afdoende wijze zocht te verklaren, was J. E. Chr. Schmidt¹⁾. Bij hem zijn 't noch de lectionaria, die er licht over verspreiden, noch ook laat de zaak zich verklaren, wanneer men één of meer appendices aanneemt; hij doet eenvoudig, wat Koppe ten aanzien van vers 24 deed, namelijk: hij verklaart ze voor onecht. De gronden, die hij hiervoor opgeeft, zijn echter van zeer weinig belang; de doxologie staat niet in sommige Handschriften; ergo: ze is later ingevoegd; ziedaar waar zijne gansche redencring op neër komt. Hoe zeer dan ingevoegd is, maakt hij begrijpelijk door aan te nemen, dat vroeger in enkele Handschr. cap. XV en XVI ontbraken, hetzij toevallig, hetzij doordien het Handschrift te veel geleden had, en om nu toch een slot te hebben, plaatste de een of andere afschrijver er deze doxologie maar achter; door vergelijking van de aldus ontstane

¹⁾ *Einl.* I. p. 244 sqq.

Handschr. met zulke, die cap. XV en XVI : 1—24 bevatten (zonder de doxol.) ontstonden dan later zoodanige, die de doxol. achter XVI hadden ¹⁾.

Van even weinig behoudenden aard was het gevoelen van Reiche ²⁾, althans wat betreft de doxologie (XVI : 25—27). Hij is de eerste na K o p p e en S c h m i d t, die het oordeel van onechtheid over haar uitspreekt, evenwel veel meer en veel juister gemotiveerd, dan bij hen het geval was; Reiche bestrijdt bepaaldelijk het bewijs van S c h m i d t voor de onechtheid der doxologie, namelijk dat XV en XVI door een toeval in eenig Handschrift zouden ontbroken hebben, en de een of andere afschrijver er bij gebreke van eenig slot toen achter ó. XIV deze verzen zou hebben neêrgeschreven; Reiche acht dit argument juist daarom zóó onvoldoende, omdat zich daardoor èn de wijde, bijna algemeene verbreiding, èn de verschillende plaatsing der doxologie in de Handschriften onmogelijk laten verklaren. Reiche's gronden voor de onechtheid dezer verzen zijn deze :

1. Deze verzen ontbreken in zeer vele Handschriften ³⁾; dit laat zich zeer goed verklaren,

¹⁾ Overigens vindt hij het gevoelen, dat cap. XV en XVI een aanhangsel zouden zijn, onbewezen, en wijst dit derhalve als zoodanig af.

²⁾ *Versuch einer ausführl. Erklärung des Br. P. an d. Röm.* 1833. I. § 4.

³⁾ Dat de doxologie bij Marcion ontbreekt, even als de beide laatste Hoofdst. in hun geheel, komt bij Reiche niet in aanmerking, daar volgens dezen Marcion niet als criticus maar als willekeurige interpolator is te beschouwen.

wanneer men aanneemt, dat bij de voorlezingen niet verder gelezen werd dan tot Rom. XIV : 24, omdat het overige niets stichtelijks bevatte; men voegde er dan naar de gewone manier eene doxologie als slot achter, die eerst alleen in kerkelijke exemplaren, welligt in margine stond, en later in den tekst is geslopen.

2. Deze verzen komen in de Handschr. op verschillende plaatsen voor; men heeft deze verplaatsing aan de afschrijvers geweten, doch zoodanige verplaatsing van een echt gedeelte is zonder voorbeeld; wat echter de hoofdzaak is, is, dat op elke plaats, waar deze doxologie voorkomt, zij volstrekt niet te pas komt.

Achter XVI : 24 breekt zij op eene vreemde wijze een bedaard, beredeneerd onderzoek af; had Paulus den geheelen brief hier willen sluiten, dan ware dit slot van een op zoo hartelijken toon begonnen brief al zeer koud en abrupt geweest; bovendien Paulus sluit zelden zonder zegenwensch.

Achter XVI : 24 is zij ook misplaatst, want het is onpaulinisch den zegenwensch aan de doxologie vooraf te laten gaan; bovendien van waar dan het dubbele: *ἀμήν*?

Wat de eigenaardigheid der doxologie zelve betreft, zoo vindt Reiche daarop de volgende aanmerkingen te maken :

1. Zij bezit niet de schoone eenvoudigheid der paul. doxologiën, zij is overladen, en bevat dogmatische denkbeelden, die in geen verband staan tot de bede om sterkte.

2. De geheele gedachte, daarin uitgedrukt,

is zwevend, duister, ja onverstaanbaar; men weet niet of 't eene doxologie aan God is, dan wel aan Christus; op wien slaat het: ϕ ? Het drievoudige: *κατά*, heeft iets slepends; *στηριχθῆναι κατά εὐαγγέλιον* heeft geen bepaalden zin; *κατά ἀποκάλυψιν* is exegetisch onbegrijpelijk; *διὰ τε γραφῶν ἁγίων* past niet bij *φανερωθέντος*; ook *διὰ Ἰησοῦ* is onverstaanbaar.

3. Onpaulinisch is voorts de combinatie: *εὐαγγέλιόν μου, καὶ κήρυγμα Ἰησοῦ*; — *φανερῶν* wordt bij Paulus nooit gebezigd van de schriften der profeten, integendeel *φανερῶσις* wordt gebruikt in tegenstelling van de getuigenis der profeten 2 Tim. I : 9, Rom. III : 21.

Op deze gronden verklaart Reiche de doxologie voor onecht, doch dit is niet genoeg; hij moet natuurlijk nu ook verklaren, hoe ze dan ontstaan is; dit wordt aldus vastgesteld: de doxologie, zegt Reiche, is zamengesteld uit onveranderde paulinische formules, welke de vervaardiger hier en daar heeft uitgeligt en naast elkaâr geplaatst; dat ze hier volstrekt niet te pas komen, is te wijten aan zijne armoede van geest. Zóó is bijv. *κατά τὸ εὐαγγέλιόν μου* door hem genomen uit Rom. II : 16, Gal. I : 16, — *ἀποκάλυψις μυστηρίου* uit Eph. III : 3, Coll. I : 16, — *χρονοῖς αἰώνιοις σεσχημένον, φανερωθέντος δε* uit 2 Tim. I : 8, — *κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ* uit Tit. I : 1, — *εἰς ὑπακοὴν πίστεως* uit Rom. I : 5, — *μόνω σοφῶ θεῶ* uit 1 Tim. VI : 16; — *διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ* uit Rom. II : 16, I : 9, en de doxologie in haar geheel is, wat den vorm betreft, eene imitatie van Hebr. XIII : 10—23.

Het ontstaan, zoowel als het op verschillende plaatsen voorkomen, dezer verzen is aldus opgelost. Laat men deze hypothese gelden, dan volgt daaruit de waarschijnlijkheid, dat de bijvoeging der doxologie van zeer ouden datum herkomstig is, hetgeen Reiche dan ook beweert.

Het overige deel van de twee laatste capita van onzen brief wordt door Reiche als echt aangenomen, omdat en de uitwendige getuigen, en de inhoud van den brief zelven geene genoegzame aanwijzing geven om het tegenovergestelde te beweren; bovendien deze capita laten zich volgens zijne meening zeer goed begrijpen als deelen van den ganschen brief, terwijl ze als zelfstandige stukken volstrekt onbegrijpelijk zijn.

Voorts houdt Reiche zich bezig met eene uitvoerige wederlegging van de gevoelens van Semler, Eichhorn en anderen, die in gevoelen van hem verschillen; evenwel met deze polemië hebben we ons in dit historisch overzicht niet in te laten. Het is ons genoeg Reiche's eigene opinie gezien te hebben; later zullen we van zelve gelegenheid hebben haar te toetsen, en zullen dan zien, dat hij in zijne bewijsvoering niet van willekeur vrij te pleiten is.

Met Reiche komt in de meeste bijzonderheden overeen de exegeet Fritsche ¹⁾; behalve dat hij de geïncrimineerde doxologie voor echt houdt, plaatst hij haar ook achter cap. XVI, en houdt evenals Reiche cap. XV en XVI voor een onafscheidbaar deel van den brief aan de Rom.; hij

¹⁾ *Pauli ad Rom. ep.* 1836. I. prol. p. XXV—L.

beschouwt derhalve de lezing van onzen *receptus* als de oorspronkelijk paulinische. Naar zijne opvatting heeft men er later òf den zegenwensch XVI : 24 uitgeworpen òf de doxologie naar XIV : 23 verplaatst, omdat men van het verkeerde beginsel uitging, dat beiden niet naast elkan- der konden staan, een beginsel alleen verklaarbaar uit de oppervlakkige kritiek der afschrijvers.

Wij gaan thans over tot een man, die in de geschiedenis der kritiek een geheel eenige plaats bekleedt, en wiens scherpzinnige en stoute kri- tische beschouwingen van de boeken van onzen canon als 't ware eene gansche omwenteling op dit gebied, eene geheele verandering van me- thode hebben daargesteld. Het behoeft naau- welijks gezegd te worden, dat wij den Tubing- schen Hoogleeraar Baur bedoelen. Grondig on- derzoek naar den oorsprong van het Christendom, en deszelfs toestand in de drie eerste eeuwen, heeft bij hem eene geheel eigenaardige beschou- wing doen ontstaan, ook van de Paulinische brieven. Zooals bekend is, erkent hij er als zoodanig slechts vier, die dien naam met regt dragen, waaronder ook den brief aan de Romeinen. De gronden hiervoor behoeven we hier natuur- lijk niet na te gaan, ofschoon zijne geheele be- schouwing in naauw verband staat met zijne kritiek op onze hoofdstukken.

Deze laatste heeft hij neêrgelegd in twee ge- schriften: zijn werk over den Apostel Paulus en eene verhandeling in het *Tüb. Zeitschrift* van 1836. Wij zullen ons bij het refereren van zijn gevoelen bij het eerste werk bepalen, aangezien

hij in het Tüb. tijdschrift bijna uitsluitend zich ophoudt met de behandeling van het laatste caput.

Om dit echter goed te doen, moeten we de zaak hooger ophalen, en met een enkel woord Baur's beschouwing van den brief aan de Rom. in het licht stellen.

Zooals bekend is, is Baur van oordeel, dat het doel van Paulus, met zijn schrijven aan de gemeente te Rome, niet is geweest: „de verdediging van het Christelijk geloof tegen het ongeloof der Joden” (zooals Eichhorn e. a. willen), maar: „het weêrleggen van de verkeerde meeningen der Joden-Christenen”; zij, tegen wie Paulus polemiseerde, loochenden niet de noodzakelijkheid des geloofs, maar de mogelijkheid, dat de weg der zaligheid ook voor heidenen toegankelijk was. De strekking van dezen brief is derhalve, om de grondstellingen en vooroordeelen te bestrijden van de Joden-Christenen, die als *ζηλωται τοῦ νόμου* een bepaald anti-paulinisch karakter hadden aangenomen ¹⁾. Staat

¹⁾ Dat in de Rom. gemeente werkelijk deze toestand aanwezig was, bewijst Baur ook uit een ouden commentaar op de Rom. nl. die aan de werken van Ambrosius (in de Benedict. uitgave T. IV. appendix, p. 33 sqq.) is aangehangen als: *commentaria in XIII epp. Paul.* Aug. die er eene plaats uit aanhaalt (contra duas epp. Pelag. IV: 7), noemt als zijnen vervaardiger Hilarius, waarschijnlijk dezelfde, die in 't midden der IVe eeuw ten tijde van Damasus, diaken te Rome is geweest. Ontkent Neander hiertegen het historisch karakter dezer comm., dan heet dit bij Baur: nur die Beseitigung eines unbequemen Zeugnisses.” Kling heeft in de Stud. u. Krit. 1837 evenzeer het onhistorische er van trachten aan te toonen.

het nu vast, dat dit het doel van Paulus' schrijven was, dan moet zulks ook blijken uit den inhoud der beide laatste hoofdstukken, en hier juist vindt Baur zijn krachtigste argument tegen de echtheid van c. XV en XVI. Niet het weglaten van Marcion heeft bij hem eenige beteekenis, zoo als hij in 't algemeen meer de inwendige bewijzen dan de uitwendige getuigen laat gelden, maar de vergelijking van den inhoud dezzer Hoofdstukken met het overige deel van den brief, moet tot een resultaat leiden; dit resultaat is 't volgende:

Niet onduidelijk, zegt Baur, blijkt uit c. XV en XVI, dat de schrijver hier den Joden-Christenen van zijne zijde te gemoet komt, hetgeen met den inhoud van het overige van den brief al zeer weinig overeenkomt. Bovendien c. XV: 1—13 bevat niets, wat de Apostel niet reeds in c. VII: 1 sqq. op veel duidelijker en juister wijze heeft gezegd. Waartoe nu zou het dienen, dat hij hier op reeds gegevene vermaningen nog eens terug kwam, en dan nog wel op een geheel anderen toon, dan wij in zijn geheelen brief opmerken; zulk een' toon kon slechts een later vervaardiger van dit bijvoegsel aanslaan, wien het toescheen, dat de Apostel niet genocg pogingen had aangewend, om de Joden-Christenen op liefderijke en toegefelijke wijze over te halen tot eensgezindheid en vrede met de Heiden-Christenen.

Deze toegefelijkheid voor de Joden-Christenen blijkt, volgens Baur, o. a. uit XV: 8. λέγω δὲ, Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων. De schrijver komt hier den Joden-Christenen

door bereidwillige erkenning van hunne voorregten boven de Heidenen te ontmoet: de uitdrukking *διάκονος περιτομῆς* van Christus gebezigd, komt slechts hier voor, en is met opzet gekozen, om Israël te verheffen.

Dat deze voorstelling strijdt met c. X, waar Paulus juist de meening der Joden, alsof God hun genade verschuldigd was, bestrijdt, verklaart Olshausen, met wien Baur het overigens in vele dingen, deze kwestie betreffende, eens is, door aan te nemen dat de geheele wijze van voorstelling *κατ' ἀνθρώπων* verstaan moet worden; doch Baur meent, dat zulk eene uitvlugt niet toe te laten is, want men mag den Apostel maar niet iets laten zeggen, waarvan hij kort te voren het tegendeel heeft beweerd; Baur komt dus reeds hierdoor tot het resultaat: dat Paulus onmogelijk zóó iets kan geschreven hebben ¹⁾.

¹⁾ Komt Olshausen hiertegen op met de bewering, dat XV : 1, juist de heiden-Christenen als de *sterken* en de Joden-Christenen als de *zwakken* worden aangeduid, dan is Baur aanstonds met zijne woërlegging gerceed, door op te merken, dat deze meening van Olsh. met zijne verklaring, dat de schrijver in de volgende verzen ten doel heeft, de heiden-Christenen te „demüthigen”, niet wel overeenkomt, daar de Apostel dan dit zijn doel niet zou bereiken kunnen, wanneer hij begon met de heiden-Christenen zoodanig te verheffen, en ze als *δυνατοί* boven de Joden te plaatsen.

Baur verklaart het *δυνατοί* aldus: „wenn der Verfasser v. 2 sagt: *ἕκαστος* etc., so will er hier unstreitig eine allgemeine auf beide Theile sich gleich beziehende Ermahnung geben, ungeachtet des *ἡμῶν* v. 2; der zweite Vers ist aber nur weitere Ausführung des ersten: wer sich selbst nicht gefällt, sich aus Rücksicht auf das gemeinsame Beste nach andern zu richten, ihre Schwachheiten mit Liebe und selbstverläug-

Niet alleen echter v. 8, maar ook de (v. 9) volgende reeks van Oud-Test. plaatsen, zijn slechts bijgebragt, om de Joden-Christenen te bevredigen met de toelating der Heiden-Christenen, welke toelating hier echter uitsluitend als een daad van genade en barmhartigheid wordt voorgesteld (zie v. 9 *τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν θεόν*). Heeft welligt de vervaardiger de plaats IX : 24—29 voor oogen gehad, juist uit de vergelijking hiermede blijkt het verschil van argumentatie op beide plaatsen, terwijl het zich voorts zeer goed laat verklaren, dat een paulinisch Christen die eensgezindheid tusschen Joden- en Heiden-Christenen als reeds in 't O. T. voorspeld, wilde voorstellen.

In XV : 14 laat de schrijver zich voorts op zóó gunstige wijze uit over de Rom. gemeente, als in strijd is met het feit, dat ook in Rome eene Judäiserende rigting heerschte; en bovendien, dergelijk gunstig oordeel zou, zoo Paulus het geschreven had, zulk een brief geheel overbodig gemaakt hebben, want, waren ze niet alleen, zooals hier wordt medegedeeld, *μῆστοι ἀγαθωννῆς*, maar ook *πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως*, wat ontbrak er dan nog aan hunne volmaaktheid?

In v. 15 vindt Baur een nog sterker bewijs tegen de echtheid; dáár toch ontdekt hij in de

nung zu tragen weiss, ein solcher beweist sich als *δυνατός*. Es ist daher klar, dass der Verfasser unter *ἡμεῖς* und *δυνατοὶ* nicht bloß die Heiden-Christen meinen kann, sondern er will alle, ohne Unterschied, seien es Juden- oder Heiden-Christen, durch das Vertrauen, das er in sie setzt dasz sie *δυνατοὶ* seien, für seine irenischen Zwecke gewinnen."

woorden *τολμηρότερον* etc. zoodanige *captatio benevolentiae*, als, volgens hem, strijdt met de waardigheid des Apostels zoowel als met den ganschen brief.

Bij v. 20, 21 merkt Baur op, dat, zoo Paulus werkelijk van het beginsel uitging, dat hem hier wordt toegeschreven, namelijk, om nimmer in het arbeidsveld van een ander in te grijpen, en dat hij gemeend had daarom alleen in de heidenwereld te mogen arbeiden, hij dan stellig niet op de gedachte zou gekomen zijn een apostolischen brief aan de Romeinen te schrijven; want wat is het anders, dan *οικοδομεῖν ἐπ' ἄλλότριον θεμέλιον*, wanneer hij aan eene niet door hem gestichte gemeente een brief zond? Daarenboven strijdt deze verklaring met c. I : 5, 13, 14, waar de apostel wel degelijk onder alle volken zonder onderscheid meent te moeten werken. Deze verontschuldiging v. 15—21 is wederom zeer verklaarbaar, volgens Baur, wanneer men aanneemt, dat ze door een ander geschreven is, naar aanleiding van den aanstoot, welken de brief aan de Joodsche Christenen te Rome kon hebben gegeven, en met het doel dezen weg te nemen.

Volgens v. 19 ging des Apostels werkzaamheid van Jeruzalem uit; in waarheid ging ze echter uit van Arabië en Syrië; doch de vervaardiger schreef dit, om de Joden-Christenen tevreden te stellen, die de werkzaamheid van een waren Apostel zich alleen konden voorstellen als van Jeruzalem uitgaande. Evenwel, en hierin is Baur het met Reiche ééns, nergens ontdekt

men eenig spoor van zoodanige reis van Paulus in dit woeste land ¹⁾. Dit alles is wederom verklaarbaar bij een lateren vervaardiger; deze toch had er groot belang bij den ganschen arbeidstaak van den Apostel als vervuld voor te stellen; welnu! de Romeinen stelden zich Illyrië voor als de scheiding tusschen 't Oosten en Westen; door deze beide grensbepalingen, Jeruzalem en Illyricum, even als door de uitdrukking: het Evangelie van Christus vervullen (*πεπληρωμένοι*) v. 19, (hetgeen volgens B. betekent, dat hij het apostolische arbeidsveld *geheel* doorloopen had), bereikte de vervaardiger uitnemend zijn doel. Hierop heeft ook betrekking v. 23: „maar nu geene plaats meer hebbende in deze gewesten”; hoe zou Paulus zulks ooit hebben kunnen beweren, zegt B., daar hij toch in Griekenland en Klein-Azië lang niet *overal* gepredikt had ²⁾?

¹⁾ Reiche redt zich uit deze zwaarigheden, door op oratorische gronden aan te nemen, dat Paulus hier de landen noemt, aan wier grenzen hij geweest was. Deze verklaring neemt ook Kling over.

²⁾ Olshausen, die dezelfde opmerking maakt, neemt haar gewigt weg, door de bewering, dat het Paulus' doel niet was aan elk individu, maar den *volken* het Evangelie te verkondigen, en in dit laatste geval kon hij zijn taak als geëindigd beschouwen, daar hij in alle groote steden gepredikt had; te meer, daar Paulus streng aan de praedestinatatie vasthield, en dus niet een ieder als uitverkoren beschouwde. Hiertegen heeft B. echter gezegd, dat P. toch niet wist, wie alzoo gepredestineerd was en dat er bovendien nog wel eene groote stad was, waar hij niet gepredikt had. — Ook Böttger neemt aan, dat Paulus alleen den grondslag

In v. 23, merkt B. verder op, is de beweegreden van des Apostels verlangen eene geheel andere, dan in c. I : 10—13, *ἵνα τι μεταδῶ* etc. Dat hij volgens v. 24, 28 Rome slechts op zijne doorreis naar Spanje heeft willen bezoeken, is te betwijfelen. Niet waarschijnlijk toch is het, dat Paulus de hem bekende plaats zijner werkzaamheid zou verwisselen met een zoo ver afgelegen, onbekend land, zonder eenige andere aanleiding, dan om naar Rome te gaan. Niets in eenigen brief, noch in de traditie meldt ons iets van zoodanig voornemen.

Verklaarbaar is dit wederom bij een lateren vervaardiger in een tijd, waarin men algemeen meende, dat een Apostel als Paulus of Petrus het Oosten en Westen geheel moest doorreisid hebben ¹⁾. Deze voorstelling hangt trouwens met het overige naauw zamen. Bevond Paulus zich te Rome op *vreemden* grond volgens zijn eigen beginsel *μη ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομεῖν*, dan kon hij dáár ook slechts als een doortrek-kende vertoeven.

Vers 25, eindelijk, is, wel is waar, in overeenstemming met hetgeen wij daaromtrent in de Corinthier-brieven vinden, doch volgens Baur bewijst dit slechts, dat de vervaardiger deze brieven kende en daaraan voor hem belangrijke feiten ontleende. Dit wordt ook bewezen door de overeenkomst

legde tot gemeenten, terwijl hij dan aan anderen de verdere opbouwling overliet.

¹⁾ Zie: *Die sogenannten Pastoralbriefe des Apostels Paulus* 1835, S. 63 ff.

van uitdrukking in 2 Cor. VIII en IX en Rom. XV : 25 sqq. bijv. διακονεῖν τοῖς ἁγίοις Rom. XV : 25 en διακονία εἰς τοὺς ἁγίους 2 Cor. IX : 1. Andere plaatsen zijn : Rom. XV : 26 en 2 Cor. VIII : 4, Rom. XV : 29 en 2 Cor. IX : 5, Rom. XV : 27 en 1 Cor. IX : 11.

Ziedaar wat Baur doet besluiten voor de onechtheid van cap. XV. Zien we thans nog, op welke gronden hij het volgende Hoofdstuk in hetzelfde lot laat deelen.

Vooreerst dan, is het de lange reeks van personen, aan welke groeten worden gedaan, die Baur als verdacht voorkomt. Waarschijnlijk, zegt hij, zijn het de namen van de aanzienlijkste leden der oudste Romeinsche gemeente, en nu is het zeer verklaarbaar, dat, toen de verhouding van Paulus tot de gemeente te Rome een voorwerp van strijd en partijschap was geworden, een Pauliner van lateren tijd het bewijs wilde geven, dat de Apostel reeds vroeg met de meest bekende leden der gemeente in betrekking had gestaan ¹⁾.

Om dit nog waarschijnlijker te maken is er gedurig sprake van bloedverwanten, die Paulus onder hen zou gehad hebben. Zie v. 7, 11, 13, 21. Baur zegt: nergens spreekt Paulus in één zijner echte brieven zooveel van zijne aanverwanten.

Voor al neemt B. aanstoot aan enkele personen,

¹⁾ Dit doel blijkt onder anderen uit v. 7, waar de schrijver spreekt van Andronicus en Junias, als: „die *vermaard* zijn onder de apostelen”; waartoe deze opmerking, indien de vervaardiger niet bovenstaand doel gehad heeft?

als Aquila en Priscilla. Hij zegt: volgens 1 Cor. XVI : 19 waren deze personen in Ephesus, volgens Rom. XVI : 3 zijn ze in Rome; er is niets, wat tot bewijs kan dienen, dat zij in den tijd tusschen het schrijven dezer beide brieven weêr naar Rome zijn gegaan; waarschijnlijk zijn ze dus bovenaan geplaatst door den schrijver om des te beter zijn doel te bereiken.

Voorts: hoe komt Epänetus, die als eersteling in Azië genoemd wordt (v. 5), naar Rome? Ook dit is genomen uit 1 Cor. XVI : 15.

Dat Paulus Andronicus en Junias (v. 7) zijne *συναϊχμάλωτοι* heeft kunnen noemen, is onverklaarbaar, daar hij nog in geene langdurige gevangenschap geweest was.

De hierop volgende polemiek tegen Joodsche dwaalleeraars is voorts alleen verklaarbaar bij een lateren vervaardiger, die zoo iets als criterium van een paulinisch schrijver aanmerkte; daarom bevat zij slechts algemeene uitdrukkingen en moeten overdrevene, „gesteigerte” uitdrukkingen als v. 18 en 20 er eenigen gloed aan geven.

Bij dit alles dient nog in aanmerking genomen te worden, dat de pericope v. 17—20 dáár geheel verkeerd voorkomt, tusschen de groeten v. 1—16 en 21—24, en dat de plaats der slotdoxologie onzeker is; gronden genoeg voor Baur, om ook dit hoofdstuk als onecht te beschouwen ¹⁾.

¹⁾ Wij hebben met opzet wat lang bij Baur stilgestaan en zijn gevoelen eenigzins uitvoerig behandeld, omdat met hem als 't ware een keerpunt in de geschiedenis onzer Hoofdstukken plaats heeft, daar zijne geleerde en scherpzinnige

Het behoeft niet vermeld te worden, dat dit gevoelen van Baur van gewigtigen invloed is geweest op de latere kritiek onzer capita. Van nu af aan zien we dan ook nagenoeg slechts twee soorten van beschouwingen over Rom. XV en XVI; de eene, die het met Baur eens is, de andere, die Baur weêrlegt. En inderdaad, zoo groot is ook hier de invloed van den Tubingschen Hoogl. geweest, dat men voortaan alle krachten inspant, alleen om *zijn* gevoelen te bestrijden of te regtvaardigen.

Het ligt dus voor de hand, dat wij de geleerden van den jongsten tijd, die zich met onze kwestie hebben ingelaten, in twee categoriën verdeelen, namelijk: Tubingsch en Anti-Tubingsch.

De eerste echter, waartoe Schwegler en anderen behooren, zullen wij niet behandelen, omdat het gevoelen dier geleerden, behoudens enkele wijzigingen, neêrkomt op dat van Baur. Laat ons derhalve kortelijk onderzoeken, wat er tegen Baur's meening is ingebracht.

De eerste, die onzes inziens, de uitgebreidste en tevens grondigste weêrlegging van Baur heeft gegeven, is wel de Hoogleeraar Kling¹⁾ te Marburg.

Deze geleerde begint met Baur's hoofdargument aan te vallen, namelijk, dat cap. XV en

kritiek niet op oude argumenten gebaseerd is, maar als geheel nieuw en oorspronkelijk optreedt; bovendien kan men Baur beschouwen als de eerste te zijn geweest, die Rom. XV en XVI als geheel onecht heeft verklaard; vroeger had men wel de doxologie of gedeelten der capita aangevallen, doch ze nimmer geheel verworpen.

¹⁾ *Theol. Stud. u. Krit.* 1837. p. 308—327.

XVI te veel concessiën bevatten aan het Jodenchristendom, dan dat Paulus, de heiden-apostel ze ooit zou hebben kunnen schrijven, daar hij dan met zich zelve in tegenspraak gekomen zou zijn.

Om de kracht van dit argument te ontzenuwen neemt Kling aan: eene onderscheiding tusschen het werkelijke subjectieve deelhebben der Joden aan het heil door den Messias aangebragt, en de objectieve goddelijke beschikkingen ten aanzien van hen. Paulus, zegt hij, bestrijdt wel de Joodsche aanmatiging ten aanzien van het eerste, die zich grondde op hunne afstamming en de werken der wet, doch erkent overal, dat de Joden ten aanzien van het laatste iets vooruit hadden.

Wat betreft Baur's beschouwing van den toestand der gemeente te Rome, tijdens het schrijven van onzen brief, en het doel van dit laatste, zoo beweert Kling, dat het zich op den voorgrond stellen van het Judaïsme ontsproot uit reactie tegen den overmoed der Heiden-christenen; deze laatsten, de vrijere praxis toegedaan zijnde, lieten den Joden-christenen gevoelen, dat dezen van God yerstooten en verworpen waren, terwijl zij zelve het ware volk Gods uitmaakten; hiertegen nu verzetten zich de Judaïsten, door buitenlandsche leeraars opgezegt, en stelden de praerogativen van hun volk met kracht op den voorgrond.

Hieruit vindt Kling de geheele zamenstelling van den brief veel beter verklaarbaar, dan uit Baur's eenzijdig heenwijzen op het Judaïsme.

Paulus moest natuurlijk het Judaïsme het uitvoerigst behandelen omdat het als eene krachtige reactie optrad, zoowel als omdat het de meeste schijngronden voor zich had. Voor de Heidenchristenen was voldoende, wat hij zeide van de voorregten der Joden (cap. I : 16, XI : 11, XV : 7), en van hunnen eigenen treurigen toestand vóór hunne bekeering. (cap. I : 18—32, waarbij nog XIV en XV : 1 vgg.) Het doel van Paulus' schrijven was dus minder polemisch, dan wel irenisch. Dat in vs. 15 eene verregaande *captatio benevolentiae* zou liggen (Baur, Olshausen) bestrijdt Kling, door het *τολμηρότερον δὲ ἔγραφα* niet op den inhoud van den brief te laten slaan, maar slechts op den *vorm*, op de sterke en hevige uitdrukkingen op sommige plaatsen voorkomende; bovendien, zegt Kling, de Apostel regtvaardigt deze uitdrukking door hetgeen er volgt in vs. 15.¹⁾

¹⁾ Neander is van meening, dat men hier aan geene verontschuldiging denken mag voor sterke uitdrukkingen, daar Paulus nergens eenig hevig verwijt heeft uitgesproken; daarom houdt hij *ἀπὸ μερῶς* (v. 15) voor eene nadere bepaling van *τολμηρότερον*, of als slaande op het volgende, en verklaart dan, dat Paulus zich verontschuldigt, dat hij, ofschoon der gemeente persoonlijk niet bekend, echter het gewaagd heeft, als leeraar voor haar op te treden, en haar het Evangelie te prediken, als ware dit haar iets nieuws; hij zegt, dat het slechts zijn doel was hen te *herinneren* aan de hun verkondigde leer. Vgl. I : 12. Overigens houdt Neander Rom. XV en XVI voor paulinisch, en geschreven nadat de Apostel aan het einde van c. XIV een oogenblik met schrijven opgehouden had, evenals 2 Cor. IX (?) — Neander, *Geschichte der Pflanzung u. Leit. der Chr. Kirche*. I, pag. 343 sqq.

Kling gelooft hiermede Baur's meening, dat Paulus uitsluitend de Joden-christenen aanspreekt, weêrlegd te hebben, en beweert zelfs op grond van vs. 16, dat Paulus de gemeente te Rome voor het grootste deel als eene Heiden-christelijke beschouwde, als πιστοὺς ἐκ τῶν ἔθνῶν.

De meening van Baur, dat vs. 24 door een lateren paulinist vervaardigd is, met het doel om Paulus ook naar het Westen te laten reizen, en tevens om zijne komst te Rome, waar hij niet wilde arbeiden, als eene doorreis voor te stellen, vindt Kling zeer ongegrond; want, zegt hij, daar Paulus in cap. I nog slechts in het algemeen spreekt van zijn plan om naar Rome te komen, zoo is het niet vreemd, dat wij dáár nog geene nadere bepalingen vernemen. Dat Paulus hier zijn in cap. I : 16 uitgesproken doel zou moeten herhalen, is een onredelijke eisch van Baur, daar toch zoodanige herhaling geheel overbodig was gemaakt, en bovendien in XV : 29 eene onmiskenbare heenwijzing op dat doel wordt gedaan.

Wat cap. XVI betreft, zoo bestrijdt Kling Baur door de volgende opmerkingen: συναίματωτοι zegt hij, zijn zij, die met Paulus gevangen zijn geweest, afgezien van den korteren of langeren duur hiervan, συγγενεῖς beteekent voorts niet: *aanverwanten*, maar: *volksgenooten*.

Hiermede was dan de eerste grondige aanval op Baur's kritiek gedaan; doch het bleef hier niet bij.

Onder de vele bestrijders kiezen we echter

slechts de voornaamsten, en noemen als zoodanig allereerst Böttger¹⁾.

Deze tracht Baur's meening, dat in cap. XV den Joden-Christenen te veel wordt toegegeven, te weêrleggen met een beroep op cap. I : 10, 18, II : 9, 24, waar volgens hem hetzelfde geschiedt; vooral v. 8, waar Baur aanstoot aan neemt, bevat, volgens Böttger, niets anders dan gezegd wordt in Gal. III : 15—22, 2 Cor. I : 19, en ook Rom. IV : 20—25, IX : 4—6, XI : 16, 24—32 (28); ook de uitdrukking: *χριστός διάκονος περιουῆς*, vindt hij in Gal. IV : 4 sqq. (vgl. II : 17) terug.

Tegenover Baur's gevoelen, dat de inhoud van XV : 1—13 reeds veel juister in XII : 1 sqq. is aangegeven, stelt Böttger, dat juist die pericope (v. 1—13) voor Baur's beschouwing van het doel van den brief aan de Rom. onmisbaar is. Evenzoo heeft Baur dan ook c. XVI noodig.

Om dit aan te toonen, volgt Böttger deze redenering:

Volgens Baur's eigene getuigenis, was in Rome slechts een klein aantal Heiden-Christenen; het was derhalve niet waarschijnlijk, dat de Joden-Christenen zich door de aanmatiging der eersten in hunne regten verkort konden meenen, hetgeen Baur evenwel vooronderstelt. Dit nu is echter alleen houdbaar, wanneer Baur cap. XVI als echt aanneemt, want bij de verbanning

¹⁾ *Beiträge zur hist. krit. Einl. in d. Paul. Br.* 1837. Abth. III. p. 34. Abth. V. p. 47—54.

der Joden en Joden-Christenen uit Rome waren er nog geene Heiden-Christenen; eerst in April van het jaar 58, toen sommige verbannen, als Aquila, Priscilla en anderen, die in Rom. XVI gegroet worden, en die voor een deel leerlingen van Paulus waren geworden, weêr naar Rome terugkeerden, ontstond die verhouding tusschen Joden- en Heiden-Christenen, die Baur als aanleiding tot het schrijven van den brief aan de Rom. aanneemt; in Aug. van datzelfde jaar nu, zocht Paulus die verhouding reeds te verbeteren. Derhalve moet Baur ter staving van zijne beschouwing c. XVI als echt aannemen.

Böttger zegt verder, dat Baur bovendien tegen zijne eigene bedoeling de echtheid van cap. XV uitspreekt. ¹⁾

Het bezwaar van de lange reeks van gegroete personen in c. XVI tracht Böttger op te heffen, door een beroep op Hand. XXII : 28 (waaruit volgens hem, welligt is op te maken, dat Paulus' vader uit Rome afkomstig was) en XXVIII : 15.

Overigens is Böttger's bestrijding van Baur wel zeer uitgebreid en spitsvondig, doch tevens tamelijk oppervlakkig en ongegrond. We willen

¹⁾ Endlich spricht Baur (der Ap. Paulus p. 162) der Aechtheit des XV Kap., ob auch wider seinen Willen so sehr das Wort, dasz dabei nur noch daran zu erinnern bleibt, wie der Apostel auch 2 Kor. IX : 12 f. vgl. 1 Kor. XVI : 4 «den Eifer, mit welchem er (durch die Collecte) den Judenchristen in Jerusalem zu dienen suchte,» noch stärker hervor hebt, als Rom. XV : 25 f. — t. a. p. 76.

dus niet langer bij zijn gevoelen stil staan, maar ons liever wenden tot een man, die onzes inziens Baur veel beter heeft begrepen: wij bedoelen Tholuck. ¹⁾)

Deze bestrijdt Baur op de volgende wijze: Baur's onechtverklaring van Rom. XV en XVI, zegt hij, berust op zijne kerkhistorische beschouwing van de verhouding der Paulinische en Petrinische partijen in de twee eerste eeuwen des Christendoms; dat nu de gunstige gezindheid voor de laatste partij (vooral cap. XV: 14 uitgesproken) strijdt tegen de dogmatische polemiek van den brief en het in cap. I: 11 uitgesproken doel van Paulus' schrijven, kan niet gelden als argument tegen de echtheid, want de Apostel doet hetzelfde in den 1sten brief aan de Corinthiërs.

Dat het doel van Paulus' reis, in cap. XV: 23 opgegeven, zou strijden met cap. I: 11, tracht Tholuck weg te redeneren, door aan te nemen, dat Paulus met zijne reis meer dan één inzicht had.

Voor het overige, zegt Tholuck, ligt de kracht van Baur's geheele argumentatie in de „Voraussetzung” waarmede hij de kritiek dezer Hoofdstukken heeft aangevangen.

Wat de doxologie cap. XVI: 25—27 betreft, deze wordt door Tholuck evenals de geheele Hoofdst. voor echt gehouden, en aan het einde van cap. XVI geplaatst, vanwaar zij in sommige Hands. door de afschrijvers achter cap. XIV is verplaatst,

¹⁾ *Comm. zum Br. P. an d. Röm.* Einl. § 1 sqq.

omdat deze meenden, dat zij wegens den zegenwensch cap. XVI : 24 op de eerste plaats overbodig was.

Met deze zienswijze komen overeen de gevoelens van twee andere tegenstanders van Baur, namelijk van Guericke ¹⁾ en van onzen landgenoot Niermeijer ²⁾.

De eerste noemt Baur's opinie eene vooruitgevatte, subjectieve meening, die geen objectieven grond ter beslissing kan geven; hij is het geheel eens met Delitsch, wanneer deze zegt: ³⁾ „indien deze capita dienen moesten, om den indruk, dien de brief gemaakt had bij de Joden-Christenen, uit te wisschen, en wel, door aan dezen toe te geven, dat zij alleen recht op de prediking des Evangelies hadden (Baur), met welk een afkeer moest men zich dan afwenden van deze Hoofdstukken, zoo men den vrede niet ten koste der waarheid wilde koopen.”

Niermeijer betwist eveneens aan Baur het recht tot zijne opvatting; hij verwijt hem dáár, waar overeenkomst bestaat (bijv. Rom. XV : 25 —27 met 2 Cor.) te klagen over slaafsche navolging, en waar afwijking voorkomt, over gebrek aan overeenkomst.

Ook da Costa ⁴⁾ noemt Baur's beginsel eene *petitio principii*. Evenwel, moge hij hierin juist

¹⁾ *Inl.* 1856. holl. vert. p. 269.

²⁾ *Magazijn voor kritiek en exegetiek des N. T.* door ab Utrecht Dresselhuis en Niermeijer. I. p. 150.

³⁾ *Zeitschrift für Luth. Theol.* 1849. Heft 4.

⁴⁾ *Paulus.* II. p. 421.

hebben gezien, hooge waarde kunnen wij niet toekennen aan het gevoelen van een man, die overigens Baur durft beschuldigen van: „sophistische dwalingen” van „misleidende en bedriegelijke voorstellingen en chicanes”, die den Paulus van Baur als een „non-ens” beschouwt, die de Tubingsche „waanzinnige oncritiek” oordeelt als eene zamenstelling van: „willekeur, gebrek aan juistheid en aan omvattingvermogen”, en haar der „wederlegging niet waardig acht.”

Ziehier het voornaamste, wat er tegen Baur's kritiek van Rom. XV en XVI is ingebracht. Voor wij ons overzicht sluiten, moeten wij nog eenige op zich zelve staande gevoelens refereren van mannen, die hier wel eene plaats verdienen, en welke bijna allen de echtheid onzer capita vasthouden. ¹⁾

Hiertoe behooren: Rückert, ²⁾ die op grond van het naauw verband met het voorgaande, cap. XV voor echt aanneemt; het bezwaar tegen cap. XVI, hoe al de daar genoemde personen in Rome konden zijn, lost hij op, door de hypothese, dat velen van hen dáár woonden, terwijl anderen, na hunne verbanning onder Claudius, Paulus welligt in Azië of Macedonië ontmoet hadden, terwijl ze dan later weêr naar Rome zijn teruggekeerd.

Ook de doxologie bevat volgens hem, niets,

¹⁾ Om niet alle chronologische orde te verstoren, noemen wij deze geleerden eerst thans, ofschoon ze eigenlijk tot de vroeger genoemde, eerste rubriek, behooren.

²⁾ *Comm. über d. Br. P. an d. Röm.* 1839. II. p. 340.

wat met den brief in strijd zou zijn; op grond van uitwendige getuigen plaatst hij haar achter cap. XVI.

Reuss¹⁾ daarentegen plaatst haar achter cap. XIV en beschouwt dan cap. XVI als een aanbevelingsbrief voor Phoebe, en wel naar Ephesus gerigt, waar Aquila en Priscilla zich bevonden. (2 Tim. IV : 19). Evenzoo Ewald²⁾, die als grond hiervoor aanvoert v. 16: Groot elkander met een heiligen kus; dit, zegt hij, kan slechts betrekking hebben op eene door Paulus zelven gestichte gemeente; evenzoo wijst daarop de korte, bevelende vorm van de vermaning v. 17—20. Het gedeelte van v. 3—20 kan derhalve slechts volgens Ewald, uit een ons onbekenden brief door eene vergissing hier heen zijn verplaatst.

Hemsen neemt de echtheid van cap. XV aan om het v. 1 voorkomende woord *δέ*, dat eene naauwe verbinding met het vorige te kennen geeft, terwijl hij uit cap. XVI : 22 (*τὴν ἐπιστολὴν* beteekent bij hem: de geheele brief) tot de algeheele echtheid besluit³⁾.

Met de doxologie hebben zich meer bijzonder bezig gehouden: Fritsche⁴⁾, Krehl⁵⁾ en Köllner⁶⁾, van welke de eerste en laatste haar voor

¹⁾ *Die Geschichte der H. S. N. T.* 1864. § 111.

²⁾ *Die Sendschr. der Ap. P. übers. u. erkl.* p. 428.

³⁾ Ook Pfefferkorn, *hebdomas Paulina*, p. 14, besluit uit v. 21 tot de echtheid.

⁴⁾ *Pauli ad Rom. ep. I.* p. XXXV.

⁵⁾ *Einkl.*

⁶⁾ *Comm.* p. LXXI.

echt houden, en achter cap. XVI plaatsen ¹⁾, terwijl Krehl haar met Reiche voor onecht verklaart, en voor geschreven door iemand, die aan het indrukwekkende begin een gelijksoortig slot wilde voegen; daar nu aan den „male sedulo concinnatori” den geest des apostels ontbrak, zoo verzamelde hij hoogdravende phrasen en bond ze te zamen tot een „Flickwerk,” dat de innerlijke ledigheid des schrijvers verraadt; hierbij had hij Judas 24, 25 voor oogen.

Uitgebreid tracht Krehl nu ook de treffende overeenkomst der doxologie met deze plaats aan te wijzen.

Het slot van den brief is alzoo bij hem XVI : 24.

Eindelijk trekt nog onze aandacht het gevoelen van Meijer, ²⁾ die zich veel moeite geeft de echtheid onzer Hoofdstukken te bewijzen, en wel door aan te toonen, dat het aantal der genoemde personen geen bezwaar oplevert, terwijl hij de hypothese van Ewald niet kan aannemen, omdat het daarbij onverklaarbaar blijft, hoe cap. XV en XVI achter dezen brief zijn verplaatst geworden.

Dat cap. XV met het voorgaande naauw verbonden is en daarmede één geheel uitmaakt is hem een bewijs voor de echtheid. Baur's oordeel over onze Hoofdstukken weêrlegt hij,

¹⁾ Evenzoo Gabler (*opp. Griech. II praef.*) die zegt: Si non copiam codicum, sed fidem et antiquitatem codicum et versionum spectas, atque tecum reputes, modo juniores libros scriptos doxologiam fini capituli XVI annectere.

²⁾ *Hist. krit. comm.*

door aan te toonen, dat Paulus *overal* zijne sympathie voor zijn volk aan den dag legt.

De doxologie houdt Meijer evenzeer voor echt, omdat de uitwendige getuigen, het Paulinisch spraakgebruik en hare zamenhang met het voorgaande zulks vorderen.

Wij kunnen dit ons overzigt niet besluiten, alvorens nog gedacht te hebben aan twee onzer meest beroemde landgenooten, die op het gebied van kritiek en exegese voorwaar niet weinig gewigt in de schaal leggen. Wij bedoelen de beide hoogleeraren van Hengel¹⁾ en Scholten.²⁾

Hoewel wij hun gevoelen later nog meermalen zullen ter sprake brengen, zoo memoreren wij dit hier toch met een enkel woord.

Van Hengel's meening komt op het volgende neêr: Cap. XV en XVI zijn beide van de hand van Paulus, en behooren tot den brief aan de Romeinen, want hun inhoud stemt geheel overeen met dien der overige Hoofdstukken van den brief.

Wat de personen, in cap. XVI genoemd, aangaat, zoo behoeft men daaraan geen aanstoot te nemen. Aquila en Priscilla, die waarschijnlijk door het verbannings-edict van Claudius naar Ephesus gegaan waren, kunnen later naar Rome zijn teruggekeerd; Epäenetüs was welligt hun reisgezel, terwijl Maria, Andronicus en Junias van Joodsche afkomst waren,

1) *Interpr. ep. P. ad Rom.*

2) *Inleiding.*

zoals hunne namen aanduiden; dat Paulus deze, en ook Herodes, Lucius, Jason en Antipater als zijne *συγγενεις* aanduidt, baart geene verwondering, daar Paulus in Tarsen waarschijnlijk wel bloedverwanten gehad heeft, die vroeger of later Christenen zijn geworden.

Evenwel, die gegroete personen worden duidelijk van de Romeinen, aan wie Paulus schrijft, onderscheiden; derhalve heeft de Apostel een bepaald doel, waarom hij die menschen, meestal Joden van afkomst, laat groeten, en dit doel ligt voor de hand; het was om hierdoor den Romeinschen Christenen tot leering te strekken. Paulus wees als met den vinger die mannen en vrouwen aan, aan wie zij een voorbeeld konden nemen; daarenboven, juist omdat die personen, bekeerde *Joden* waren, „*gentium exterarum Apostolus hic suam in populares suos conspicuam fecit propensionem.*” Derhalve heeft P. dit deel van den brief dienstbaar gemaakt: „*ad praecipuum ejus argumentum lectoribus Judaismi studiosioribus commendandum, quatenus ea documento erat, disputationem pro sententia, communionem Christi haud secus gentibus illis, quam Judaeis patere, non a viro profectam esse in Abrahami posteris iniquo.*” De doxologie is, na al hetgeen Meijer e. a. hierover gezegd hebben, evenzeer voor Paulinisch te houden; men kan niet aannemen, zegt v. Hengel, dat een vreemde hand zoodanige doxologie zal hebben toegevoegd aan een brief, die op de gewone wijze eindigde; onwaarschijnlijk is het echter niet, dat zij oorspronkelijk *in margine* heeft

gestaan, en dáár, hetzij eigenhandig door Paulus, hetzij door Tertius is neêrgeschreven.

Ziedaar van Hengel's oordeel, waarmede Scholten grootendeels overeenstemt!

Na een achttal min of meer gewigtige bewijzen voor de echtheid van cap. XV en XVI te hebben aangevoerd, die de strekking hebben, om aan te toonen, dat deze Hoofdstukken geen andere kleur dragen, dan de geheele brief, komt ook deze Hoogl. tot het resultaat, dat ze echt zijn.

Uit de hypothese, dat de doxologie oorspronkelijk een randschrift was, verklaart hij voorts hare verplaatsing in de Handschriften.

Aan het einde van deze schets gekomen, herinneren wij:

dat de beide laatste Hoofdstukken van den brief aan de Rom. het eerst zijn aangevallen door Semler, (over Marcion zie later);

dat hunne echtheid geheel is ontkend, het eerst door Baur, ondanks deze geleerde zelf spreekt van: „viele Kritiker, welche an der Aechtheit auch dieser Kapittel Anstosz genommen haben”¹⁾;

dat de echtheid van cap. XVI: 25—27 het eerst is ontkend door Schmidt, en na hem vooral door Reiche en Krehl;

dat de bezwaren tegen de echtheid der Hoofd-

¹⁾ T. a. p. p. 398.

stukken bijna uitsluitend op *inwendige* gronden steunen (uitgezonderd ten aanzien der doxologie); en eindelijk;

dat Baur's bezwaren, die hier het meest in aanmerking komen, ten naauwste samenhangen met zijne zienswijze, aangaande het doel van Paulus' schrijven aan de Romeinen ¹⁾).

¹⁾ De uitgebreidheid van deze schets veroorloofde ons niet melding te maken van òf algemeen bekende òf minder belangrijke gevoelens. Wil men voorts nog meer over ons onderwerp lezen, men zie:

Credner, *Einkl. in das N. T.* th. I. Abth. 2. § 137 en over de doxol. § 143. Deze beschouwt cap. XV en XVI: 1—21 als een naschrift, neêrgeschreven nadat de doxol., die Paulus reeds achter XIV geschreven had, door dezen weder was doorgeschrapt, of door puntjes aangewezen, als dáár niet behorende. Cap. XVI: 21—24 is dan een naschrift van de hand van den schrijver, die zich als een *συνεργός* van Timotheus en een aanverwant van *Lucius, Jason* en *Sosipater* aanduidt.

Baumgarten-Crucius, *Comm. über der Br. an d. R.* p. 395—397, 418—419, 430 sqq. besluit tot de echtheid onzer Hoofdstukken op grond van cap. XV: 15. De in cap. XVI genoemde personen maken geen bezwaar bij hem, want het is niet noodzakelijk, dat deze aan Paulus allen persoonlijk bekend zijn geweest. Dit beweert ook Meijer, p. 509. Paulus zal voorts eenige vrienden vooruitgezonden hebben om zijne aankomst te Rome bekend te maken, en hierdoor vervalt ook het bezwaar, dat er zoovele personen uit Griekenland en Azië te Rome waren (dit meent ook Credner.) De doxologie behoort achter XVI te staan en is ook paulinisch, want zij is niet, zooals Krehl wil, naar Jud. 24, 25 gevormd, maar omgekeerd, deze plaats is genomen naar Rom. XVI: 25—27.

Bengel, *Archiv. für die theol.* 1816, en *Einkl. in das N. T.* von Eichhorn, p. 341, beschouwt onze Hoofdstukken ook als bijlagen.

Glöckler, *der Br. an die Röm.* houdt de capita voor echt om het verband met den ganschen brief. Evenzoo de Wette *Einkl.*, die aanneemt, dat het verkeer van de Oostelijke provinciën met Rome al deze Christenen voor het oogenblik naar Rome heeft getrokken.

Bleek, *Einkl.* p. 409, houdt én de capita voor echt, én hunnen tegenwoordigen vorm voor de oorspronkelijke.

Benecke, *der Brief P. an die R.* p. 304—316 is, wat de echtheid der Hoofdst. betreft, van hetzelfde gevoelen als Tholuck; evenals deze beschouwt hij ook de plaatsing der dox.

Zachariä *Paraf. Erkl. der Br. P.* houdt c. XVI voor een naschrift van Paulus. Zie voorts nog Phillippi, *comm.*, Millius, Klee, Kling in de *Stud. der Ev. Geistlichkeit*, Paley, *Horae Paulinae*.

Laurent in de *Stud. und Krit.* 1864 p. 639 en vv. meent, dat Rom. XVI : 3—15 een bijvoegsel van Paulus is, en wel voor de gemeente te *Ephesus* bestemd, terwijl hij aanneemt, dat de Apostel *eigenhandig* aan den brief aan de Rom. heeft toegevoegd: cap. XVI : 1, 2, 16—20, 25—27. De volgorde der verzen van het laatste Hoofdstuk is bij hem aldus: v. 1, 2, 16, 19, 17, 18, 20^a, 25, 26, 27, 20^b, 21, 23, 22, 24.

HOOFDSTUK II.

Doel en karakter van den brief aan de Romeinen.

Zullen wij met juistheid over de waarde van de beide laatste Hoofdstukken van den brief aan de Rom. kunnen oordeelen, dan is het noodig, dat wij ons vooraf op de hoogte stellen van het doel, waarmede onze brief is geschreven, en van het karakter, dat hij draagt. Zoodra toch de laatste Hoofdstukken met een van deze beide in openbaren strijd zijn, dan is dit een krachtig bewijs tegen hunne echtheid, terwijl omgekeerd, overeenkomst vóór die echtheid een gewigtige steun zou wezen.

Wij stellen ons derhalve voor, om, alvorens wij overgaan tot een meer regtstreeksch onderzoek naar de echtheid onzer Hoofdstukken, antwoord te geven op de twee volgende vragen:

Hoe was de gemeente te Rome zamengesteld tijdens het schrijven van Paulus?

Wat was de aanleiding en het doel van dit schrijven?

Dat er reeds lang vóór het schrijven van onzen brief eene Christelijke gemeente te Rome aanwezig was, is genoegzaam op te maken uit Rom. I : 8—13; vooral v. 8, waar Paulus zegt: *πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.* Het woord *πίστις* beteekent hier ongetwijfeld: „christelijk geloof,” en is hier, zooals Reuss terecht zegt, „gelijkluidend met hetgeen wij gewoon zijn *Christendom* te noemen in den afgetrokken zin des woords, het inbegrip namelijk van alle met de beginselen des Evangelies overeenkomstige gevoelens en daden.¹⁾ Bestond er geene gemeente, dan had Paulus onmogelijk zijn dank aan God kunnen betuigen wegens de algemeene bekendheid van de *πίστις* der Romeinen.

Evenzoo wordt het vroeger bestaan eener gemeente te Rome waarschijnlijk uit cap. XIII : 11—15, waar Paulus betuigt, dat de *σωτηρία* (v. 11) d. i., die, welke met de parousie aanvangt, ons (*ἡμῶν*) nu nader is, *ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν*, d. i. niet, zooals Luther meent: „dan toen wij *het* geloofden,” maar: „toen wij geloovig werden, begonnen te gelooven.” Dit *ἐπιστεύσαμεν* wijst alzoo terug naar wij meenen, op een *vroegeren* toestand. Ook Hand. XXVIII : 15, waar van de broeders (*ἀδελφοί*) gesproken wordt, vooronderstelt de schrijver stil-

¹⁾ Zoo ook v. 12. XII : 3, 6. XIV : 1, 2. 2 Tim. I : 5. 1 Tim. V : 8, 12. 2 Cor. X : 15. 1 Thess. III : 5. Vgl. Coll. I : 4 enz. — Reuss. *Geschiedenis der Chr. Godgeleerdheid*. Holl. vert. II, p. 123.

zwijgend het bestaan eener Romeinsche gemeente. ¹⁾

Wat den oorsprong dezer gemeente aangaat, deze wordt ons nergens medegedeeld, zoodat wij hieromtrent niets met historische zekerheid kunnen vaststellen. Dat Petrus de stichter van Rome's Christen-gemeente geweest is, wordt ons, gelijk van algemeene bekendheid is, door de Roomsche kerk verzekerd, hoewel meer vrijzinnige Katholieke theologen, gelijk Hug en anderen, hiervan reeds zijn teruggekomen. ²⁾ Gelijk zulks door onderscheidene geleerden is aangetoond, is dit eene legende, die hare juiste verklaring vindt in het streven der Rom. christenen naar de eer van Petrus, den Prins der Apostelen tot stichter te hebben, ofschoon wij moeten erkennen dat men van de zijde der Protestantsche theologen welligt te ver gegaan is in het negeren van het geheele verblijf van Petrus te Rome, even als

¹⁾ De hoogl. van Hengel oordeelt evenzoo, als hij zegt: „E nobilitatis fama, quam cap. I : 8 Romana Sectarum Christi societas ubique terrarum consecuta esse dicitur intelligimus facile, non aliter fieri potuisse, quin ea jam diu existisset, antequam haec epistola scriberetur. Quod ipsum indicant etiam verba auctoris c. XIII : 11 : *νῦν ἐγγύτερον ἡμῶν ἢ σωτηρία*, *ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν*, quae valde frigent, si nobis lectores proponimus nuper demum ad Christi cōmunionem perductos.” *Interpret. Ep. ad Rom.* tom. I p. 5.

²⁾ In onzen tijd wordt de sage aangaande het primaat van Petrus nog geheel of gedeeltelijk voor waarheid aangenomen door Wieseler, *Gesch. des Apost. Zeitalters.* p. 552. Guericke, *Einl.* p. 29. Bertholdt en Huther. Eene uitvoerige wederlegging kan men vinden bij Bleek, Neander e. a.

van zijn marteldood. Wij kunnen dit echter in het midden laten, als van geen belang voor ons oogmerk. Missen wij hier alzoo historische zekerheid, wij moeten ons dan op het veld van gissingen begeven.

De gemeente te Rome heeft vermoedelijk niet één bepaald persoon tot stichter gehad, maar het Christendom is te Rome waarschijnlijk bekend geworden door sommige zijner inwoners zelve, die dit buiten 's lands, in Azië, Palestina of Griekenland hebben leeren kennen. Hierbij komt vooreerst in aanmerking, en wij mogen dit niet uit het oog verliezen, dat Rome destijds de hoofdstad der wereld was, dat die stad in betrekking stond tot alle volken en alle landen, wat wonder dus, dat dit een middel geweest is tot kennismaking van hare inwoners met het Christendom? Voorts is het wel waarschijnlijk, dat uit het overgroot aantal Joden, dat in Rome was, velen jaarlijks naar Jeruzalem trokken, om dáár de hooge feesten bij te wonen, en bij die gelegenheid met Christenen in aanraking zijn gekomen. Vooral kunnen wij aannemen, dat bij gelegenheid van de groote bekeering op het Pinksterfeest, er ook wel Romeinen tegenwoordig waren, hetgeen ons trouwens ook verzekerd wordt door den schrijver der Hand., ¹⁾ als hij onder degenen, die bij die gelegenheid tegenwoordig waren ook noemt *οἱ ἐπιδημῶντες Ῥωμαῖοι*.

Volgens het gevoelen van vele geleerden moet de stichting der Rom. gemeente eerst later ge-

¹⁾ II : 10.

plaatst worden, als geheel of gedeeltelijk haar ontstaan te danken hebbende aan de na het bekende besluit van Claudius naar Rome teruggekeerde Joden; ¹⁾ doch zulks is naar onze meening onjuist. Duidelijk is het, dat Suetonius die ons dit verbannings-edict van Claudius mededeelt ²⁾, van eenen Christus of Chrestos ³⁾ gehoord had, zonder het juiste van de zaak te weten. Meer dan waarschijnlijk was het Evangelie te Rome gepredikt of althans bekend geworden, en had zich reeds werkelijk aldaar een aanhang van Christus-belijders gevormd, welke nogtans van de zijde der Joden de heftigste tegenkating had uitgelokt, en de beweging, daardoor ontstaan, verkreeg zelfs zulk een ernstig of dreigend aanzien, dat de keizer zich daarmede bemocide, en het welbekende besluit liet uitvaardigen. Zóó opgevat, legt deze plaats juist geen gering gewigt in de schaal vóór onze meening, dat de stichting der gemeente reeds van vroegeren tijd dagteekent. ⁴⁾

¹⁾ De Wette, *Einkl.* p. 296, kent hen deze verdienste toe, en hij noemt met name Aquila en Priscilla als de eerste verkondigers des Evangelies in Rome.

²⁾ *Vita Claudii* e. 25 „Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.” Vgl. Hug. *Einkl.* II. 391. *Annun.* Loc. *Suet. de vit. Claud.* c. 25.

³⁾ Wat Meijer hiervan zegt in zijn *Comm. wuf d. Röm.* Br. p. 24: „Der Chrestus des Sueton ist ein Jüdischer Aufwiegler in Rom. der wirklich so hiess”, kunnen wij niet toegeven, daar ons van zulk een *Aufwiegler*, die de Joden *assidue* tot oproer verleidde, niets bekend is.

⁴⁾ Ook de hoogl. Scholten schrijft minder naauwkeurig

Het Christendom te Rome, even als op nar genoeg alle plaatsen, het eerst onder de Joden ontstaan, trok ook weldra de aandacht der Jodengenooten en der Heidenen, en zóó ontstond allengskens eene gemeente, die zamengesteld was beide uit Joden- en Heiden-Christenen.

Hoedanig was nu de verhouding tusschen deze beide elementen? Aan welke zijde was de meerderheid? Ziedaar vragen, waarover de geleerden het zeer oneens zijn. Meenen Baur, van Hengel, Scholten e. a., dat het Joden-Christelijk element de meerderheid uitmaakte in de gemeente te Rome, de Wette, Bleek e. a. zijn van het tegenovergestelde gevoelen. Wij voor ons aarzelen niet, ons aan de zijde der laatsten te scharen; wij willen alzoo trachten na vooraf de bedenkingen onzer tegenstanders te hebben wederlegd, de noodige argumenten voor ons gevoelen bij te brengen.

1°. Men beroept zich op het boven aangehaalde berigt van Suetonius; doch dit kan hieromtrent naar onze meening niets beslissen, daar, zooals wij gezien hebben, uit deze mededeeling alleen volgt, dat er te Rome onder de Joden eene heftige beweging is ontstaan, tengevolge der Evangelie-prediking; nimmer kan hieruit echter de juiste verhouding van de twee partijen der Rom. Christenen uit opgemaakt worden. Het

de stichting der gemeente te Rome *gedeeltelijk* toe aan het terugkeeren der vroeger door Claudius verbannene Joden. De gemeente heeft door deze gebeurtenis wel aanwas kunnen krijgen, doch is er niet door gesticht geworden. *Inb.* p. 212.

woord: „Judaeos” toch leidt tot geene genoegzame beslissing, daar, zooals Baur terecht opmerkt: „zwischen Juden und Christen damals noch nicht unterschieden werden konnte.”¹⁾

2°. Men zegt, dat de brief er op ingerigt is om eene Joodsch-Christelijke gemeente te overtuigen, dat ook de Heidenen, zonder eerst Joden te worden, en de besnijdenis te ondergaan cap. II : 28, 29, IV : 9—14 in het Messias-rijk konden opgenomen worden cap. I : 16, III : 9, IX : 6, 24; en om de bedenking van het Joodsche standpunt tegen het universalisme in het midden gebracht, te wederleggen IX—XI.

Wij kunnen dit, met het oog op enkele plaatsen, als cap. II : 28, 29, IV : 9—14, onder zeker voorbehoud, toegeven; de Apostel spreekt dáár zeker ten voordeele van de Heidenen, doch wat beslist zulks omtrent de zamenstelling der gemeente? Hoe kan dit een bewijs zijn voor de meening, dat de Joden-Christenen de besliste meerderheid uitmaakten? Te meer, daar die plaatsen volstrekt niet het karakter van den brief aangeven; in cap. I : 16 toch duidt het *Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι*, veelmeer op een voorrang der Joden ten aanzien der Messias-beloofte, die het eerst (*πρῶτον*) den Joden gedaan was,²⁾ en wat cap. IX—XI betreft, zoo spreekt Paulus daar niet over dezulken, die op een ander Christelijk standpunt stonden,

¹⁾ Baur, *Paulus*. p. 371.

²⁾ Zie cap. III : 1. IX : 1. XI : 16. XV : 9. Vgl. Joh. IV : 22. XV : 24. Hand. XIII : 46. In cap. I : 16 drukken de part.

maar veelmeer over de zoodanigen, die nog geen Christenen waren, maar toch tot zijne stamgenooten behoorden.

Zóó geven derhalve deze plaatsen ons niets aan de hand om over den toestand der gemeente met juistheid te oordeelen. Wel erkennen wij, dat er eene Joodschgezinde rigting bestond in de gemeente, waar Paulus in zijn brief over schrijft, doch daaruit volgt niet, dat de gemeente grootendeels die rigting was toegedaan.

3°. Men werpt ons tegen: de bejegening, welke Paulus gedurende zijn verblijf te Rome van den Christenen ondervond, volgens de mededeelingen daaromtrent in Phil. II : 20, 21. 2 Tim. IV : 14, 16.

Wanneer wij deze plaatsen oplettend beschouwen, vinden wij daarin geen voldingend bewijs van vijandschap tegen den Apostel. Op de eerstgenoemde plaats Phil. II : 20 zegt Paulus: οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Χριστοῦ Ἰησοῦ. *Oi πάντες* is hier duidelijk niet in absoluten zin op te vatten, alsof Paulus had willen zeggen dat *alle*, die te Rome waren, egoïsten waren, en onchristelijk handelden; dit toch zou weinig overeenkomen met hetgeen hij in denzelfden brief zegt: (cap. I : 14), namelijk, dat τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ πεποιθότας τοῖς

τε-*καὶ* de *gelijkheid* uit; πρώτον duidt voorts geene successieve prioriteit aan, alsof de Messiaansche heilsprediking bij de Joden moest beginnen, en bij de Heidenen eindigen; terwijl eindelijk het woord Ἕλληνας hier te nemen is als: *alle niet-Joden*. Zie Hand. XIV : 1. 1 Cor. XI : 32.

δεσμοῖς μου περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν. Wij nemen dus liever aan, dat Paulus hier met οἱ παντές bedoelt: *allen*, zoovelen namelijk, als er geschikt waren tot de zending. Die allen nu vertrouwt Paulus zulk een moeilijken en gevaarvollen post als de zending van Rome naar Philippi destijds was, niet toe. Timotheus daarentegen was daartoe zeer geschikt: hij toch was te Philippi bekend, was zelfs een medestichter dier gemeente geweest, ¹⁾ die ὡς πατὴρ τέκνον σὺν ἐμοὶ (met Paulus) ἰδουλεύσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Van eene klagt van den Apostel over algemeene afkeerigheid is hier alzoo geen sprake.

Evenmin kan de plaats 2 Tim. IV : 14, 16 met regt tegen ons worden ingebracht. De woorden, waar het hier op aankomt: ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογία οὐδεὶς μοι συνπαρεγένετο, ἀλλὰ παντές με ἐγκατέλειπον, duiden niets anders aan, dan eene klagt van Paulus over gebrek aan moed bij zijne geloofsgenooten, die hem in het gevaar niet ter zijde durfden staan; eene zaak, die hem smart aandoet maar hem geen enkel woord van onwil of hardheid ontlokt, hetgeen al ligtelijk het geval zou geweest zijn, indien men vijandig tegen hem ware opgetreden. In het laatste geval althans zou hij zich niet met een μὴ αὐτοῖς λογισθεῖν hebben tevreden gesteld. ²⁾ Doch hier

¹⁾ Zooals blijkt uit Hand. XVI : 1 sqq.

²⁾ Teregt zegt ook Theod., dat de reden, waarom men den Apostel verlaten had, οὐ κακῆς θείας ἦν, ἀλλὰ δειλίας ἢ ὑποψώσεως.

van nog afgezien, zoo valt het toch wel niet te betwijfelen, dat Paulus nog wel vrienden te Rome heeft gehad; zulk een algemeene, volkomene haat zou waarlijk moeilijk te verklaren vallen, en kan trouwens ook niet aangetoond worden. Inderdaad, bij eenig nadenken moet men op deze bewering toepassen het bekende: „quod nimium probat, nihil probat.”

4°. Men neemt het bestaan eener Joodsch-Christelijke gemeente te Rome aan, omdat daar door de sage aangaande de stichting dier gemeente door Petrus zich verklaren laat, alsmede de vijandelijke houding, waarin Petrus in de omstreken het midden der tweede eeuw te Rome geschrevene *homilien* van Clemens Romanus, zich tegenover Paulus plaatst. ¹⁾

Wat aangaat de sage over de stichting der gemeente door Petrus, en diens primaat te Rome, zulks valt nog wel op eene andere wijze te verklaren. Zooals wij reeds met een enkel woord gezegd hebben, staat dit in het naauwste verband met het aanzien van Rome als wereldstad; eene stad, die het hoofd was der toenmaals bekende wereld, wilde natuurlijk gaarne zich de eer toekennen, van den Apostel Petrus tot

¹⁾ Rom. XIV : 19. Baur heeft dit argument aldus geformuleerd: „Diese Sage, die so deutlich beweist, welches Interesse man hatte, der Auctorität des Apostels Paulus eine andere, der Meinung nach höher stehende entgegen zu setzen, fällt ganz in der Mitte zwischen der Römerbrief und die *pseudo-Clementinische Homilien*, die sie als eine schon vorhandene Tradition für ihren Zweck benützten.” t. a. p. p. 380.

stichter harer Christen-gemeente te hebben; en wat die *pseudo-Clem. homilien* betreft, zoo kunnen wij Baur welligt toegeven, dat zij te Rome zijn vervaardigd, doch daarmede is nog niet bewezen, dat de Rom. gemeente uit Joden-Christenen bestond. Ook dat deze *homilien* een Joodsch-Christelijken geest ademen, en door de leer der ἐργὰ τοῦ νόμου tegen Paulus' leer der διακοσμίη ἐκ πίστεως over stonden, geven wij toe, doch volgt hieruit, zooals Baur wil, dat er te Rome „vom Anfang an eine vorherrschenden Judaisirenden Richtung” bestond? Naar onze meening, bewijst zulks alleen het bestaan eener Joodschgezinde partij, hetgeen wij niet ontkennen. Er was evenzoo eene gnostische partij te Rome, want Marcion was ook te Rome geweest, doch daarom maakte deze nog niet de meerderheid der Christenen uit.

Bovendien kunnen wij niet te veel waarde aan de getuigenis dier *homilien* hechten; Reuss¹⁾ zegt hiervan, dat zij: „mit mehr oder weniger romanhafter Einkleidung, den Schauplatz der Thätigkeit des Apostels in die Küstenstädte seines Heimathlandes verlegen, und den römischen Clemens zum Berichtstatter über seine Vorträge, theilweise auch zum Helden des Romans machen.”

5°. Als bewijs, dat de gemeente te Rome eene Joodsch-Christelijke was, voert men aan: de uitspraak van Paulus in Rom. VI:17, in verband met cap. XVI:17. Paulus, zegt men,

¹⁾ *Geschichte der H. S. N. T.* 4e ausg. p. 251.

geeft daar niet onduidelijk te kennen, dat de *τύπος διδαχῆς*, volgens welke de Christenen te Rome onderwezen waren, verschilde van hetgeen hij elders: *zijn Evangelie* noemt, cap. II : 16, XVI : 25.

Op de genoemde plaats Rom. VI : 17 evenwel kunnen wij de woorden *τύπος διδαχῆς* niet anders verklaren, dan door aan te nemen, dat daarmede bedoeld wordt: de leer van het Evangelie in het algemeen ¹⁾. Wij hebben hier met eene tegenstelling te doen van de woorden *δούλοι τῆς ἁμαρτίας* en *ὑπηκούσατε εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς*; ²⁾ de Apostel wil zeggen: gij hebt u van de zonde losgemaakt, waarin gij verkeerdet toen gij nog Heidenen waart, (v. 19) en nu hebt gij u der gerechtigheid overgegeven. Deze gerechtigheid nu bestond daarin, dat zij, na ontvangen Christelijk onderwijs, de waarheid des Evangeliums omhelsd hadden, en daarnaar hun gedrag en wandel hadden ingerigt; indien toch door *τύπος διδαχῆς* eene Joodsch-Christelijke rigting of leer bedoeld was, dan had Paulus onmogelijk daarvoor zijn dank aan God kunnen betuigen (*χαρὶς τῷ θεῷ*). Wij vinden hier alzoo geene tegenspraak met Rom. II : 16, waar Paulus

¹⁾ *τύπος* = *τρόπος διδασκαλίας, μόρφωσις*. Meijer zegt: „die bestimmte Ausprägung, die durch ihn das Evang. erhalten hatte, also die Lehrgestaltung Seines Evang., dem Antipaulinismus, gegenüber“. *Comm. auf d. Röm.* p. 246.

²⁾ De bedenking hiertegen, dat namelijk *μέν* hier niet gevonden wordt, vervalt door de opmerking van Rückert, (*comm.* p. 338.), dat Paulus dit woord wel meer weglaat, bv. Eph. v. : 8, 1 Cor. 1 : 22.

spreekt van *zijn Evangelie*, ¹⁾ d. i. het Evangelie, zooals hij het verkondigde; nog minder wijst de verklaarde plaats ons op eene geheele Joodsch-Christelijke gezindheid der gemeente te Rome.

Dat ook cap. XVI : 17 zulks niet bewijst, — voorondersteld, dat dit Hoofdstuk echt is — is duidelijk. Daaruit kan wel opgemaakt worden, dat er te Rome eene partij was, die kwaad wilde, en kwaad stichtte, doch er blijkt evenzeer uit, dat er eene aanzienlijke partij was, die Paulus daartegen waarschuwde, hetgeen meer pleit vóór de meening, dat in Rome het Heiden-christelijk element de meerderheid uitmaakte, dan voor het omgekeerde. Vervalt ook deze tegenwerping alzoo, dan hebben wij eindelijk nog een argument te refuteran dat tegen ons wordt ingebracht, hetwelk betrekking heeft op de groeten in cap. XVI vermeld.

Men voert aan, dat de in dat Hoofdstuk genoemde personen, voor zoo ver zij van elders bekend zijn, meestal Joden waren.

Hoewel wij eerst later deze groeten zullen behandelen, zoo kunnen wij reeds hier opmerken, dat er onder die namen toch ook vele voorkomen, die alles behalve Joodsch klinken, als daar zijn: Priscilla en Aquila, Junias, Urbanus, Lucius, Tertius, Quartus en anderen. Deze wijzen toch waarlijk niet op eene

¹⁾ Hetgeen Paulus aldaar zegt, heeft zoowel betrekking op Joden- als op Heiden-Christenen; evenzoo cap. XVI : 25; het geldt de *gansche* gemeente.

Joodsche afkomst heen. Doch al ware het, dat het meerendeel dezer personen Joodsche namen droeg, en van Joodsche afkomst was, dan kunnen deze toch wel zeer goede Christenen zijn geweest, en men behoeft daarom volstrekt niet aan te nemen, dat ze vijandig tegenover het Paulinische christendom stonden.

Hebben wij aldus de gronden trachten te weerleggen, die door onderscheidene geleerden worden aangevoerd, om hunne stelling, dat de gemeente te Rome hoofdzakelijk uit Joden-Christenen bestond, te staven, wij willen thans nog kortelijk behandelen wat hoofdzakelijk Baur, buiten de genoemde bewijzen, die hij gedeeltelijk overneemt, tegen ons gevoelen aangeeft.

Baur gaat van de vooronderstelling uit, dat de toestand der gemeente te Rome moet beoordeeld worden naar de teekening, die wij in dezen brief van de Christenen vinden, aan welke hoofdzakelijk het schrijven van Paulus gerigt is ¹⁾: hij acht het dan voor onbetwifelbaar, dat die Christenen hoofdzakelijk Joden-Christenen zijn geweest, waarbij hij zich beroept op enkele plaatsen in den brief, als: cap. XI : 13—24, I : 16 e. a., waar de Apostel Joden-Christenen op het oog heeft. Wij willen deze plaatsen na-

¹⁾ „Geht man, wie ich glaube, mit Recht von der Voraussetzung aus, dass der Theil der römischen Gemeinde, an welchen der Brief vorzugsweise gerichtet ist, der vorherrschende gewesen sein werde, so muss man annehmen, dass Judenchristen den Hauptbestandtheil der römischen Gemeinde ausgemacht haben.“ Baur, *Paulus* p. 375.

der onderzoeken, ten einde te zien in hoe verre zij als bewijzen voor Baur's meening zijn toe te laten.

Vooreerst dan cap. XI : 13—24; hier spreekt Paulus de Heidenen aan: „want ik spreek tot u, Heidenen” (v. 13); welnu, zegt Baur, juist dit is een bewijs, dat de Apostel vroeger steeds tot andere lezers, en wel tot Joden-Christenen gesproken heeft ¹⁾).

Doch hiertegen meenen wij te kunnen zeggen, dat, al geven wij Baur toe, dat in v. 12 en vroeger andere lezers worden aangesproken, dan in v. 13 en verv., zoo volgt hieruit nog volstrekt niet, dat die andere lezers uitsluitend Joden-Christenen zijn geweest; Paulus toch kan in v. 12 en vroeger zeer goed beide Joden- en Heiden-Christenen op het oog gehad hebben, terwijl hij zich hier in v. 13 meer bepaald tot één van beide rigt. Wij achten alzoo het beroep op deze plaats voor Baur's gevoelen onhoudbaar.

Doch er is meer: Baur oordeelt, dat cap. XI : 13—35 ²⁾ tot de Heiden-Christenen gerigt is, doch dat de rede na zulk eene uitweiding (Digression) tot haar eigentlijke onderwerp terugkeert.

Al stemmen wij met Baur in, dat Paulus in cap. XII : 1 tot het eigentlijke subject zijner

¹⁾ t. a. p. p. 376.

²⁾ Waarom Baur v. 36 hier niet medetelt, is ons onverklaarbaar, daar het toch een integrerend gedeelte van dezen „Abschnitt” uitmaakt.

rede terugkeert, en nu weder zijne vorige lezers aanspreekt, dan volgt hieruit niet, dat dit uitsluitend Joden-Christenen zouden moeten zijn. De Apostel gaat in cap. XII tot het algemeene over; hij gebiedt (v. 1, 2) de algemeene heiliging van den geheelen mensch, uitwendig als offerhande, inwendig als vernieuwing des gemoeds, om later (v. 3) tot bijzondere pligten over te gaan, doch het blijkt ons nergens, dat hij hierbij juist Joden-Christenen op het oog heeft gehad; integendeel, op de meest natuurlijke wijze blijven wij daarbij denken aan eene gemeente, uit Joden- en Heiden-Christenen zamen-gesteld, voor welke de hier geuite mededeeling allezins belangrijk kon worden geacht, doch zonder dat hiermede iets ten voordeele van Baur's gevoelen werkelijk bewezen is.

Verder beroept Baur zich op cap. I : 16, en meent, dat ook hier slechts aan Joden-Christenen kan gedacht worden, die even als Paulus' tegenpartij te Corinthe, het langdurig wegblijven van den Apostel, hadden kunnen toeschrijven aan gebrek aan zelfvertrouwen; om deze verdenking nu van zich af te werpen, schreef Paulus, wat wij op de genoemde plaats vinden.

Doch ons blijkt van zoodanig oogmerk van den Apostel volstrekt niet; naar onze meening moet men bij de verklaring van Rom. I : 16 niet uit het oog verliezen, dat Rome eene wereldstad was, dat Paulus aan eene gemeente schreef in de meest aanzienlijke stad der toen bekende wereld, en dit in aanmerking nemende, is het dan niet geheel natuurlijk, dat Paulus

tegenover dat trotsche Rome, als een onverschrokken geloofsheld, durft uitroepen: „Ik schame mij het Evangelie van Christus niet?” Bovendien, waaruit blijkt het, dat de Apostel deze woorden uitsluitend tot Joden-Christenen heeft gerigt? Waaruit blijkt het evenzeer, dat dezen in het wegblijven van Paulus een; „gebrek aan zelfvertrouwen” zagen? Wij achten zulks onbewijsbaar, en wijzen na het boven gezegde, alzoo ook dit argument van Baur af.

Dat Paulus aan Joden-Christenen schreef, wil Baur nog bewezen hebben uit cap. I : 5, 13. Hij zegt hiervan, dat, daar het woord *ἔθνη* alle volken, zonder onderscheid, aanduidt, de Apostel hier zijne roeping om allen volken het Evangelie te prediken, juist tegenover Joden-Christenen uiteen zet en handhaaft, hetgeen hij niet had behoeven te doen tegenover Heiden-Christenen.

Wij meenen hiertegen het volgende te moeten inbrengen. Nog daargelaten, welke in cap. I : 5, 13 de ware beteekenis zij van het woord *ἔθνη*, of men niet liever met Meijer en Philippi moet aannemen, dat door *ἔθνη* alleen *Heidensche volken* moeten worden verstaan ¹⁾, — hiervoor

¹⁾ Meijer t. a. p. p. 44, zegt: „die *ἔθνη* sind nicht alle Nationen überhaupt, mit Einschluß der Juden, sondern der geschichtlichen Bestimmung des Apostels gemäß (Gal. I : 16, Hand. IX : 15, XXVI : 17 f.), und zufolge der öftern Hervorhebung seines Berufes als *Heiden-apostolischen* in unseren Briefe (I : 13, XI : 13, XV : 16), alle *Heiden-Völker*, zu denen auch die Römer gehörten. Diesen seinen Heiden-apostolischen Beruf meint Paulus in allen Stellen, wo er die *ἔθνη* als Gegenstand seiner Wirksamkeit bezeichnet.”

pleit ook het art. τοῖς tusschen πάντες en ἔθνη — dan of men met van Hengel moet vasthouden: ἔθνη zijn „omnes omnino gentes, Judaeis non exclusis”, ¹⁾ zoo achten wij het toch nog onbewezen, dat uit cap. I : 5, 13 zou blijken, dat de gemeente uit Joden-Christenen bestond. Al ware het zelfs buiten allen twijfel, dat ἔθνη de beteekenis moest hebben van „die Völker überhaupt”, dan zou daaruit alleen volgen, dat Paulus hier eene gemeente op het oog heeft, bestaande uit Joden- en Heiden-Christenen beide, — iets wat wij niet ontkennen — doch nimmer kan er uit volgen, hetgeen Baur er uit afleidt, dat Paulus hier uitsluitend Joden-Christenen bedoelt.

Baur voert verder ook historische bewijzen aan voor zijne meening. Hij zegt namelijk, dat er in de Romeinsche gemeente een dualisme heerschende was, dat reeds de kiem in zich bevatte van het latere Ebionitisme. Baur beroept zich hierbij op berigten, voorkomende in den *Pastor* van *Hermas*, bij *Epiphanius*, de *Clem. Hom.* etc.

Wij voor ons kunnen Baur gereedelijk toegeven, zooals wij reeds meermalen hebben erkend, dat er in Rome eene Joodsch-Christelijke rigting was, die welligt Ebionitische elementen in zich bevatte, doch hierdoor wordt onze meening, dat het hoofdbestanddeel der gemeente Heiden-Christelijk was, ons nog niet ontnomen, zelfs niet, al vindt Baur toespelingen op zoo-

¹⁾ l. a. p. p. 55.

danige Joodsche rigting in den brief aan de Romeinen zelve. Wat aangaat de *Ambrosiaansche commentaar*, waaruit Baur vooral zijne historische gronden put ¹⁾, en die hij meent, een krachtig bewijs te zijn voor het bestaan eener Joodsch-Christelijke gemeente te Rome, zoo kennen wij op het voetspoor van Neander ²⁾, aan deze getuigenis weinig waarde toe, en zulks niet zoo zeer omdat, zooals deze geleerde beweert, Hilarius, de vermoedelijke schrijver van genoemde commentaar, weinig bronnen heeft kunnen gebruikt hebben, als wel omdat hij het streven en de partijschap der Romeinsche Joden-Christenen klaarblijkelijk verwart met de dwaalleeraars in de gemeente van Galatië. ³⁾ „Hi sunt”, zegt hij, „qui et Galatos subverterunt, ut a traditione Apostolorum recederent, quibus ideo irascitur Apostolus.” Heeft Hilarius hierbij werkelijk zulke menschen op het oog gehad, als de dwaalleeraars te Galatië waren, dan volgt hieruit toch nog niet, dat zij te Rome de meerderheid hebben uitgemaakt, of den meest beslissenden invloed op de gemeente hebben gehad. Integendeel, ware dit laatste inderdaad het geval geweest, dan zou Paulus hen zonder twijfel met dezelfde maat gemeten hebben, als de valsche leeraars in den brief aan de Galaten.

Hebben wij hiermede de voornaamste beden-

¹⁾ t. a. p. p. 396 sqq.

²⁾ *Geschichte der Pflanzung u. s. w.* I. p. 389.

³⁾ Zie Herzog, *Real-Encycl.* in voce Ambr.

kingen trachten te weêrleggen, ons blijft thans nog over op meer positieve wijze ons eigen gevoelen te staven, dat de gemeente te Rome uit Heiden- en Joden-Christenen bestaan hebbe, zonder dat de laatsten, althans wat numerieke meerderheid betreft, het hoofdbestanddeel uitmaakten.

Wanneer wij vooreerst den brief zelven nagaan, dan blijkt ons uit den inhoud, dat Paulus zich zijn kring van lezers voorstelde, als uit Joden- en Heiden-Christenen zamengesteld, daar beide in den brief worden aangesproken. Opmerkelijk evenwel is het verschijnsel, en wij achten dit verschijnsel een steun voor onze meening, dat tot de Joden-Christenen slechts op enkele plaatsen, tot de Heiden-Christenen daarentegen dikwijls het woord wordt gerigt.

De eerste toch worden alleen aangesproken in cap. II : 17 sqq. *εἰ δὲ σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζεσθαι*; en in cap. IV : 1—7: „Wat toch zullen wij zeggen, dat Abraham onze vader, verkregen heeft naar het vleesch?” De Apostel sluit hier zich zelven in met zijne stamgenooten, zooals blijkt uit de uitdrukkingen *ἐροῦμεν* en *πατέρα ἡμῶν*.¹⁾

¹⁾ De Wette oordeelt, dat de Joden slechts éénmaal in den brief worden aangesproken, en wel in cap. VII : 1—6. Ten aanzien van deze plaats bestaat echter verschil van gevoelen onder de exegeten, of Paulus hier uitsluitend de Joden-Christenen bedoelt, dan wel of hij tot al zijne lezers, Joden- en Heiden-Christenen beide, spreekt. Grotius en Tholuck staan het eerste gevoelen voor, Meijer is voor het laatste. Wij voor ons meenen ons aan Meijer te moeten aansluiten; kennis der wet was toch ook wel bij Christenen uit de Heidenen, die voor een goed deel proselyten der poorte zullen geweest zijn, te veronderstellen.

Daarentegen worden de Heiden-Christenen dikwijls aangesproken, hetzij regtstreeks, hetzij dat Paulus hun voorschriften geeft, als bijv. cap. I : 6, 13. VI : 14, 17. XI : 13, 28 etc.

Doch er is meer, wat ons doet onderstellen, dat de Heiden-Christenen de hoofdrichting te Rome uitmaakten, namelijk de omstandigheid, dat de Apostel zijne lezers in cap. XIV aanmaant tot eene verschoonende behandeling der Joodsch-Christelijke vooroordeelen. Dit wijst, naar ons oordeel, op eene meerderheid der Heiden-Christenen.

Paulus was niet zonder reden bevreesd, dat de Joden-Christenen, al maakten zij, wat hun aantal betreft, de minderheid uit, de Heiden-Christenen zouden overvleugelen; aan den anderen kant wilde hij ook niet, dat de laatsten van de hun verleende vrijheid misbruik zouden maken; vandaar deze vermaningen ¹⁾.

Van grooten steun voor ons gevoelen is voorts, dat een man als Paulus zich tot de Romeinsche Christenen als 't ware getrokken gevoelt; juist zij zijn het, naar wie de Apostel verlangend uitziet; juist bij hen zoekt hij een werkkring; juist over hen betuigt hij zijne tevredenheid, en behandelt hen als zijne vrienden, ja, als

¹⁾ Indien deze vermaning niet in cap. XIV, maar wel in cap. XV werd aangetroffen, zou Baur dit Hoofdstuk ongetwijfeld ook op grond hiervan verwerpelijk hebben gekeurd, maar juist omdat ze in cap. XIV staat, kon hij dit niet doen, maar ook daarom verliest zijne argumentatie niet weinig van hare kracht.

zijne broeders (cap. I : 8, VI : 17). Hierbij komt nog, dat Paulus een groot aantal vrienden in Rome had. Dit alles zou onverklaarbaar zijn, wanneer wij aan eene Joodsch-Christelijke gemeente hadden te denken.

Men heeft zwarigheid gevonden in de hooge lofspraak, door Paulus aan de Romeinen toegekend; evenwel, wij vinden deze lofspraak overal in den brief, en achten juist dit verschijnsel als een bewijs voor onze opvatting van den toestand der Rom. gemeente, daar bij eene Joodsch gekleurde gemeente zoodanige lofbetuigingen ondenkbaar zijn.

Eindelijk wijzen wij op den aard der zaak zelve. Toen namelijk het Christendom voor het eerst te Rome gepredikt werd, is het toch wel waarschijnlijk, dat dit nog meerdere volgelingen onder de Heidenen dan onder de Joden zal gevonden hebben. Wel was het aantal Joden te Rome aanwezig, groot, doch niet minder groot ook dat der Jodengenooten¹⁾; bovendien, bij de Heidenen had het Christendom veel minder vooroordeelen te overwinnen, dan bij de aan hunne wetten en inzettingen zoo zeer gehechte Joden. Hierbij kwam, dat het Heidendom in een toestand van diep zedelijk verval was, en

¹⁾ Dit blijkt o. a. uit eene plaats bij Tacitus, *Hist.* V. 5, als hij zegt: *Pessimus quisque, spretis religionibus patriis, tributa et stipes illuc gerebant, unde auctae Judaeorum res.* En bij Juvenalis, *Sat.* XIV. v. 96 sqq.

Quidam sortiti metuentem sabbatha patrem

Nil praeter nubes et coeli numen adorant e. q. s.

eene nieuwe godsdienst, welke ook, hier alzoo een vruchtbaren grond moest vinden.

Op deze gronden meenen wij alzoo als resultaat van ons onderzoek te mogen vaststellen: dat in de gemeente te Rome, ten tijde van Paulus' schrijven, de meerderheid eerder aan de zijde der Heiden-Christenen, dan aan die der Joden-Christenen gezocht moet worden.

Dat echter die gemeente zich reeds toen behoorlijk geconstitueerd had, meenen wij te moeten ontkennen, en wel op de volgende gronden.

Paulus maakt in onzen geheelen brief nergens melding van opzieners of diakenen, zelfs niet in het opschrift. De brief is gerigt niet *τῇ ἐκκλησίᾳ*, zooals die aan de Corinthiërs 1 Cor. cap. I : 2, aan de Galaten cap. I : 2, aan de Thessalonicensen cap. I : 2, aan de Philippensen cap. I : 1, maar het opschrift luidt eenvoudig: *πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς θεοῦ, κλητοῖς ἀγίοις* (Rom. I : 7).

Dit opschrift is natuurlijk met zeker doel gekozen, en men mag het niet aan toeval toeschrijven, dat Paulus hier het gewone *τῇ ἐκκλησίᾳ* weglaat, en zulk een algemeen opschrift er voor in de plaats stelt. Welnu, de reden hiervan ligt naar ons oordeel voor de hand, en is niet anders dan deze, dat er nog geene bepaald georganiseerde gemeente te Rome bestond ¹⁾.

¹⁾ Zie Kist, *Archief voor Kerkgesch.* II. p. 40, 13—16 en Dr. Doedes in de *Jaarb. voor Wetensch. Theol.* II. 1ste stuk, p. 335 en vv.

Vraagt men, of dit het eenigste is, wat wij hieromtrent kunnen vaststellen, dan antwoorden wij ontkennend. De brief zelf toch geeft ons nog eenige nadere inlichting.

In Rom. XVI : 3, 5 namelijk laat Paulus Aquila en Priscilla groeten, en hij voegt bij dien groet de woorden: *καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν*. Evenzoo lezen wij in v. 14: Groet Asyncritus, Phlegon, etc., *καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφοὺς*; ook v. 15: *τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους*.

Uit deze plaatsen blijkt, (zoo wij althans de bovengenoemden te Rome hebben te zoeken,) dat in de gemeente verschillende, op zich zelf staande vereenigingen bestonden, die nog niet tot één geheel waren georganiseerd; het waren als 't ware gemeenten in de gemeente, huisgemeenten (*κατ' οἶκον*). Wij moeten ons alzoo de gemeente te Rome voorstellen als eene *wordende*, en wel door de vereeniging van eenige bekeerde Christenen, die vergaderden, waar zij daartoe eene geschikte woning vonden.

Mogt iemand meenen, dat wij ons hier schuldig maken aan eene *petitio principii*, daar wij namelijk plaatsen als bewijzen voor onze meening aanvoeren uit een Hoofdstuk van onzen brief, welks echtheid nog te bewijzen valt, dan verwijzen wij den zoodanigen, naar hetgeen de Hoogl. Doedes hieromtrent zegt. „Men heeft,”

Ook v. Hengel oordeelt: „an jam unius quasi corporis vinculo omnes recte conjuncti fuerint, valde dubium ac incertum” t. a. p. I. p. 13.

schrijft deze ¹⁾, „wel is waar, de echtheid der beide laatste Hoofdstukken van den brief aan de Rom. in twijfel getrokken, maar al bleek het ook, dat Baur hierin juist heeft geoordeeld, dan blijft het toch waarheid, wat wij van den vroegeren toestand der Rom. gemeente hebben gezegd. Immers zou hij, van wien, volgens Baur en anderen, deze twee laatste Hoofdstukken afkomstig zijn, in het XVI^{de} Hoofdstuk geheel anders hebben moeten te werk gaan, indien de Christenen te Rome van den beginne af aan ééne gemeente hadden uitgemaakt. Zoolang ons niet bewezen wordt, dat de toestand der gemeente te Rome, zooals die in het XVI^{de} Hoofdstuk wordt verondersteld te zijn, historisch onjuist is, blijven wij er eene geloofwaardige bron in vinden voor onze kennis van den vroegsten toestand dier gemeente.”

Vóór wij ons onderzoek naar den vroegsten toestand der Rom. gemeente besluiten, hebben wij nog ééne plaats te behandelen, die door sommigen wordt geacht veel licht over deze zaak te verspreiden, namelijk Hand. XXVIII : 22, waar de schrijver de Joden (v. 17, *Ἰουδαίων πρώτους*) tegen Paulus laat zeggen: „Maar wij begeeren wel van u te hooren, wat gij gevoelt, want wat deze secte aangaat, ons is bekend, dat zij overal tegengesproken wordt.”

Indien uit deze woorden, werkelijk, zooals men heeft beweerd, eene volstreckte onbekendheid van de zijde der Joden bleek ten aanzien

¹⁾ Jaarb. voor Wet. Theol. II. p. 329.

van het aanwezig zijn eener Christen-gemeente te Rome, dan zou deze plaats inderdaad als een krachtig argument tegen ons gevoelen omtrent het werkelijk bestaan van zoodanige gemeente, kunnen worden ingebracht. Evenwel wij willen trachten, vóór wij een besluit trekken, de plaats nader te verklaren.

Vele en velerlei zijn de verklaringen dezer plaats; wij willen ons echter bepalen tot de voornaamste: als zoodanig noemen wij dan die van den Tub. Hoogl. Baur.

Baur begint met eene wederlegging van het gevoelen van Olshausen, om daarna zijne eigene meening bloot te leggen. Had Olshausen¹⁾ beweerd, dat de algeheele onbekendheid der Joden met het Christendom te verklaren was uit den invloed, dien de Joden-vervolging onder Claudius had uitgeoefend op de Christenen, ten gevolge waarvan deze zich meer afgescheiden hielden van de Joden, terwijl de laatste, langzamerhand in Rome teruggekeerd, op hunne beurt zich verborgen hielden²⁾, zoo oordeelt Baur daartegen, dat deze verklaring in openbaren strijd is met de uitspraken van onzen brief zelven; eene gemeente toch, zegt hij, die reeds lang (cap. I : 13, XV : 22) de opmerkzaamheid van Paulus in zóó hooge mate getrokken had, dat hij zelf naar Rome wenschte te komen; eene gemeente, die den Apostel voorkwam van genoeg gewigt te zijn;

¹⁾ *Einl.* p. 46.

²⁾ Bijna evenzoo oordeelt Kling t. a. p. p. 302 en vv.

om haar zulk een uitvoerigen brief te schrijven; eene gemeente, van welke Paulus zelf zegt, dat „haar geloof in de geheele wereld was bekend geworden”, zulk eene gemeente kan toch aan de Joden te Rome onmogelijk zoo ten eenen male onbekend zijn gebleven, dat zij met het Christendom slechts van hooren-zeggen bekend waren.

Wij achten deze wederlegging van Olshausen's gevoelen geheel juist, en zijn het dan ook volkomen met Baur eens, waar hij Olshausen met diens eigene woorden toeroept: „Spricht man so von einer Secte, die man vor sich sieht; deren Kampfe und Streitigkeiten man anschaut? Das wird man schwer wahrscheinlich machen” ¹⁾. Minder echter komt Baur's eigene verklaring van Hand. XXVIII : 22 ons aannemelijk voor.

Baur heft voor zich de moeilijkheid op, door de plaats eenvoudig te verklaren uit een onjuist berigt van den schrijver der Hand. ²⁾; deze toch wilde Paulus als Heiden-apostel voorstellen, en als op alle plaatsen, en derhalve ook te Rome, het eerst aan de Heidenen het Evangelie verkondigende; daarom moest hij in het laatste Hoofdstuk der Hand. de zaak zóó voorstellen, alsof eerst nu de Joden te Rome kennis kregen aan het Christendom.

¹⁾ t. a. p. p. 370.

²⁾ „Ist es schlechthin unmöglich, dasz in Rom damals solche Verhältnisse statt fanden, so kann es nur aus einem besondern Interesse des Schriftstellers erklärt worden, dasz er die Sache gerade so darstellte”, t. a. p. p. 371.

Zooals wij reeds zeiden, heft dit wel alle zwaarigheid op, doch zulks wordt dan gekocht voor den prijs van de eerlijkheid van den schrijver der Hand., of de waarheid van het hier geleverde historische berigt, hetgeen wij dan alleen konden laten gelden, indien geene andere verklaring zich voordeed.

Wij voor ons meenen de plaats aldus te moeten opvatten. Wanneer de Joden in Hand. XXVIII:22 hunne onwetendheid aan den dag leggen, dan spreken zij in zóó verre de waarheid, als zij geene uitdrukkelijke berigten aangaande *Paulus' persoon* (παρά σου) ontvangen hadden ¹⁾; ook het feit, dat het Christendom overal tegen spraak vond, is boven allen twijfel verheven; de Joden spreken derhalve de waarheid; alleen, zij zeggen niet de geheele waarheid, maar verzwijgen hun eigen oordeel over de Christenen, en dit stilzwijgen kwam bij hen welligt voort niet uit huichelarij, maar uit voorzichtigheid, omdat zij het gevaarlijk achtten, zich tegenover Paulus over de in Rome zijnde Christenen uit te laten ²⁾.

¹⁾ Zie Meijer in zijn *Comm. op de Hand.* p. 517.

²⁾ Belangrijk is hetgeen over onze plaats de Hoogl. van Oosterzee heeft geschreven in zijn werk: „*Over de Hand. der Ap.*”, bekroond door het *Haagsche Gen.* D. VII p. 91 en vv. De Hoogl. houdt het reeds a priori voor onwaarschijnlijk, dat de Joden te Rome werkelijk niets zouden vernomen hebben van het bestaan eener Christelijke secte in hunne nabijheid, die op den bodem van hunne eigene godsdienst ontstaan was. Die voorgewende onkunde der Joden acht hij veel meer verklaarbaar daaruit, dat zij hierdoor des te meer uit Paulus'

Zóó beschouwd, levert ons de behandelde plaats hoegenaamd niets op, dat onze kennis van den toestand der Rom. gemeente kan vermeerderen, doch evenmin komt zij ons voor in openbaren strijd te zijn met den inhoud van onzen brief.

Hebben wij alzoo ééne der beide door ons gestelde vragen beantwoord, en den vroegsten toestand der gemeente te Rome onderzocht, ons blijft thans nog over ons met de aanleiding en het doel van Paulus' schrijven naar Rome, bekend te maken.

Ook hier treffen wij bij verschillende geleerden de meest uiteenlopende gevoelens aan. Voornamelijk is het wederom Baur, die hier in aanmerking komt, en wiens gevoelen wij in de eerste plaats hebben te beschouwen, terwijl wij daarna ons hoofdzakelijk bij het onderzoek naar de meeningen van van Hengel en Scholten zullen bepalen, om eindelijk ons eigen resultaat mede te deelen.

Had Eichhorn beweerd, dat het doel van Paulus' brief aan de Rom. geheel *polemisch*

eigen mond aangaande zijn persoon en zijne zaak hoopten te vernemen; evenwel het gevoelen van Olshausen en Kling, dat namelijk de Joden opzettelijk elke aanraking met de Christenen hebben vermeden, om zich niet aan de vervolging der heidensche overheid bloot te stellen, acht de Hoogl. evenmin geheel te verwerpen.

was, en wel uitsluitend tegen het Jodendom gerigt, en had ook Rückert zich voor dit gevoel verklaard, en het doel van den brief aldus aangegeven: dat Paulus niet alleen zijne leer der regtvaardiging uit het geloof wilde ontwikkelen, maar die ook tevens verdedigen tegen „jüdischen Gerechtigkeits-Dünkel, jüdisches Gesetz-vertrauen” en „jüdische Einwürfe”¹⁾, de Tubinger school gaat nog een stap verder.

Baur oordeelt dat het hoofddoel van den brief vervat is in cap. IX—XI, en uit den inhoud dezer Hoofdstukken leidt hij af, dat alleen Joden-Christenen het voorwerp zijn van het geheel polemische doel des Apostels. Hij meent, dat men de polemieek van Paulus in onzen brief niet mag beschouwen als tegen *Joden* gerigt; dan toch, zegt hij, zou Paulus meer eene apologie van het christendom hebben gegeven, omdat dit door de Joden werd geloochend, en bovendien zou eene polemieek tegen Joden al zeer weinig gepast zijn in een brief aan de Romeinsche gemeente²⁾. Hij wil dus in plaats van Joden, *Joden-Christenen* stellen. Het dogmatische gedeelte van den brief (cap. I—VIII) is volgens hem met dit anti-Joodsch-Christelijk doel in volkomen harmonie; evenwel onder voorwaarde, dat men niet vooruit aanneemt, dat datgene, waarmede

¹⁾ In de 2^e uitgave van zijne *Einl.* p. 48 laat Rückert cap. IX—XI uitsluitend polemisch op Joden-Christenen betrekking hebben.

²⁾ Dit is vooral gerigt tegen de hypothese van Eichhorn.

de Apostel zijn brief aanvangt, ook het eerste is geweest in den gang van Paulus denkbeelden ¹⁾).

Baur's resultaat alzoo is: dat de brief aan de Romeinen, wat de hoofdzaak betreft, gerigt is tegen Joden-Christelijke, met het Jodendom naauw zamenhangende beginselen en vooroordeelen.

Dit gevoelen van Baur wordt gedeeltelijk ook gedeeld door den Hoogl. van Hengel, ofschoon hij Baur beschuldigt, dat deze in zijne argumentatie te veel getracht heeft, zijn gevoelen in overeenstemming te brengen met de verschillende theorieën en uitspraken van zijne school. Van Hengel verwerpt het gevoelen van hen, die in Paulus schrijven niets anders zien, dan eene uiteenzetting van diens leer in het algemeen, en neemt aan dat de Apostel met zijn brief een bepaald *apologetisch* doel heeft gehad ²⁾; voor dit zijn gevoelen voert de Hoogl. als grond aan, dat in den geheelen brief niets zoo zeer op den voorgrond treedt, als de roeping der Heidenen, en hun deel aan de gemeenschap met Christus ³⁾, hetgeen hem duidelijk is uit Rom. IX—XI. II : 17 sqq. IV : 10 sqq. XV : 8 sqq. en zelfs reeds uit cap. I : 15, waarmede ook

¹⁾ t. a. p. p. 344 sqq.

²⁾ „Auctorem ad suum, qui dicitur, universalismum Romae defendendum epistolam scripsisse argumenti apologetici”, t. a. p. I. p. 20.

³⁾ „Nimirum hac in epistola nihil frequentius attingitur, quam gentium exterarum, quae dicitur, vocatio ad Christi communionem” *ibid.*

Hand. XIV : 27, XXI : 19, XXVIII : 28 over-
een komen.

Juist deze zaak, de roeping der Heidenen, was overal de groote oorzaak van den haat der Joden tegen Paulus. Welnu, ook te Rome woonden Joden, die vervuld waren met den hevigsten haat tegen allen, die ook de Heidenen, zonder nakoming der Mozaïsche wet, deelgenooten wilden maken der goddelijke beloften; dat dit Paulus bekend was is ligt te veronderstellen, als men in aanmerking neemt het groot aantal vrienden, dat hij in Rome had, en ten einde nu zorg te dragen, dat hij, zoodra hij na zijne volbragte reis naar Jerusalem, in het Westen kwam, niet reeds aanstonds met de Joden hierover in moeilijkheden zou geraken, schreef hij dezen apologetischen brief, waardoor hij tevens er in voorzag, dat de Romeinsche Christenen, bijaldien hij in het Oosten te lang werd opgehouden, niet te zeer zijne tegenwoordigheid zouden behoeven of verlangen. Derhalve schreef Paulus aan deze Christenen zijn brief, welks inhoud hen zou aanwijzen, hoe zij de redeneringen der Joden konden weêrleggen, en zelve van verkeerde meeningen bevrijd blijven.

Ten einde nu te doen zien, hoe de inhoud van den brief aan het aldus ontwikkelde doel beantwoordt, geeft van Hengel hiervan nog een kort overzicht¹⁾.

¹⁾ Evenals v. Hengel oordeelt ook Schwegler: *Das Nach-Ap. Zeitalter*.

Slechts in enkele trekken verschilt van dit gevoelen de Hoogl. Scholten¹⁾. Alleen, in zijne wijze van argumentatie tegen Baur, komt hij ons voor, aan dezen te veel te hebben toegegeven, ofschoon zijn resultaat, dat namelijk de brief aan de Rom. eene verdediging behelst van de paulinische Evangelieprediking tegenover het stationaire Joodsch-Christelijke standpunt, onder eenig voorbehoud kan worden toegegeven.

Doch laat ons, vóór wij onze eigene opinie aangeven, vooraf de argumenten van Baur eenigzins nader beschouwen en toetsen!

Een eerst en voornaam bezwaar tegenover Baur's gevoelen, is, naar ons oordeel, dit: dat onze brief zelf hem geen regt geeft om zulk een uitsluitend polemisch doel van Paulus aan te nemen. Met den Hoogl. van Hengel werpen wij hem tegen, dat wij in onzen brief geen spoor vinden van zoodanige polemieek, als in den brief aan de Galaten zich overal uitspreekt²⁾.

Beroept Baur zich op Rom. I : 1, waar Paulus zegt: *ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς*, en ziet hij daarin: „seine (des Briefes) dem Judaïsmus der römischen Gemeinde entgegenwirkende Tendenz”, met vergelijking van Gal. III : 2, dan moeten wij eerlijk erkennen, bij eene gezonde exegese volstrekt geen polemisch doel in die plaats te kunnen ontdekken. De

¹⁾ t. a. p. p. 221.

²⁾ „Tragoediae illius, quae in epistola ad Galatas agitur, huic epistolae nulla sunt vestigia”, t. a. p. p. 19.

woorden εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς beteekenen toch niets anders, dan een *bevestigd*, *versterkt* worden in de Christelijke leer en het Christelijke leven, en zijn alleen te verklaren uit v. 12 τοῦτο δ' ἐστὶν συναπαλατθῆναι, dat ook de beteekenis heeft van: *vermanend onderrigt* (Hand. XIII : 15, 1 Thess. II : 3, Tit. I : 9), en hier synoniem is met στηρίξειν. Vgl. 1 Thess. III : 2, 2 Thess. III : 17. Paulus wenschte dus bij zijne lezers te zijn, ten einde wederkeerig (ἐν ὑμῖν v. 12) in hun geloof versterkt te worden, doch Paulus zegt in deze plaats met geen enkel woord, dat de Rom. Christenen: „von dem Judaismus, welchem sie von Anfang an, anhängen“, genezen moesten worden, en tot paulinische Christenen verheven. Integendeel, uit deze plaats blijkt het tegenovergestelde, namelijk, de harmonie des geestes, die er bestond tusschen den schrijver en de personen aan wie hij schreef.

Een geheel ander geval doet zich voor in Gal. III; dáár waren de inwoners van Galatië, ondanks de prediking des kruises onder hen (v. 1, 2), en zelfs ondanks hun aanvankelijk geloof, weêr afgevallen, en nu bestraft P. hen daarover; en welk een verschil van toon bovendien hier en in Rom. I : 11; waarlijk, dit wordt eenenmale onverklaarbaar, zoo wij op beide plaatsen aan hetzelfde doel moesten denken.

Wij zeggen dus tegenover Baur en zijne volgelingen: het specifiek polemische tegenover de Joden-Christenen te Rome, komt niet alleen niet hier, maar nergens in onzen brief uit.

Leggen wij, om dit te staven, slechts de brieven aan de Galatiërs en aan de Corinthiërs naast dien aan de Rom. Welk een verschil! Is de toon van Paulus tegen de Corinthiërs dikwijls snijdend, ironisch, ja sarcastisch, nimmer zóó tegen de Romeinen. Waar vindt men in dezen laatsten brief iets, dat zelfs gelijkt op het: *ὃ ἀνόητοι Γαλάται τίς ὑμᾶς ἐβάσκανεν*; (Gal. III: 1). Waar vinden wij in den brief aan de Rom. eene polemieek als in Gal. V: 2? Leest men voorts I Cor. I: 10 tot IV: 20; geeft men acht op de scherpe polemieek van Paulus op die plaatsen, dan wordt men wel gedrongen te zeggen: Hier heeft de Apostel blijkbaar een geheel ander doel, dan in zijn brief aan de Romeinen op het oog gehad.

Baur's beschouwing berust voorts op zijn oordeel omtrent de verhouding der Christenen in Rome onderling; omtrent dit punt verwijzen wij echter naar hetgeen wij hierover vroeger gezegd hebben. Overigens reduceert Baur den inhoud van den ganschen brief tot cap. IX—XI, doch wij meenen ook dit te moeten afwijzen.

Zooals we later zullen zien, vinden wij in cap. IX—XI slechts de nadere uiteenzetting van cap. I—VIII.

Wilde Paulus eene volledige ontwikkeling geven van zijn Evangelie, dan was het noodig, niet alleen aan te wijzen, hoe het eene *δύναμις θεοῦ εἰς σωτηρίαν* was; hoe het de *δικαιοσύνη ἐκ πίστεως* openbaarde; maar ook welke zijne bestemming was, als *παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ*

τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι, als de geheele Joden- en Heidenwereld in zich opnemende. Dit nu wordt in cap. IX—XI aangetoond ¹⁾).

Dat er in de Rom. gemeente tegenwerking was tegen het paulinische Universalisme, kan voorondersteld worden alleen in de werkzaamheid van eenige Joodsche dwaalleeraars te hebben bestaan, voor wier invloed Paulus dan ook waarschuwt. Bestrijdt Paulus voorts de werkeiligheid des Jodendoms in het algemeen, zijn hoofddoel wordt daarom niet om polemiek te voeren tegen de Joden-Christenen, zooals die aan de gemeente te Rome haar eigenaardig karakter zouden hebben gegeven.

Had Baur gelijk, en ware er in waarheid eene zoo groote Joodsch-Christelijke partij in Rome geweest, en had Paulus zich voorgesteld hen opzettelijk te bestrijden, dan zou hij alligtelijk op dezelfde heftige wijze te werk zijn gegaan, als tegen de Corinthiërs en Galaten, en hij had de gemeente te Rome evenmin als deze met eenige versooning behandeld. Baur, die deze moeilijkheid welligt voelde, tracht er zich uit te redden, door aan te nemen, dat de Rom. gemeente juist niet zoodanige gevoelens was toegedaan, als die van Corinthe.

Hij meent, dat het onderscheid in de gezind-

¹⁾ Teregt zegt dan ook Philippi: „der Apostel führt deshalb in den drei jetzt folgenden Kapiteln die Theodicee in Beziehung auf die Form der geschichtlichen Verwirklichung des göttlichen Heilsplanes“, t. a. p. p. 350.

heid der Corinthische en der Romeinsche Joden-Christelijke partij hierin bestaat, dat de eersten meer het gezag van den Apostel aantastten; terwijl de laatsten een „weit milderen Character” hadden.

Wij achten dit eene belangrijke concessie door Baur onwillekeurig gedaan; maar is dit zóó, en droegen de Joden-Christenen zulk een mild karakter, dan bestond er te minder reden, om tegen hen te polemiseren. Altijd echter bleven het zijne tegenstanders, en hoe verklaart Baur het, dat Paulus in onzen brief die zoogenaamde tegenstanders met den naam van *ἀδελφοί* aanspreekt?

Zegt Baur, dat Paulus aan de Romeinen zeer goed op een anderen toon kon schrijven, dan aan de Galatiërs, omdat hij bij de eersten niet „seine eigene Schöpfung zerstört sah”, zooals in Galatië het geval was, en men in Rome niet het aanzien van zijn Apostelambt in verdenking bragt, dan nemen wij wederom nota van deze concessie, en antwoorden hem evenals vroeger, dat Paulus dan des te minder reden tot polemieek had. In ieder geval moeten wij zeggen, dat, zoo het doel van Paulus uitsluitend polemisch was geweest, hij dan wel meer beslist de Joden-Christenen in het algemeen, en de dwaalleeraars in het bijzonder zou hebben bestreden, want al vielen zij zijn persoon niet aan, Paulus behoefde het zóó ver niet te laten komen, om eene partij, die zijne volgelingen en aanhangers onderdrukte, scherp te durven bestrijden, en hem of haar, van wie die ver-

drukking uitging, met kracht zijn ἀνάθεμα ἔστω! toe te werpen ¹⁾).

Ook ten aanzien van cap. XVI : 17 zouden wij kunnen zeggen, (ofschoon wij wel gevoelen, dat wij dit tegenover Baur niet kunnen doen gelden), dat Paulus, indien de dáár besprokene Joodsche dwaalleeraars werkelijk zulk een vasten voet in de gemeente te Rome verkregen hadden, het niet met *zulk* eene waarschuwing zou hebben laten afloopen; en juist het feit, dat deze zaak slechts ter loops aan het slot van den brief wordt aangeroerd, bewijst, dat het Paulus' doel niet is geweest, ze in den brief te bestrijden.

Dat Baur in cap. XIV : 1 eene polemiek meent te vinden tegen de Joden-Christenen, is onzes inziens ten onregte gedaan; evenzoo zijne opvatting, dat diegenen, welke daar bedoeld worden, Ebionieten zouden zijn. Hij grondt zich daarbij op eene uitspraak van Epiphanius, welke ons mededeelt, dat de Ebioniten verplicht zijn zich te onthouden van vleesch, en van alle spijsze, die van vleesch wordt gemaakt ²⁾. Hiertegen evenwel strijdt, zooals Meyer zeer juist opmerkt, „dász von den Ebioniten die völlige *Weinenthaltung* nirgens ausdrücklich bezeugt

¹⁾ Zie Fritsche, *Comm.* II. p. 238. Delitsch in *Rudelbach's Zeitschrift.* 1849. IV. p. 602.

²⁾ *Haer.* 30 : 15. „Καὶ κρεῶν, καὶ πάσης ἄλλης ἐσθῆς τῆς ἀπὸ σαρκῶν πεποιημένης Ἐβίων καὶ Ἐβιονίται παντελῶς ἀπέχονται, διὰ τὸ ἐκουνοσίας καὶ μίξεως σώματα εἶναι αὐτά.” t. a. p. p. 385.

ist ¹⁾, daher man die römische Schwachen nur insofern Ebionitisch nennen könnte, als ihre Enthaltung mit der Askese der Ebioniten die nämliche Wurzel das Essäerthum, gehabt hat' ²⁾. Wij laten in het midden, of onder de talrijke Rom. Joden er vele Esseërs zijn te vinden geweest, doch zoo deze ἀσθενῆς τῆ πίστευ (XIV : 1) werkelijk Ebionieten geweest waren, dan had Paulus onmogelijk zóó zacht en verschoonend tegen hen gesproken, — getuige wederom de Cor. en Gal. brieven — want dit Ebionitisme zou dan lijnrecht en in beginsel tegen Paulus' leer der δικαιοσύνη ἐκ πίστεως hebben overgestaan.

Wij ontkennen alzoo, dat Paulus' doel bepaald of uitsluitend *polemisch* geweest is; integendeel: naar ons oordeel, treedt het polemisch element in onzen brief geheel op den achtergrond ³⁾. Dat Paulus tegen de Joden pleit, is zeer goed verklaarbaar, al ontkennen wij dat dit het doel van zijn brief is geweest; hoe toch was het voor Paulus anders mogelijk zijn Evangelie uiteen te zetten voor eene gemeente, waar zoo vele Joden waren? Hoe kon te meer een man als Paulus dit doen, die, zoozeer bekend met de werkeiligheid en aanmatiging der Joden, tevens overal zijn universalisme, zijne leer der δικαιοσύνη

¹⁾ Uhlhorn, *die Hom. und Rec. des Clem. Rom.* p. 387 sqq.

²⁾ Meijer t. a. p. p. 488.

³⁾ Zoo cap. XV echt is, dan wordt door v. 14 onze meening niet weinig gesteund door de lofspraak, hier der Rom. gemeente gedaan, waarvan, bij een polemisch doel, geen sprake had kunnen zijn.

ἐξ ἑστραίας daartegen over plaatste? „Dieser Gegensatz“, zegt Meijer terecht, „gehörte zu seinem Wesen, und hatte überall, wo Judenthum war, sich geltend zu machen, so auch in Rom“ ¹⁾.

Hebben wij alzoo het polemische doel van P. bepaald afgewezen ²⁾, ons rest nog te onderzoeken: wat dan wel positief het doel van zijn schrijven is geweest? Of moeten wij welligt tot de slotsom komen, waartoe ook Reiche, Olshausen en anderen gekomen zijn, dat namelijk in den brief zelven niets voorkomt, waaruit wij eene bepaalde bedoeling kunnen opmaken? Moeten wij onze instemming betuigen, met hetgeen Olshausen geschreven heeft:

„In den brief aan de Romeinen zelven zijn volstrekt geene beweegredenen te ontdekken, waarom hij zou geschreven zijn. Paulus deelt ons alleen zijn verlangen mede, om, even als aan de Heidenen in het algemeen, zoo ook aan de inwoners van Rome, als de hoofdstad der Heidenwereld, in het bijzonder, het Evangelie te verkondigen, waaruit dan ook eenvoudig het algemeene doel van het schrijven van dezen brief blijkt“? En verder: „een bepaald doel,

¹⁾ t. a. p. p. 26.

²⁾ Dr. van Teutem, *Nieuwe Jaarb. van wet. Theol.* V. 2. 1862. p. 262 stemt met dit ons oordeel geheel overeen waar hij zegt: „van bestaande partijschappen voor de wet, gelijk die in Galatie en te Corinthe, levert zijn (Paulus') brief geenerlei blijken op; Paulus kan dan wel geene verzoening der partijen beoogd, of ook, gelijk anderen zich liever uitdrukken, met een polemisch doel geschreven hebben, rechtstreeks tegen de Joden en Joden-Christenen.”

behalve het streven, om den Romeinsche Christenen het Evangelie uiteen te zetten in deszelfs natuurlijke verhouding tot de wet, en in deszelfs invloed op het leven, is in den brief aan de Rom. niet te ontdekken" ¹⁾? Ons antwoord kan zonder aarzeling, ontkennend zijn. Reeds op zich zelve is zoo iets niet waarschijnlijk, en zulk een brief, zóó zonder eenig bepaald doel geschreven, zou een geheel eenig verschijnsel zijn bij Paulus (vgl. de Cor. en Gal. brieven); trouwens de meeste en beste commentatoren verwerpen dan ook deze meening.

Zien wij thans, wat de brief zelf ons oplevert, en of hij ons tot een doel kan brengen. Beschouwen wij cap. I : 10 sqq, 15, dan blijkt ons, dat Paulus reeds vóór lang gewenscht had, en voornemens geweest was, in persoon naar Rome te komen, ten einde dáár te prediken, doch tot nu toe daarin was verhinderd geworden, waardoor dan ook. De reden, waarom hij naar Rome had willen reizen, zegt de Apostel ons niet met zoovele woorden, doch, aangezien het niet was, om den inwoners voor het eerst het Evangelie te verkondigen (dit toch streed met zijn beginsel; ook was de gemeente reeds gesticht), zoo ligt voor de hand, om als hoogst waarschijnlijk aan te nemen, dat Paulus van de Rom. gemeente berigten had ingewonnen, en nu uit belangstelling haar wilde bezoeken (zie cap. I : 8). Welnu! was hij verhinderd voor als nog persoonlijk naar Rome te komen,

¹⁾ *Einl.* p. 43, 44.

hij wilde dit vergoeden door den christenen aldaar een uitgebreiden brief te schrijven. Dat Paulus van de gemeente te Rome tijdingen ontvangen had, is zeer begrijpelijk; hij was toch pas te Corinthe aangekomen, en deze stad stond in naauw en druk verkeer met de hoofdstad der wereld; vermoedelijk waren hem van onderscheidene zijden, ten aanzien van de gemeente te Rome, hare gesteldheid en haren aanwas, belangrijke mededeelingen gedaan. Dat het eene gewichtige tijding voor Paulus was, te hooren, dat er in eene stad als Rome, eene christelijke gemeente ontstaan was, is duidelijk, doch hoedanig was die gemeente? Wij hebben gezien, dat er een groot aantal Joden in Rome was; dat de Rom. gemeente zich nog niet behoorlijk georganiseerd had, maar nog bestond uit kleinere verzamelingen van Christenen uit de Heidenen, en uit de Joden, die ligt gevaar liepen, op den duur in alles behalve ongestoorde eensgezindheid te leven. Wat was dan nu natuurlijker, dan dat Paulus, om die gewichtige Romeinsche gemeente voor de toekomst te behouden, te doen toenemen, en tot meerdere zelfstandigheid te brengen, haar met zijn Evangelie naauwkeuriger bekend maakte, om hare leden (cap. I : 10) in het geloof te versterken, en hen tevens te verblijden met de belofte van zijne spoedige, persoonlijke overkomst?

Wanneer wij den inhoud van den brief na gaan, dan stemt deze hiermede volkomen overeen: Paulus wil den Christenen te Rome blootleggen, „hoe het Evangelie eene kracht Gods is tot zaligheid een iegelijk, die gelooft, eerst den Jood

en ook den Griek, want" zegt hij „de regtvaardigheid Gods wordt in hetzelfde geopenbaard uit geloof tot geloof, gelijk geschreven is: „maar de regtvaardige zal uit het geloof leven.”

Ziedaar het hoofddenkbeeld, het thema van Paulus' brief, dat hij aldus ontwikkelt:

In het laatste gedeelte van het eerste Hoofdstuk beschrijft hij den treurigen, zondigen toestand der menschen in het algemeen: „want de toorn Gods wordt geopenbaard van den hemel over alle goddeloosheid en ongerechtigheid der menschen (v. 18); zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwaas geworden (22); de waarheid Gods hebben zij veranderd in de leugen" (23); in één woord, Paulus geeft hier eene beschrijving van den zondigen toestand zoowel der Joodsche als der Heidensche wereld. In het tweede Hoofdstuk toont hij de goddelijke straf aan, die op de zonde rust, en gaat dan in cap. III over, om den weg aan te wijzen, langs welchen de zondaar behouden moet worden, namelijk door het geloof in Jezus Christus, waardoor hij geregtvaardigd wordt (v. 20—24). In cap. V—VIII zet Paulus verder uiteen, hoe die regtvaardiging uit het geloof zonder de werken der wet, geschiedt, terwijl hij in cap. IX—XI de verhouding van Joden en Heidenen tot het Evangelie uiteenzet. Had hij het Evangelie als *πρωτον Ἰουδαίω*, als oorspronkelijk der Joden beloofd, voorgesteld, thans toont hij aan, dat ondanks deze belofte, de Heidenen even goed deel konden hebben aan het heil in Christus. Hij wijst er op, dat de oorzaak, waarom de Joden

niet tot de regtvaardiging gekomen waren, aan hen zelven lag; namelijk, omdat zij deze zochten niet uit het geloof, maar uit de werken der wet; „omdat zij zich aan den steen des aanstoets gestooten hebben” (XI : 31, 32). Niet God had zijn volk verstooten (XI : 1), want Paulus zelf was een Israëliet, en toch uit het geloof geregtvaardigd, maar zij waren gevallen en „*door hunnen val was de zaligheid den heidenen geworden*, om hen tot jaloerschheid te verwekken” (XI : 11); toch werd hun het Evangelie nog verkondigd, en Paulus zelf bidt voor hen (X : 1.) Derhalve, juist de verstoktheid der Joden was oorzaak van de verkiezing der Heidenen, en die verhardheid was op hare beurt niet het gevolg van het breken van God van zijne geloften, maar van hun eigen onwil en eigene verkeerdheid.

Zóó zet Paulus de verhouding van Joden en Heidenen tot het Evangelie, uiteen.

In cap. XII en verv. geeft hij nu eenige praktische wenken en zedelijke vermaningen, terwijl hij in cap. XIV de onderlinge verhouding der Joden- en Heiden-Christenen aangeeft. Beide moeten elkander dragen, „elkander niet oordeelen noch verachten (v. 3, 4, 13), maar najagen hetgeen tot den vrede, en hetgeen tot de stichting onder elkander dient” (v. 19).

Ziedaar in korte trekken den inhoud des briefs! Naar wij meenen, vinden wij hier wel eene apologie van Paulus en van zijne prediking, voor zooverre de uiteenzetting daarvan van zelf dien naam kon dragen, niet minder sterk ontdekken wij daarin eene irenische strek-

king, die vooral in het laatste gedeelte uitkomt; doch nergens treedt het polemisch karakter te voorschijn, dan waar de Apostel algemeene verkeerdheden of zonden bestrijdt. Polemiëk tegen eene bepaalde rigting vinden wij niet.

Wij stellen alzoo als resultaat van ons onderzoek voor: de brief aan de Romeinen is door Paulus geschreven met een *apologetisch-irenisch* doel. De gemeente te Rome bestond, zooals wij gezien hebben, uit twee partijen: Joden- en Heiden-Christenen, en al valt het naar onze bescheiden meening, niet te ontkennen, dat de laatsten de meerderheid uitmaakten, wij ontkennen daarmede volstrekt niet dat de Joden niet meermalen den boventoon voerden; zulks toch lag geheel in hun karakter en hunnen naijver op de Heidenen, die zich met hen gelijk stelden. Paulus kende dien naijver; hij wist, hoe de Joden, ook al hadden zij de minderheid, gewoon waren zich op den voorgrond te stellen. Daarom juist was het voor hem van het hoogste belang, dat hier vooral, in het middelpunt der Heiden-wereld, de verhouding der beide partijen goed werd uiteengezet, en dat zij zelve zoo mogelijk met elkander verzoend werden. Hierdoor toch alleen kan de weg gebaad worden tot den waren en bestendigen *bloci der gemeente.

Wat eindelijk de aanleiding tot het schrijven van den brief geweest is, zoo ligt deze, indien men de laatste capita niet verwerpt, voor de hand: de diacones Phoebe vertrekt naar Rome, en de Apostel maakt van deze gelegenheid gebruik om zijn voorgenomen plan te volvoeren,

en haar een brief voor de gemeente te Rome mede te geven.

De belangrijke resultaten, die wij thans, na afloop van ons onderzoek verkregen hebben, zullen ons later mede tot toetsteen strekken van de echtheid of onechtheid der beide laatste Hoofdstukken van onzen brief.

Wij willen thans in een volgend Hoofdstuk ons getuigen-verhoor aanvangen, en alzoo allereerst de uitwendige getuigen ten aanzien van onze Hoofdstukken laten spreken.

HOOFDSTUK III.

Onderzoek naar de echtheid van Rom. XV en XVI.

Daar deze hoofdstukken zich voordoen als een integrerend gedeelte van den brief aan de Romeinen, en derhalve tegelijk met dezen voor paulinisch willen gehouden worden, zoo zal ons onderzoek daartoe leiden, om te zien welke bezwaren zich tegen hunne echtheid opdoen, en hoe wij hierover te oordeelen hebben. De getuigen, die wij hierbij laten optreden, splitsen zich van zelve in twee rubrieken, namelijk *uitwendige* en *inwendige*.

Wij handelen alzoo eerst over de uitwendige, daarna over de inwendige getuigen.

§ 1.

Uitwendige getuigen ¹⁾).

De Handschriften, wier uitspraken wij hier allereerst hebben te raadplegen, geven ons wei-

¹⁾ Wij behandelen hierbij niet de doxologie cap. XVI : 25—27, daar wij aan deze een afzonderlijk Hoofdstuk zullen wijden.

nig bijzonder aan de hand. Geen enkel Handschrift toch laat onze Hoofdstukken in hun geheel weg. Wel is waar, noemt ons Wetstein een *codex latinus* (Op. II. 91.), die met Rom. XIV eindigt, doch hij meldt ons niet welken *codex lat.* hij bedoelt, noch ook, waar deze zich bevindt. Wij kunnen dus niet uitmaken, of Wetstein wellicht een Marcionitisch exemplaar op het oog heeft, of wel een lectionarium, of iets anders; redenen genoeg, waarom wij hieraan weinig waarde kunnen toekennen.

Doet zich ten aanzien van de lezingen in de Handschriften alzoo nagenoeg geen bezwaar op tegen de echtheid onzer Hoofdstukken; wij zullen ons dan moeten wenden tot de kerkelijke en kettersche schrijvers, en zien, of de uitspraken van dezen meer licht over de zaak verspreiden.

Zooals wij vroeger hebben gezien ¹⁾, is de ketter Marcion de eerste geweest, bij wien onze Hoofdstukken gemist worden; wij willen ons dus eerst met hem bezig houden, en zijne handeling ten aanzien van den brief aan de Rom. nader in het licht trachten te stellen.

Meent Nitsch, dat Marcion Rom. XV en XVI slechts heeft *verbrokkeld*, doch niet geheel weggelaten, en grondt hij zich hierbij op de beteekenis van het: „*cuncta dissecuit*” ²⁾ van Origenes, dan meenen wij hierin van hem

¹⁾ p. 2 en verv.

²⁾ De plaats bij Origenes hebben wij vroeger reeds aangehaald. Zie p. 2.

te moeten verschillen; Origenes toch wil in de aangehaalde woorden niet zeggen: „et non solum hoc *fecit*,” maar: „et non solum hoc *abstulit*, sed” etc.; alzoo staat „*abstulit*” niet tegenover „*dissecuit*,” zooals Nitsch meent, maar „*dissecuit*” is eene andere, zoo mogelijk nog sterkere uitdrukking voor „*abstulit*,” hetgeen ook blijkt uit het bijgevoegde: „*cuncta*.” Nitsch zegt: „*dissecare*” beteekent: „versnijden,” niet „afsnijden”, doch is dan het „versnijden” zoo veel beter dan het „afsnijden?” Bovendien, had Origenes werkelijk willen aanduiden, dat Marcion dit eerste gedaan had, waarom dan niet de woorden: „*auferre*” of „*abscondere*” gebezigd, die deze handeling veel juistter uitdrukken, en waarom ook dan niet die plaatsen, welke Marcion dan zou hebben uitgelaaten, opgenoemd? Hierbij komt, dat Marcion uit de veertien eerste Hoofdstukken van onzen brief ook sommige stukken had weggelaaten. Had derhalve Origenes bedoeld, dat Marcion hetzelfde gedaan heeft ten aanzien van cap. XV en XVI, dan ware de bijvoeging: „*ab eo loco, ubi scriptum est: „Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est” (cap. XV: 1) usque ad finem cuncta dissecuit,*” geheel overbodig geweest.

Meent Nitsch eindelijk, dat het met Marcion's gewoonte strijdig zou geweest zijn, twee *capita* uit eenen paulinischen brief weg te laten, dan antwoorden wij, dat ons volgend onderzoek naar de vraag, waarom Marcion dit gedaan heeft, zal aanwijzen, dat zulks vol-

strekt niet tegen Marcion's gewoonte streed.

Wij meenen alzoo tegenover Nitsch te moeten aannemen, dat Marcion onze Hoofdstukken bepaald heeft verworpen ¹⁾.

De vraag is echter, wat Marcion kan bewogen hebben, deze capita te verwerpen?

Onder degenen, die in dezen zeer gunstig over Marcion oordeelen, behoort vooral Eichhorn ²⁾. „In den laatsten tijd,” zoo schrijft hij, „hebben alle critici Marcion vrijgesproken van de beschuldiging, dat hij den brief aan de Romeinen met opzet zou hebben „verstümmelt”; men is het tegenwoordig algemeen daarover eens, dat hij van dezen brief niet meer, dan de veertien eerste Hoofdstukken aan zijne leerlingen heeft overgeleverd, omdat zijn Handschrift niet meer bevatte, en men neemt aan, dat door eene ons onbekende, toevallige oorzaak de beide laatste Hoofdstukken daarin waren achterwege gebleven.”

¹⁾ Wel is waar, verhaalt Tertullianus (*adv. Marc.*) ons niets van dit feit van Marcion, doch dit bewijst weinig. Tert. toch bestreed Marcion in het algemeen, en behoefde derhalve volstrekt niet al diens dwalingen en afwijkingen in het bijzonder op te sommen, te meer, daar hij reeds eene algemeene vermelding van Marcion's handelwijze ten aanzien van onzen brief had medegedeeld, als hij zegt: „quantas autem foveas in ista vel maxime epistola Marcion fecerit, auferendo quae voluit, de nostri instrumenti veritate, parebit. Mihi sufficit quae proinde evadenda non vidit, quasi negligentias et coecitates ejus accipere.” t. a. P. cap. 13.

²⁾ Einl. I. p. 35.

Een even verschoonend oordeel over Marcion wordt geveld door Ritschl¹⁾, ofschoon hij ten aanzien van onze Hoofdst. eene uitzondering maakt, als hij zegt: „Het eenigste, waarvan men Marcion kan beschuldigen, is zijne bekende weglating van de beide laatste Hoofdst. van den brief aan de Rom.”

Ook Baur²⁾ heeft Marcion geheel trachten te regtvaardigen, en hem van alle verdenking ontheven, ja, deze geleerde gaat zelfs zóóver, dat hij aan Marcion het bezit van den oorspronkelijken tekst heeft toegekend. Evenwel³⁾ heeft hij zijn gevoelen eenigzins gewijzigd, en Marcion voor een Gnostischen omwerker van Paulus' brieven verklaard.

Pogingen om Marcion vrij te pleiten van de verdenking van oneerlijkheid zijn ook nog gedaan door: Löffler⁴⁾, Schelling⁵⁾ en anderen.

Hooren wij hiertegenover de oordeelvellingen van bijv. Tertulliaan, dan vernemen wij geheel iets anders. Deze behandelt Marcion

¹⁾ *Das Evang. Marcions und das Kanonische Evang. des Lucas. Eine Kritische Untersuchung von Dr. A. Ritschl.* Tub. 1846.

In de „*theol. Jahrb.*” 1851, p. 530 is Ritschl van dit zachte oordeel eenigzins teruggekomen.

²⁾ *Krit. Unters. über die Kan. Ev.* Tub. 1841.

³⁾ *Das Christ. und die Chrl. Kirche der drei ersten Jahrh.*, 1853. p. 69.

⁴⁾ In de *Comm.* van Velthusen, Kuinoel en Rupertus.

⁵⁾ *Schelling de Marcione Paulinarum epist. emendatore.* Tub. 1795.

compleet als een dief, dien men op hecter daad betrapt, als een doortrapten schurk, die uit lust om de H. S. te verminken, zijn laag handwerk dreef. Hooren wij, wat hij zegt ¹⁾: „sed ut furibus solet aliquid excidere de praeda in indicium, ita credo et Marcionem novissimum Abrahæ mentionem dereliquisse (Gal. IV : 22) nullam magis auferendam, etsi ex parte convertis.”

Een minder scherp, doch evenwel ongunstig oordeel spreekt ook Hahn uit ²⁾. „Wer einmal stiehlt und sneidet,” zegt deze, „der thut es wohl öfter, wenigstens kan ihm kein ehrlicher Mann mehr trauen, besonders wenn seine Grundsätze ihm dazu nöthigen.”

Wat onze meening omtrent Marcion betreft, zoo meenen wij te mogen vaststellen, dat het aan geen toevallig ontbreken in de Handschriften van Marcion is toe te schrijven, dat hij onze Hoofdst. heeft weggelaten. Hiertoe heeft men zonder eenige nadere aanwijzing, onzes inziens, geen regt. De geheele oude kerk toch getuigt het, dat Marcion met opzet, om welke reden dan ook, een gedeelte van het N. T. bepaaldelijk ook van de brieven van Paulus, heeft weggelaten. Al geven wij aan Ritschl toe, dat aan Tertulliaan's uitspraken niet al te veel gewigt moet worden gehecht, omdat hij tegenover kettters niet altijd vrij blijft van

¹⁾ *adv. Marc.* V : 4.

²⁾ *Das Ev. Marcions in seiner ursprünglicher Gestalt.* Königsberg, 1823.

„Consequenzmacherci,” en het odium theologicum bij hem wel eens in de plaats treedt van onpartijdig onderzoek en billijke beoordeeling, zoo is hier toch de overeenstemming van bijna alle kerkvaders opmerkelijk. Ireneus toch zegt evenzeer van Marcion ¹⁾: „Apostoli Pauli literas abscidit, auferens quaecunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo deo, qui mundum fecit, quoniam hic pater domini nostri J. C. et quaecunque ex propheticis memorans Apostolus docuit, praenuntiantibus adventum domini.” Zoo ook Epiphanius, waar hij zegt ²⁾: ἔχει δὲ καὶ ἐπιστολάς παρ’ αὐτῷ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου δέκα, αἷς μόναις νέχρηται, οὐ πᾶσι δὲ τοῖς ἐν αὐταῖς γεγραμμένοις, ἀλλὰ τινὰ αὐτῶν περιτέμνων, τινὰ δὲ ἀλλοιώσας κεφάλαια.”

Ook Hieronymus en andere kerkvaders oordeelen zóó. Alzoo wijzen én deze getuigenissen, én de vroeger door ons behandelde uitspraak bij Origenes op eene opzettelijke kritiek van Marcion, en niet op een toevallig ontbreken onzer Hoofdst. in diens Handschrift. Hierbij komt, dat Marcion, zooals uitgemaakt is, wél op de Evangelien kritiek heeft uitgeoefend; waarom kan hij dit dus ook niet op onzen brief hebben gedaan? Bovendien, er bestaat geen enkel Handschrift, dat onze Hoofdst. weglaat; het is ook niet waarschijnlijk, dat er vroeger zoodanige bestaan hebben.

Wat kan Marcion bewogen hebben, om onze

¹⁾ *Adv. Haer.* I. 27.

²⁾ *Haer.* 42.

Hoofdstukken te verwerpen? Ziedaar eene vraag, die evenzeer verschillend is beantwoord.

Naar ons oordeel, hebben wij hier niet aan opzettelijke *vervalsching* te denken, zonder eenig ander doel, dan uit lust tot verminking van den codex. Marcion was, naar wij hem beschouwen, geen opzettelijke bedrieger, en wij meenen, dat Hahn veel te ver gaat, als hij Marcion schetst als een groven bedrieger, welken een ieder reeds moet verachten en veroordeelen, vóór hij een blik in diens Evangelie werpt. Men heeft tot zulk een oordeel geen regt, omdat men er geen genoegzaam bewijs voor heeft.

De uitspraken van Tert. en andere ketterbestrijders mogen ons regt geven tot de stelling: Marcion heeft kritiek op den kanon uitgeoefend, zij zijn niet onpartijdig genoeg, om het ongunstige oordeel over Marcion's zedelijk karakter te staven.

Wijzen wij dus de meening af van hen die aan Marcion het oneerlijke beginsel, van opzettelijk bedrog toekennen, wij stellen dan vast, dat de grond van Marcion's kritiek gelegen was in zijne dogmatische beginselen. Het was zijne ultra-Paulinische, dualistische gnosis, die hem tot eene kritiek en tot verwerping bragten van alle plaatsen, die tegen dit beginsel ook maar voor een klein gedeelte schenen te strijden¹⁾. De

¹⁾ Hilgenfeld in het *Zeitschrift für hist. Theol.* van Niedner, 1855. III. p. 426, en Volckmar in de *Theol. Jahrb.* 1850. I. p. 410. II. p. 185 brengen insgelijks Marcion's kritiek in verband met zijne dogmatiek. De eerste

voornaamste veranderingen en uitlatingen door Marcion in de tien paul. brieven, die hij aannam, gebragt, vinden daarin volkomen hare verklaring. Zóó ook onze Hoofdst. — Rom. XV:4 bijv. slaat op het O. T., dat Marcion niet erkende: v. 8 draagt een Joodsche kleur: v. 10, 12, 21 hebben weêr betrekking op het O. T.: de personen in cap. XVI genoemd, hield hij welligt, voor een groot deel althans, wegens hunne Joodsch klinkende namen, voor Judaïsten. Marcion's ultra-Paulinisme ergerde zich aan zulke plaatsen, en van daar, dat hij ze verwierp. In het algemeen vond zijn dualisme aanstoot aan alle plaatsen, waar door Paulus de eenheid van het Oude en Nieuwe Verbond geleerd werd. Nu was natuurlijk hierbij niet zijn doel, door de weglating dier plaatsen, de brieven te vervalschen, maar integendeel om ze te verbeteren; zijne kritiek vloeide voort uit de innerlijke overtuiging, dat de brieven van Paulus hier en daar ten voordeele der Judaïsten vervalscht waren; hij wilde ze alzoo in hunne oorspronkelijke zuiverheid herstellen.

Ons eindresultaat is alzoo, dat Marcion, door zijne dogmatische inzichten en vooroordeelen geleid, onze Hoofdstukken heeft weggelaten, en van den brief aan de Rom. afgesneden.

zegt hiervan: „Das Irrthümliche in den Verfahren Marcions hat keine andere Wurzel, als dasz er, nicht mit voller geschichtlichen Voraussetzungslosigkeit, sondern unter dem beherrschenden Einfluss eines schroff dualistischen Systems an die biblischen Urkunden ging.“

Hebben wij thans ééne stem vernomen, laat ons thans zien, wat andere oude schrijvers bij onze kwestie in het midden brengen.

Allereerst ontmoeten wij eene uitspraak bij Tertullianus, die de woorden in Rom. XIV : 10 aangeeft als staande: „in clausula epistolae ¹⁾.”

Voorts gaat Euthalius in zijne verklaring van onzen brief den inhoud van cap. XV en XVI met stilzwijgen voorbij ²⁾.

Ziedaar alles, wat de oudere schrijvers en kerkvaders ons mededeelen; meer wordt ons niet verhaald. Zoowel de apost. vaders, als Theoph. Iren. en anderen, die waarschijnlijk den brief aan de Rom. gekend hebben, vermelden ten aanzien van onze capita niets bijzonders ³⁾. Zij hebben alzoo aan onze Hoofdst. waarschijnlijk geen aanstoot genomen.

Thans rijst de vraag, hoe wij te oordeelen hebben over de waarde dezer uitwendige getuigen, en hierop geven wij het volgende antwoord.

Wat allereerst Marcion betreft, zoo kunnen wij aan zijne kritiek geene groote waarde toe-

¹⁾ Zie de noot op pag. 8.

²⁾ Zie pag. 33.

³⁾ Men heeft overeenkomst meenen te vinden tusschen Rom. XV : 7 en eene plaats bij Ignatius, *ad Philadelph.* cap. XI, waar hij zegt: „Καὶ γὰρ τῷ Θεῷ εὐχαριστῶ ὑπὲρ ὑμῶν, ὅτι ἐδέξασθε αὐτοὺς, ὡς καὶ ἡμεῖς ὁ κύριος,” doch wij kunnen dit in geen geval een citaat noemen van genoemde plaats uit onzen brief.

kennen. Wel geven wij toe, zooals wij hebben aangewezen, dat deze beroemde ketter zich aan geene „diplomatische verfälschungen,” zooals Reuss zich uitdrukt, heeft schuldig gemaakt, en dat de oudheid hem dikwerf harde en onverdiende beschuldigingen heeft naar het hoofd geworpen, hetgeen wij op rekening stellen van het onkritische, polemisch-dogmatische doel van sommige kerkvaders, doch dit alles neemt niet weg, dat Marcion geene degelijke, objectieve kritiek heeft geleverd, maar door subjectieve dogmatische inzichten geleid, heeft ingeschoven en uitgelaten, wat niet met zijn anti-Joodsch standpunt overeen te brengen was. Hierom kunnen wij het oordeel van zulk een onkritisch man over onze Hoofdstukken, van weinig belang achten ¹⁾.

Bovendien is het gansche feit ons medegedeeld zooals wij gezien hebben, door Rufinus; wij weten niet eens, wat er oorspronkelijk bij Origenes gestaan heeft.

Wat voorts aangaat de uitspraak van Tertulliaan, nog daargelaten of zijne kritische mededeelingen volkomen vertrouwen verdienen,

¹⁾ Evenzoo oordeelt ook Dr. W. C. van Manen, als hij zegt: „Zeker kunnen wij geen hooge waarde aan zijne (Marcion's) getuigenis hechten, wanneer wij bedenken, hoe hij de echtheid van een apostolisch geschrift niet beoordeelde naar de regelen der historische kritiek, maar naar een zuiver dogmatische overtuiging.” *Acad. Proefschrift*. p. 17.

Zie hierover voorts: Reuss, *Geschichte* etc. § 246, 291, 362. Gratz, *Über Marcion's Ev.* Harting, *De Marcione Lucani Evangelie, ut fertur, adulteratore*, e. a.

zoo bewijst in ons geval de uitdrukking: „in clausula epistolae” al zeer weinig of niets, daar wij deze uitdrukking niet naauwkeurig genoeg bepalen of verstaan kunnen, om er eenige gevolgtrekking uit af te leiden. Het woord „clausula” toch behoeft volstrekt niet het laatste *vers* van den brief aan te duiden; wèl het laatste *gedeelte*, doch hoe groot is dit dan? Waar zal men hier de grens aangeven? Bovendien is het zeer wel mogelijk, dat Tertulliaan tegenover Marcion, bij zijne aanhalingen steeds de plaatsen zóó heeft geciteerd, als die in de verkorte en verminkte recensie van Marcion voorkwamen.

Alzoo volgt uit deze plaats niet, dat Tertulliaan voor zich onze Hoofdst. heeft verworpen, en heeft zij voor ons, als getuige, geene waarde.

Wat eindelijk betreft Euthalius, zoo kan diens stilzwijgen onmogelijk strekken tot bewijs, dat hij onze Hoofdst. niet heeft gekend, of die heeft verworpen, aangezien hij, bij de opgave van het aantal *στυχοί*, dat hij voor den geheelen brief stelt op 920, onze Hoofdst. medegerekend heeft. Of wij overigens de reden van zijn stilzwijgen daarin moeten zoeken, dat cap. XV en XVI bij de openbare voorlezingen niet werden gebruikt, zooals Hensen heeft voorgesteld doet voor ons tegenwoordig onderzoek niets ter zake.

Resumeren wij thans, hetgeen wij als resultaat van ons onderzoek hebben verkregen, dan stellen wij het volgende vast:

de Handschriften getuigen eenparig vóór de

echtheid van de beide laatste Hoofdstukken van den brief aan de Romeinen;

de verwerping daarvan door den ketter Marcion, heeft geene waarde, als missende allen kritischen grond;

de getuigenis der patres apostolici en eccl. pleit eer vóór dan tegen hunne echtheid.

Staat dit dus vast, dan moeten wij zeggen, dat wij op uitwendige gronden onze Hoofdst. voor een integrerend deel van Paulus' brief aan de Rom. hebben te houden. Zulk eene algeheele overeenstemming der codices is wel een krachtig bewijs tegen hen, die de onechtheid van Rom. XV en XVI verdedigen; in dit laatste geval toch zou die eenstemmigheid geheel onverklaarbaar zijn, tenzij men er zich afmake, door aan de uitwendige getuigen alle waarde te ontzeggen.

§ 2.

Inwendige getuigen.

De bedenkingen, in vroegeren en lateren tijd tegen de echtheid van onze Hoofdstukken ingebracht, laten zich gemakkelijk onder drie rubrieken brengen; namelijk: historische, dogmatische en grammaticale. Wij volgen alzoo deze verdeling bij ons volgend onderzoek.

a. Bedenkingen van Historischen aard.

Ook hier is het wederom de Tubingsche kritiek, die hare stem laat hooren. Baur meent

het ontstaan onzer Hoofdstukken tot een veel later tijdperk te moeten brengen, omdat hunne historische inhoud zulks aanwijst.

Om dit in bijzonderheden aan te toonen, beroept hij zich allereerst op hetgeen wij lezen in Rom. XV : 14, 15. In vers 14 toch vindt Baur zulk eene *captatio benevolentiae*, welke, den Apostel Paulus geheel onwaardig is, en derhalve alleen is te verklaren en te verschoonen bij een lateren schrijver, die juist zulk een *capt. benev.* als een middel aangreep, om zijn doel, namelijk het bewerken eener toenadering tusschen Joden- en Heiden-Christenen, te bereiken. Dat Paulus v. 14 onmogelijk kan geschreven hebben, blijkt, volgens Baur ook hieruit, dat, indien zulk een lof door de gemeente te Rome werkelijk verdiend ware, het schrijven van zoodanigen brief, als de onze, geheel overbodig zou zijn geweest. „Was hätte,” vraagt Baur; „ihnen zu ihrer Vollkommenheit noch fehlen sollen¹⁾?”

Daarbij komt, dat v. 14 in openbaren strijd is met cap. I : 10, 11. Op de laatstgenoemde plaats toch uit Paulus den wensch, om tot de Romeinen te komen met het doel, hun eenige geestelijke gave (*χάρισμα πνευματικόν*) mede te deelen, ten einde hen in hun geloof te versterken, terwijl in cap. XV : 14 deze gave, die in eene diepere *γνώσις* bestond, hun reeds wordt toegekend (*πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως*).

Wanneer wij deze bedenking weêrleggen, beginnen wij met aan Baur gereedelijk toe te

1) l. a. p. 298. sqq.

geven, dat in cap. XV : 14 zekere *captatio benevolentiae* ligt opgesloten; wij begrijpen evenwel niet, hoe Baur hiervan zooveel ophef maakt, dat hij dit als afdoenden grond van onechtheid kan aanvoeren. Waarom toch zou eene *captatio benevolentiae* den Apostel onwaardig zijn, indien zij slechts niet overdreven is? Onze plaats bevat, zooals de Hoogl. Scholten mede beweert¹⁾: „geene den Apostel *onwaardige captatio benevolentiae*, maar de taal der christelijke welwillendheid, die vreest door te groote rondborstigheid weersin tegen zich te zullen opwekken, maar tevens zijne vrijmoedigheid in het spreken van de in hem werkende kracht van Christus afleidt.”

Wij voor ons meenen, juist het feit, dat hier eene *capt. benev.* wordt gevonden, tegenover Baur te kunnen aanvoeren als bewijs vóór de echtheid van Rom. XV. Het is toch geheel overeenkomstig de gewoonte van Paulus, om zoodanige *captationes benev.* te bezigen. Lezen wij bijv. Gal. III : 26, waar Paulus diezelfde Galaten, die hij „uitzinnig” en „betooverd” noemde, *allen* als *kinderen Gods* betitelt; 2 Kor. VI : 13, waar Paulus de Corinthiërs als zijne *kinderen* aanspreekt, en in cap. VII : 16 van hen zegt, dat hij: „in alles vertrouwen van hen mag hebben”, (vgl. cap. XI : 3), dan kunnen wij in die plaatsen eene *capt. benev.* ontdekken. Ook in zekeren zin op andere plaatsen wordt dit als niets bevreemdends bij Paulus voorondersteld. Trouwens ook bij Hand. XXVI : 2, 3.

¹⁾ Inl. p. 224.

Op Baur's overige bedenkingen naar aanleiding van Rom. XV : 14, 15, antwoorden wij het volgende :

In cap. XV : 14 lezen wij : *πέπεισμαι δέ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοὶ ἐστε ἀγαθωσύνης πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νοουθετεῖν*; naar ons oordeel kent de schrijver zijnen lezers hier den lof toe van *ἀγαθωσύνη* ¹⁾ d. i. goedheid, welwillendheid in godsdienstig-zedelijken zin; voorts van een vervuld te zijn van *γνώσις*, d. i. een juist en helder inzicht te hebben in de waarheid; en eindelijk, van een in staat zijn elkander tot het goede te vermanen. De menschen, voor wie Paulus zulk een lof over had, waren de leden der gemeente te Rome, en hier treffen wij den grond van Baur's beschouwing aan. Volgens hem toch is de geheele brief polemisch gerigt tegen Joden-Christenen; derhalve, zulk een lof past niet voor Joden-Christenen. Doch hiertegenover hebben wij vroeger onze meening geplaatst, dat namelijk de brief een anders gewijzigd karakter heeft, en zoowel voor Heiden- als Joden-Christenen bestemd is.

Evenwel in ieder geval zien wij niet in, waarom Paulus deze lofspraak niet kon geschreven hebben.

Wanneer wij dit slot van den brief vergelijken met het begin, dan vinden wij daarmede de

¹⁾ *ἀγαθωσύνη* is een woord van lateren oorsprong; ten onrechte vertalen de Ambros. en de Vulg. „quoniam pleni estis *delectione*.”

schoonste harmonie: de zedelijke en intellectueele toestand, dien Paulus hier zoo zeer prijst, vinden wij in cap. I: 8 en 12 even goed vermeld. Cap. I: 8 begint hij (*πρῶτον μὲν*) met zijnen dank aan God te uiten, *ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ*; wat *πίστις* hier beteekent, hebben wij reeds in de inleiding onderzocht. Het woord *καταγγέλλεται* heeft hier echter eene veel meer omvattende beteekenis, dan die van een bloot bekend zijn; *καταγγέλλω* beteekent hier: „met roem verkondigen, roemend vermelden,” evenals 1 Cor. XI: 26¹⁾. In v. 12 zegt Paulus zelfs, dat hij door het geloof, dat onder hen bestaat, zelf wil gesterkt of vertroost worden; (dat Paulus hier het subject is en niet de lezers, wordt aangeduid door *ἐν ὑμῶν* en door het praefixum *συν*). Welnu, wanneer de Apostel der Romeinsche gemeente zulk een lof waardig keurt, dat hij zelfs door hun geloof voor zich zelven even goed meent te kunnen gesterkt worden, als zij door het zijne, en wanneer hij daarbij zulk eene lofspraak durft uiten als in v. 8, wat zou ons dan verhinderen ook in cap. XV: 14 de hand van Paulus te erkennen?

En waarom zou door dezen lof Paulus' schrijven overbodig zijn geworden? Als de Apostel de gemeente in het algemeen prijst wegens hun geloof, dan zien wij niet in, dat deze lof dan alle aanmerking uitsluit.

Paulus zegt ons volstrekt niet, dat er geen enkele vlek of rimpel meer te ontdekken was;

¹⁾ Zie het woordenb. v. Harting in voce.

de gemeente kon over het algemeen zeer prijzenswaardig zijn, en toch behebt met vooroordeelen en verkeerde meeningen, die de inwerking van een man als Paulus noodzakelijk maakten. Dat dit strijdt met zijn in cap. I : 11 uitgesproken doel, komt ons onjuist voor; integendeel, het getuigt van des Apostels groote menschenkennis, dat hij, waar hij in eene hem vreemde gemeente, zooals hier, wilde inwerken, juist niet met hardheid en bestraffing begon of eindigde, ten einde hij, in plaats van invloed uit te oefenen, geen afkeer opwekken zou.

Bovendien, wij treffen deze zachte geaardheid van Paulus meer aan, ook dáár, waar hij uitsluitend bestraffend schreef. Zien wij bijv. 1 Cor. I : 4 en vv., waar hij den Corinthen schrijft: *ἐνχαριστῶ τῷ θεῷ μου πάνποτε περὶ ὑμῶν ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ (χριστῷ) ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει; vergelijken wij hierbij eens het 3° Hoofdstuk, vers 3 en vv. *ἔτι γὰρ ἔστε σαρκικοί. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;* waarlijk men zou zeggen: het is dezelfde schrijver niet en toch is hij het wel, ook volgens Baur. Welnu! waarom zou hij dan niet de schrijver zijn van Rom. XV : 14? Welk verschil bestaat er dan tusschen de aangehaalde plaatsen uit den brief aan de Cor. en de plaatsen uit onzen brief? Waarom maakte dan 1 Cor. I : 4 het schrijven van dien brief niet overbodig? Wij meenen dus op goede gronden te kunnen vaststellen, dat noch in den brief aan de Cor., noch in dien aan de Rom. ten aanzien dezer questie tegenspraak bestaat. Teregt zegt*

Kling aangaande Rom. XV : 14: „er ist dies die ideale Seite der Betrachtung, deren Wahrheit durch die Trübungen so wenig aufgehoben wird, dasz vielmehr von diesen nur insofern die Rede sein kann, als jenes Gute im Grunde besteht.“¹⁾ Dat eindelijk in Rom. XV : 14 der gemeente reeds zulk een χάρισμα πνευματικόν toegekend wordt, als Baur wil, ontkennen wij, daar πάσης evenmin als in cap. 1 : 8: ὅλω in absoluten zin te nemen is, en er wel degelijk nog eene χάρισμα πνευματικόν noodig was, om hen in hun geloof te bevestigen, en volkomen te maken.

Verder ziet Baur in cap. XV : 15—23 eene verontschuldiging wegens de stoutmoedigheid, niet ten opzichte van den toon, waarop de brief geschreven is, maar daarin bestaande, dat de Apostel zulk een brief geschreven had.

Evenwel het *τολμηρότερον δὲ ἔγραψα* (v. 15) wordt hier beperkt door *ἀπὸ μέρους*, zoodat die stoutmoedigheid volstrekt niet op den *ganschen* brief betrekking heeft, maar alleen op enkele plaatsen. Paulus wil dus zeggen: ik heb op *sommige plaatsen* u scherper geschreven, dan gewellig van mij verwacht hadt²⁾. De woorden: *ὡς ἐπαναμνησικὸν ὑμᾶς*, vertaalt Baur: „im Bewusstsein eines Solchen, der euch dabei eine besondere Erinnerung zu geben hat,” en vindt dan die „besondere Erinnerung” uitgedrukt in v. 20: *μὴ ἐπ’ ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομεῖν*. Wij

¹⁾ *Stud. u. Krit.* 1837 p. 318.

²⁾ Meijer denkt hierbij aan VI : 12 tot 19. VIII : 9. XI : 17. XII : 3. XIII : 3, 10, 13, 15, 20 en andere plaatsen.

achten echter deze exegese onjuist. Door de praep. ἐπι in ἀναμνησκων, wordt duidelijk uitgedrukt, dat wij hier niet aan eene nieuwe toevoeging te denken hebben, maar aan eene herhaling van het bekende en vroeger gezegde: een *rursus in memoriam revocare* van hetgeen zijne lezers reeds wisten.

Paulus is dus zóó stoutmoedig geweest: ós op de wijze van, zooals iemand, die u weder in herinnering brengt; door het volgende (vers 16) wordt dit *τολμηρότερον δέ ἔγραψα* volkomen geregtvaardigd. Paulus heeft dit gedaan: uit kracht van, (*διὰ c. accus.*) op grond van de genade, die hem gegeven is, *εἰς τὸ εἶναι με λειτουργόν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη*; dit geeft het doel aan, waartoe hem die genade van het apostelambt verleend is: om een *λειτουργός* te zijn van J. Chr. onder de Heidenen; *ἰερουργούντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἔθνῶν ἐν πρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ*: het Evangelie van God als een priester bedienende, opdat de *προσφορὰ τῶν ἔθνῶν*, dat is hier het offer, hetwelk de Heidenen zijn, (*τῶν ἔθνῶν* is een gen. oppositionis) alzoó, opdat de Heidenen, die Paulus als priester, door hunne bekeering, Gode als een offer had gebragt, Hem aangenaam mogten zijn, daar dit offer door den H. Geest geheiligd was in tegenstelling der Mosaische offers. Door *τὰ ἔθνη* worden hier de *Heidenen* aangeduid, en niet, zoo als Baur wil, met inbegrip van de Joden; mogt ook al *πάντα τὰ ἔθνη* (v. 5) deze beteekenis kunnen hebben, bij Paulus wordt onder *τὰ ἔθνη* steeds alleen de *Heidenen* verstaan; in v. 10

toch wordt τὰ ἔθνη duidelijk van λαός onderscheiden, en ook v. 11 geeft ons regt tot de vertaling en het begrip van Heidenen.

Derhalve Paulus verontschuldigt zijne, op sommige punten, al te groote scherpheid hiermede, dat hij tot Heiden-apostel geroepen is, en dat hij dus voor de Romeinen niet minder, dan voor andere Heiden-christenen eene roeping heeft ontvangen; dit wordt cap. I : 5, 13 en 14 bevestigd.

Wij vragen alzoo met welk regt de Tub. Godgeleerde hier in v. 20 de hoofdgedachte heeft gezocht en v. 16—19 links heeft laten liggen; hoe hij bij ἐπαναμνησκων aan iets volgendes kan denken, hoe hij het ἀπό μέρους over het hoofd kan zien, en dus het τολμηρότερον δὲ ἐγράψα op den ganschen brief laat slaan?

Doch laat ons verder zien! Baur beweert dat Paulus hier gedaan heeft, wat hij, overeenkomstig zijne eigene grondstelling, in v. 20 uitgedrukt, niet had mogen doen. Als Paulus werkelijk aan het einde van zijn brief zulk eene grondstelling had uitgesproken, dan had hij den brief niet mogen schrijven. Het ligt alzoo voor de hand, om aan te nemen, dat een later schrijver dit geschreven heeft, met het doel: Paulus te verontschuldigen wegens zijn schrijven aan de Romeinen, en hem tevens vrij te pleiten van het verwijt, als zou hij zich bemoeid hebben met gemeenten, waar anderen werkzaam waren.

Doch de woorden: ἵνα μὴ ἐπ' ἄλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ (v. 20) hebben hier alleen betrekking

op de persoonlijke *mondelinge* prediking,¹⁾ en dat Paulus aan dit beginsel wel degelijk getrouw bleef, blijkt uit v. 24, waar hij zijn voornemen te kennen geeft om de Rom. slechts op zijne *doorreis* (*διαπορευόμενος*) te bezoeken.

Ook uit v. 19—22 blijkt dit. Juist de reden, waarom Paulus niet eerder naar Rome was gekomen, was deze, dat hij nog te veel werk had in andere landen en streken, waar het Evangelie nog niet verkondigd was tot welke categorie van landen Rome niet behoorde, omdat dáár de grondslag van het Ev. reeds gelegd was.²⁾

Doch er is meer. Baur vindt ook aanstoot aan vers 19. Bij de vermelding van deze zijne werkzaamheid kon Paulus geen belang hebben, zegt Baur, maar wel een ander en wel hierom: Illyrie was voor de Romcinen de grens-scheiding tusschen het Oosten en het Westen; van daar, dat ook bij de latere verdeling des rijk, de praefectura Illyrici met de praefectura Orientis tot het Oost-Romeinsche rijk behoorde. Nu had de vervaardiger ten doel, juist door deze beide grensaanduidingen, Jeruzalem en Illyricum, evenals door de uitdrukking: *πεπληρωμέ*

¹⁾ *θεμέλιον* beteekent: den *grondslag* leggen, zooals ook blijkt uit 1 Cor. 3 : 10.

²⁾ Daarbij komt nog, dat de gemeente te Rome niet door een bepaald persoon gesticht was, waardoor in ieder geval reeds de mogelijkheid voor P. verviel om tegen zijne eigene beginselen te handelen, daar hij ten aanzien dezer gemeente wel niet kon spreken van den werkkring van een ander (apostel).

ναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ de taak van den Apostel als volkomen vervuld, in het Oosten, voor te stellen. Ook v. 23 kan Paulus niet gezegd hebben. Alleen in lateren tijd, toen men zich van de werkzaamheid van een Apostel het denkbeeld vormde, dat deze noodwendig het geheele Oosten en Westen doorloopen had, kon een schrijver zoo iets beweren.

Wat vooreerst vers 19 betreft, zoo is de eerste vraag: wat beteekent: *πεπληρωμένα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ*? Wanneer wij het spraakgebruik van Paulus nagaan, vinden wij ook in cap. XIII : 8 de uitdrukking: *νόμον πεπλήρωκε* en in Col. I : 25 *πληρώσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ* (alleen de laatste plaats is aan de onze paralel). Zeer vele exegeten willen dit *πληρώσαι*, op beide deze plaatsen, verklaren uit het Hebr. *קָנָה*, dat behalve *implere*, dikwijls *docere* beteekent; doch deze beteekenis komt in het N. T. niet voor; ook de beteekenis van *implere*, *aanvullen*, is te verwerpen. Meijer verklaart: „so dasz ich zur Volendung gebracht habe;“ doch in dat geval moet men de beteekenis van *εὐαγγέλιον* of *λόγος θεοῦ* metonymisch opvatten als: *κηρυγμα*.

Wij achten het beste de volgende exegese van Philippi. Deze neemt *πληροῦν* in zijne oorspronkelijke beteekenis als: *vervullen*, *volmaken*.

Het Evangelie, vóór dat het ontvangen en aangenomen is, komt als het ware *ledig* voor, het moet gerealiseerd worden, en alzoo *vervuld*¹⁾.

¹⁾ v. Hengel verklaart: „munus Evangelii praedicanti

Dit Evangelie nu is gepredikt ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κυκλῶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Wanneer wij deze woorden goed opvatten, vervalt de bedenking van Baur hiertegen geheel en al; Paulus toch wil in dit vers volstrekt niet zeggen, dat er van Jeruzalem af tot Illyrie toe geen enkel plekje meer was, dat hij niet met het Evangelie volgemaakt had — dan toch zou er moeten staan: *παντὰ πεπληρωκέναι τοῦ εὐαγγελιοῦ τοῦ χριστοῦ*, hetgeen duidelijk is o. a. uit Hand. V : 28: *πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλήμ τῆς διδασχῆς ὑμῶν* — doch hij wil zeggen, dat hij in het Oosten zijne taak als Evangelieprediker volbragt had, en die taak was, om de Heidenen als eene *προσφορά εὐπρόσδεκτος* God voor te stellen (v. 16); dit heeft hij volbragt, door het Evangelie onder de Heidenen in het Oosten tot werkelijkheid te brengen, en daarmede is zijn taak werkelijk afgedaan; hieruit volgde volstrekt niet, dat er niets meer vóór het Evangelie in die streken te doen was, maar de grondslagen waren gelegd; en die grondslagen waren gelegd in de hoofdplaatsen van het Oosten, vanwaar het Evangelie zich van zelve kon uitbreiden.

Dit was Paulus' predikings-methode; trouwens geheel natuurlijk, want als hij aan elk individu persoonlijk het Evangelie had willen verkondigen, zou zijne werkzaamheid voorwaar al zeer omslagtig en zeer weinig omvattend zijn geweest. Dat Paulus hier Jeruzalem aangeeft

ex omni parte peregrisse." Ook hij neemt dus *εὐαγγέλιον* niet in zijne letterlijke beteekenis.

als den terminus a quo, laat zich zeer goed begrijpen, daar alle andere Apostelen hier hunne werkzaamheid begonnen hadden, en de Christelijke kerk hier was ontstaan. Wel is waar, had hij vroeger in Arabië en Damascus gewerkt, volgens (Gal. I: 17 sqq.), doch door de bijvoeging: *καὶ κυκλῶ*, waaronder Arabië en Syrië te verstaan zijn, ¹⁾ doet hij deze waarheid niet het minste te kort. ²⁾

Wij moeten hier te gelijk behandelen het 23ste vers, daar Baur dit met v. 19 verbindt, als hij zegt: „darauf (v. 19) bezieht sich auch, was der Apostel im Folgenden sagt (v. 23) er habe in diesen Gegenden, also im Orient keinen Raum mehr gehabt zur Verkündigung des Evangeliums, indem gleichsam schon alle Orte mit dem von ihm verkündigten Evangelium ausgefüllt waren.”

De woorden *πυρὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις* geven Baur aanleiding tot zijne meening. Volgens de meening van exegeten als Meijer, Philippi, de Wette e. a. wil Pau-

¹⁾ *κυκλῶ* beteekent altijd: *circum circa*; dit geldt tegen Paulus, Glöckler en anderep. Dat het hier vooral niet anders beteekenen kan, blijkt uit Hand. XXVI: 20, waar Paulus zegt, dat hij *Ἱεροσολύμοις* niet alleen, maar *εἰς πᾶσαν τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας* het Evangelie verkondigd had. Zie v. Hengel p. 16.

²⁾ Ten einde door de woorden *μέχρι τῶν Ἰλλυρικοῦ*, den smet van grootspraak van Paulus af te weeren, omdat hij slechts tot aan de grenzen van Illyrië is geweest, zoo nemen vele exegeten eene bijzondere zendingsreis van Paulus aan naar Illyrië, en wel op de reis, die Hand. XX: 1—3 vermeld wordt, hoewel noch *ἀπό* noch *μέχρι* die landen involveren.

lus hier zeggen, dat zijn taak als Evangelieprediker in het Oosten was voleindigd, evenals in vers 19. Zij vatten dan τόπος op als beteekenende: „gelegenheid.” Beter echter komt ons de verklaring voor van van Hengel en Scholten, namelijk: dat er in die streken, (Achaja¹) waar hij zich tijdens het schrijven van onzen brief bevond, geene plaats meer was, waar hij *zonder levensgevaar* langer kon vertoeven. Wij nemen deze verklaring over; het woord τόπος toch beteekent nimmer: eene plaats, geschikt om het Evangelie te verkondigen, maar wel bloot eene verblijfplaats, *locus commorandi*, zooals ook blijkt uit Luc. II : 7 : οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος, er was voor hen geene plaats meer om te verblijven: cap. XIV : 9 : δὸς τούτῳ τόπον, geeft dezen plaats om te blijven; Matth. XIV : 35 : οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, de mannen, die in die plaats vertoefden etc. Voorts bedoelt Paulus met de woorden: ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις volstrekt niet *Orientalis coeli tractus*; ook niet de landen tusschen Jeruzalem en Illyricum, maar wel ééne bepaalde plaats, zooals blijkt uit Gal. I : 21 : ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας, waar alleen één bepaald land (*Syrië*) wordt aangeduid; evenzoo 2 Cor. XI : 10, ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαίας. Welke nu de reden was, dat Paulus in Achaja niet meer veilig kon vertoeven, dit leert ons Hand. XX : 3, waaruit blijkt, dat kort vóór het schrij-

¹) Gal. I : 21 en 2 Cor. XI : 10.

ven van onzen brief de Joden Paulus lagen legden.

Aldus verklaard, kan deze plaats derhalve, naar onze meening, geen hinderpaal zijn tegen de echtheid van cap. XV ¹⁾.

Wij zijn thans genaderd tot vers 24, 25, waarop Baur evenzeer zijne tegenwerping grondt. Baur trekt Paulus' voorgenomene reis naar Spanje in twijfel, omdat noch de traditie, noch de historie hiervan iets meldt. Doch wij vragen: wat wonder, dat wij hiervan niets naders vernemen, daar die reis waarschijnlijk bij het plan gebleven, en nimmer tot uitvoering gekomen is ²⁾? Dat Paulus het plan tot deze reis heeft gehad, is zeer natuurlijk: zijne taak als apostel was in het Oosten volbragt, wat lag nu meer voor de hand, dan om ook in het Westen, dáár, waar het Christendom nog niet bekend was, te gaan prediken. Uit Hand. XX : 23—25 blijkt evenwel, dat Paulus kort daarop reeds een vermoeden kreeg van zijn aanstaand lijden, waardoor dit reisplan in duigen zou vallen.

In vers 25 en vv. ziet Baur overeenkomst met hetgeen wij in de brieven aan de Corinthiërs

1) Baur's bedenking, dat Paulus v. 23 en 24 de uitvoering van zijn besluit om naar Rome te komen „durch einen Grund motivirt, an welchen der Eingang des Briefs auch nicht durch die leiseste Andeutung denken lässt,” vervalt, als men bij cap. I : 13 leest de door Baur weggelaten woorden: *καθὺς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐθνεσιν.*

2) Alleen zij, die eene tweede gevangenschap van Paulus te Rome aannemen, nemen eveneens aan, dat de reis naar Spanje later werkelijk heeft plaats gehad.

vinden, en dit is hem een bewijs, dat de schrijver van Rom. XV deze brieven gebruikt heeft.

Op deze wijs kan men echter alles wel voor onecht verklaren; als iets met eene andere uitspraak strijdt, dan is dit onecht en komt het daarmee overeen, dan is het ook onecht, want dan is het nageschreven! Men gevoelt, dat zoodanig argument al vrij gezocht en willekeurig is. Wij willen daarom hierbij niet langer stil staan, maar liever zien welke historische zwaarigheden ons het XVI^{de} Hoofdstuk oplevert.

Wij stuiten hier al aanstonds op het eerste vers, dat reeds voor Semler een groot bezwaar opleverde.

„Phoebe,” zegt Semler, „kan de overbrengster van den brief, waarvoor zij gewoonlijk gehouden wordt, onmogelijk geweest zijn.” Evenwel de redenen, die hij opgeeft, beteekenen weinig. Dat Paulus zulks niet uitdrukkelijk vermeldt, zooals in den brief aan de Coll., kan toch wel niets afdoen, want hieruit volgt in geene deele dat hij dit overal en dus ook hier moet gedaan hebben; ook het onderschrift meldt het ons, en er is overigens niets tegen het aan te nemen. Dat voorts het verbod van Paulus aan de vrouwen, om in het openbaar te spreken evenmin iets afdoet, is duidelijk, want er is hier geene questie van *spreken*, maar alleen van het overbrengen van een brief. Ook behoeft men volstrekt niet aan te nemen, hetgeen Semler vooronderstelt, dat het juist eene regtszaak was, waarom Phoebe naar Rome ging. Wat eindelijk den aard van het diaco-

nessen-ambt betreft, waarop S. zich beroept, wij weten hiervan te weinig, dan dat wij daaruit iets mogen besluiten; alleen op onze plaats wordt door Paulus van eene diacones gesproken. ¹⁾

Bovendien men behoeft niet aan te nemen, dat Phoebe *qua* diacones eene reis naar Rome ondernam, maar Phoebe, die eene diacones was, deed zulks: dat Paulus juist Phoebe zulk eene gewigtige zending toevertrouwde, is zeer begrijpelijk, daar zij eene *προστάτις* van hem zelven was, welligt had zij hem bij eene ziekte verpleegd, of op eenige andere wijze hem leeren kennen, hoewel wij hiervan niets naders weten.

Een meer gewigtig bezwaar is de volgende reeks van groeten v. 3—15. Bijna elk exegeet heeft hieraan eenigzins aanstoot genomen, en inderdaad, wanneer wij eensdeels Paulus' onbekendheid te Rome in aanmerking nemen, dan moeten wij het op het eerste gezigt vreemd vinden, hier zoovele personen zoo vertrouwelijk te hooren groeten; anderdeels wekken die groeten onze bevreemding op, wanneer wij de andere Paul. brieven inzien, en daar nergens zulk eene rei van vrienden en vriendinnen van Paulus vermeld vinden.

Evenwel wij willen zien, of het bezwaar van

¹⁾ Zie over het ambt van diacones: Bingham, *Orig.* I. p. 341. Lucier, *thes. eccles.* I. p. 366. Ziegler, *de diac. et diaconess. vet. eccl. Viteb.* 1678. Neander, *Geschichte der Pflanzung*, u. s. w. I. s. 265.

genoegzaam gewigt is, om met Semler, Reuss, Ewald, e. a. te zeggen: het Hoofdstuk behoort niet tot den brief aan de Rom., of met Baur: het is door een lateren paulinist geschreven, en valschelijk ondergeschoven.

Vooreerst dan komen hier in aanmerking Priscilla en Aquila (v. 3). Volgens Semler, Baur, e. a. waren deze personen (volgens 1 Cor. XVI : 19) in Ephesus, en konden dus niet in een brief, die naar Rome bestemd was, gegroet worden; Baur meent, dat deze namen door den schrijver bovenaan zijn geplaatst, omdat dit hem uitstekend te pas kwam, waar hij de vriendschappelijke verhouding van Paulus met de oudste Romeinsche Christenen wilde aantoonen.

Wat Aquila en Priscilla aangaat, zoo leert ons Hand. XVIII : 2, dat deze personen vroeger in Rome hadden gewoond, doch door het decreet van Claudius verdreven, naar Corinthe waren gegaan. Uit 1 Cor. XVI : 19 blijkt, dat zij te Ephesus waren. Nu is de vraag: hoe komen zij te Rome? Letten wij op Hand. XIX, dan lezen wij in v. 23 en vv., dat er te Ephesus een oproer was verwekt door een zekeren Demetrius, welk oproer gerigt was tegen de Christenen, zooals uit het verhaal blijkt; dat dit oproer van ernstigen aard was, zien wij in v. 29 *ἐπλησθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως*. Wat wonder, dat Paulus, vreezende voor zijn leven, met spoed de stad verliet, (XX : 1) en zich naar Maccdonië, en van daar door Syrië naar Klein-Azië begaf? Maar wat wonder dan ook, dat de overige Christenen te Ephesus, evenzeer hun

leven bedreigd ziende, die plaats verlieten; vooral de zulken, die zich in het openbaar als aanhangers van Christus betoonden; onder dezen kunnen Aquila en Priscilla behoord hebben. Deze verlieten dus de stad, en gingen hoogst waarschijnlijk naar hunne vroegere woonplaats, Rome, terug, waar het decreet van Claudius reeds lang onder Nero uit het gebruik was geraakt. Dat zij juist naar Rome gingen, lag voor de hand, daar zij in die stad toch vroeger gewoond hadden; welligt droeg ook het handwerk van tentemakers, dat zij dreven (Hand. XVIII : 3) er toe bij, om bij voorkeur naar die groote handelsstad te trekken.

Reisden zij nu tegelijk met Paulus weg, dan konden zij op zijn laatst in het midden van April te Rome zijn; stelt men voor het oprigten eener vergadering in zijn huis twee volle maanden, dan kon een bode, die hun toestand aan Paulus overbragt, toch reeds in het midden van Julij te Corinthe zijn, en op zijn allervroegst heeft Paulus toch niet vóór Aug. van het jaar 58 (volgens Meijer e. a. 59) den brief geschreven. Op deze wijze kunnen zij zeer goed te Rome zijn gekomen, terwijl zulks hoegenaamd niet verhindert, dat wij hen later (2 Tim. IV : 19) weer te Ephesus ontmoeten, toen hun niets meer dreigde. Niet ondoordacht plaats Paulus hen boven aan de rei van degenen, die hij laat groeten; zij toch waren zijne geliefde leerlingen, door hem waarschijnlijk bekeerd, die hem zooveel hulp verleend, ja hem welligt het leven gered hadden, die daarboven omtrent de zaak van Christus zóó groo-

te verdiensten hadden ¹⁾. Wanneer Paulus aan dezen groet toevoegt: *καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν*, dan moet men dit verstaan van eene Christen-vergadering ten hunnen huize, onderscheiden van de Rom. Christenen, aan wie Paulus zijn brief schreef, zooals blijkt uit 1 Cor. XV : 18; Coll. IV : 15 en Rom. XVI : 14 en 15.

Thans volgt onder de gegroete personen, Ep a e n e t u s : *τοῦ ἀγαπητοῦ μου ὃς ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀσίας εἰς Χριστόν*. (Dat men niet *Ἀχαίας* lezen moet, blijkt genoegzaam uit de uitwendige getuigen). Van dezen weten wij niets, dan dat hij, zooals uit onze plaats blijkt, de eerste was van de Aziaten, die tot Christus zijn bekeerd geworden, namelijk van Asia proconsularis.

Van Hengel gist, dat hij met Aquila en Priscilla mede gevlugt is uit Ephesus. Waarschijnlijk was hij een Joden-Christen, volgens Hand. XVIII : 6, 19, XIX : 1 sqq. Evenzoo Maria, Andronicus en Junias, die nu volgen. Volgens Baumgarten Crusius is Maria dezelfde als Mirjam en dus eene hebreeuw-sche naam. Andronicus is een bij de Rom. zeer gebruikelijke naam.

De naam *Ἰουλίαν* is waarschijnlijk die eener vrouw (accus. van *Ἰουλία*). De zamenvoeging van een mannen- en vrouwen-naam, zooals die in dit Hoofdstuk meermalen voorkomt (zie v. 3, 15), wijst althans op eene vrouw heen. Junia is een

¹⁾ Dat Paulus hen met regt zijne *συνεργοί* noemt, blijkt o. a. uit Hand. XVIII : 26.

latijnsche naam, daar het begin van een eigenaam met „*Iov*” bij de Grieken niet gebruikelijk is, en ons terstond doet denken aan eene vertaling van het latijnsche „*Ju.*” Daarenboven komt de naam *Ἰουρία* bij de Grieken niet voor, terwijl de latijnsche naam Junius zeer gebruikelijk is, bv. Junius Brutus.

Dezen en Junia noemt Paulus zijne *συγγενεῖς καὶ συναιχμαλώτους*. Het eerste woord is niet met sommige exegeten (*Reiche, de Wette*) op te vatten als: volksgenooten, *populares*, want overal in het N. T. beteekent *συγγενεῖς* evenals *συγγένεια* *propinqui*, bloedverwanten, behalve Rom. IX : 3 maar dáár voegt Paulus er uitdrukkelijk *κατὰ σαρκά* bij. ¹⁾ Bovendien, volksgenooten had Paulus nog wel meer in Rome, en Aquila en Priscilla, waarschijnlijk ook Junia, behoorden daartoe evenzeer. Waarom zou hij er dit praecicaat dan juist hier hebben bijgevoegd? Evenzoo v. 11 en 23 ²⁾. Ten onregte neemt Baur ook hieraan aanstoot, want wat weten wij van Paulus' familie af, om daarover zóó beslissend te oordeelen, en deze aanduiding nog wel als grond ter onechtverklaring te bezigen?

Wat het tweede woord betreft, van zoodanige gevangenschap is ons te weinig bekend, dan dat

¹⁾ Reiche's gevoelen is genoegzaam door Meijer weêrlegd; *Comm.* p. 542.

²⁾ Dat *συγγενεῖς*, *landslieden*, alzoo hier *Ciliciërs* of *Tarsen* zou beteekenen, zooals Laurent en anderen willen, strijdt tegen het Nieuw-Testamentisch spraakgebruik. Zie Laurent, *N. Testamentliche Studien*, Gotha 1866. p. 33.

zij ons tot eenig oordeel zou mogen leiden. Uit 2 Cor. VI : 5 blijkt, dat Paulus dikwijls in gevangenschap is geweest, en Clemens verhaalt ons, dat Paulus zevenmaal gevangen is geweest. ¹⁾

Voorts worden genoemd Ἀμπλιᾶς, eene verkorting van Ἀμπλιᾶτος, een naam, evenals Donatus, Fortunatus e. a. bij de Rom. zeer gebruikelijk, (zie Meijer); οὐρβανόν (v. 9) met de toeyoeging τὸν συνεργόν ἡμῶν ἐν Χριστῷ; dit moeten wij vertalen: die onze medearbeider in Christus (onder de Christenen) is geweest, want, zooals v. Hengel terecht opmerkt, blijkt dit uit v. 3 en 4, waar de woorden τοὺς συνεργούς etc. verklaard worden door het volgende: οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου etc. ²⁾

Wij zijn het geheel eens met den Hoogleeraar van Hengel, die hier dit ἡμῶν (v. 9) laat slaan op allen, die in v. 3—8 genoemd worden, en dat Paulus dus zeggen wil, dat Urbanus een medehelper geweest is van die allen. Nemen wij dit aan, dan wordt de waarschijnlijkheid nog grooter, dat al de tot hiertoe genoemde personen gezamenlijk van uit Ephesus naar Rome zijn ge-

¹⁾ διὰ ζῆλου, (ὁ) παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ὄψεσθαι, ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας κ, τ. λ. Ep. ad. Cor. I : 5.

²⁾ Opmerking verdient hier het woord ἡμῶν, waar elders μου staat; dat deze voornaamwoorden dezelfde beteekenis zouden hebben, en met elkander verward worden is natuurlijk niet aan te nemen, als zonder voorbeeld in het N. T. Bovendien overal in dit Hoofdstuk duidt Paulus datgene, wat hem zelve betreft, in het enkelvoud aan. In cap. XVI : 6 is ἡμᾶς onecht.

vlugt, en zóó het reisgezelschap van Aquila en Priscilla uitmaakten; ecne onderstelling des te aannemelijker, naarmate het begrijpelijker is, dat de vlugtende Christenen eerder in gezelschap, dan één voor één zijn weggegaan.

De naam Ἀπελλῆς (v. 10) is welligt die van een vrijgelatene, en dan kan de beteekenis van οἱ ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου en ἐκ τῶν Ναρκίσσου zijn: de slaven van Aristobulus en Narcissus. Narcissus was waarschijnlijk een vrijgelaten slaaf van Claudius, en stond onder dezen keizer te Rome in groot aanzien; ¹⁾ hiertegen heeft men wel ingebracht, dat Narcissus, toen Paulus dezen brief schreef, niet meer leefde, doch hiervoor bestaat geen enkele grond. De naam Ἡρωδίων (v. 11) is afgeleid van den destijds zeer gebruikelijken Griekschen naam Ἡρώδης, evenals Καισαρίων van Καῖσαρ ²⁾. Dat de schrijver dezen, evenals (v. 21) Lucius, Jason en Josipater tot zijne συγγενεῖς rekent, houdt op zoo bevreemdend te wezen, als wij met Rückert en van Hengel aannemen, dat Paulus ook te Tarsen vele bloedverwanten heeft kunnen hebben, die vroeger of later Christenen zijn geworden, zooals blijkt uit de vergelijking van Hand. IX : 30 en XI : 25 met XV : 41 en Gal. I : 21—23 ³⁾; dat zij echter allen op eens te

¹⁾ Suet. Claud. 2, 8, Tacit. Ann. XII, 57.

²⁾ Over deze genit., die in ieder geval eene afhankelijkheid uitdrukt, zie Winer p. 217.

³⁾ Teregt zegt v. Hengel (p. 8): „Quemadmodum Act. XXIII : 16 nobis filius proponitur sororis ejus, a quo Hiero-

Rome voorkomen, blijft altijd eenigzins bevreemdend. Volgens Bengel e. a. zijn ook *Τρυφάινα* en *Τρυφῶσα* ¹⁾ twee zusters van Paulus geweest (?) *Ρούφος* is door sommigen geïdentificeerd met Rufus, den zoon van Simon van Cyrene, Marc. XV : 21. *Ἀσυγκριτός* van *συγκρίνω* beteekent: de onvergelykelijke. *Φλέγοντα*: later onder Hadrianus was deze naam zeer bekend van een vrijgelatene. *Ἐμῆς* is de naam van een vrijgelatene, zamengetrokken uit *Ἐμώδωτος*, ook de overige namen waren bij de Romeinen zeer gebruikelijk. Nog worden v. 21—23 eenige groeten vermeld als van Timotheus, den bekenden helper van Paulus, wiens naam in alle brieven van Paulus behalve in die aan de Gal., Eph. en aan Titus vermeld wordt, en anderen.

Na dit overzicht meenen wij het volgende te mogen vaststellen:

Er bestaat geen allesafdoend bezwaar tegen de vooronderstelling, dat Aquila en Priscilla van Ephesus naar Rome zijn teruggekeerd, en zich tijdens het schrijven van onzen brief dáár bevonden, al ontkent men ook, dat hun vertrek van Ephesus naar Rome het gevolg is geweest van het oproer, in Hand. XIX vermeld. Dat

solyimis periculi sibi imminentis commonefactus est; sic nullo modo mirandum arbitror, quod Romae et Corinthi, clarissimis in urbibus, aliquot ejus fuerint propinqui, illuc variis de causis trajecti, postquam in Oriente doctrina Christiana imbuti essent."

¹⁾ Van *τρυφάω*, derhalve zooveel als: delicata, lasciva.

zij Paulus van hunne verblijfplaats ten spoedigste hebben verwittigd, laat zich zeer wel verklaren als wij letten op de innige vriendschap, die er bestond tusschen hen en den Apostel.

Evenmin zijn de bedenkingen, aan het aantal gegroete personen ontleend, onweêrlegbaar. Wij moeten toch in aanmerking nemen, dat Rome de hoofdstad der wereld was; geen wonder dus, dat velen ook van degenen, die Paulus vroeger elders had leeren kennen, naar zulk eene stad togen, en dáár hetzij predikten, hetzij tevens hun handwerk uitoefenden.

Men heeft het vreemd gevonden, dat onder de in Rom. XVI genoemde personen, zoovele Grieksche, en daarentegen weinig Latijnsche namen voorkomen, doch wij antwoorden hierop: De schrijver noemt 24 personen, en daarvan zijn minstens 6 van Latijnschen oorsprong, namelijk Aquila, Priscilla, Junia, Urbanus, Rufus en Julia, terwijl de afleiding van Amplias, Nereüs en Narcissus onzeker is; er blijven derhalve 15 bepaald Grieksche namen over. Dit getal nu is, wel is waar, niet zeer gering, doch wij moeten in aanmerking nemen, dat velen van de gegroete personen vrijgelatene slaven waren, zooals Xermas, Phlegon e. a., van welken het begrijpelijk is, dat zij, ofschoon in Rome zijnde, toch hunne Grieksche namen behielden. Voorts waren velen der gebezigde namen in Rome zeer gebruikelijk, al waren zij dan ook van Grieksch en of Syrischen oorsprong. Hierbij komt, dat wij zeer goed kunnen aannemen, dat Paulus

op zijne uitgebreide reizen in Griekenland en Klein-Azië vele menschen zal hebben bekeerd, of althans zal hebben leeren kennen.

Uit de omstandigheid, dat deze menschen in Rome woonden, volgt toch niet, dat ze werkelijk Romeinen waren; integendeel, de Apostel onderscheidt duidelijk de gegroete personen van de Romeinen zelve, hetgeen blijkt uit het: *ἀσπάζασθε ἀλλήλους*, doch verschillende belangen kunnen die personen naar die wereldstad heengelokt hebben.

Vraagt men ons eindelijk, waarom Paulus hier zoovele personen laat groeten, dan kunnen wij zulks aldus verklaren:

Paulus had bij zijn vertrek uit Ephesus waarschijnlijk geen tijd of gelegenheid gehad, om van al die menschen persoonlijk afscheid te nemen, en nu neemt hij deze gelegenheid te baat om zulks te doen, en om tevens zijn dankbaar gemoed uit te storten voor de diensten, die zij het Christendom en hem zelve hadden bewezen; van daar de vele epitheta ornantia. Doch welligt had Paulus nog een ander doel, met het opnoemen van die menschen. Welligt deed hij het ten voordeele der Rom. gemeente, die zich hen als voorbeelden kon stellen. (dit wordt ook door van Hengel voorgestaan.)

Dat wij later, in de door Paulus uit Rome geschrevene brieven, niets meer van deze mannen vernemen, is geen bezwaar, want ze behoorden vooreerst niet tot de Romeinen, en ten tweede kunnen zij, om welke reden dan ook, Rome verlaten hebben. In ieder geval mag Baur het

ontbreken dezer namen in de Past. brieven en Hand. niet als argument tegen de echtheid onzer Hoofdst. bezigen, daar hij die geschriften niet als echt erkent.

Bevreemdde 't ons alzoo, dat in dezen brief meer dan elders groeten voorkomen, dit wordt naar wij meenen, bij de voorstelling, die wij van de zaak gegeven hebben, verklaarbaar; wij kunnen derhalve onmogelijk in die groeten met Baur het bewijs zien van eene latere hand. Trouwens, bij Baur hangt ook deze beschouwing te zamen met zijn denkbeeld aangaande de gemeente te Rome, en aangaande het doel van den brief, in welke inzichten door ons niet kan worden gedeeld.

Alzoo meenen wij te hebben aangetoond, dat de bedenkingen, aan de groeten ontleend, op zich zelve beschouwd, niet zoodanig zijn, dat zij de echtheid van Rom. XVI omverwerpen. Alle bezwaar kunnen wij nogtans daaraan niet ontzeggen, en te aannemelijker wordt daardoor de hypothese van Reuss, die nagenoeg dezelfde is als van Ewald en Credner. Zooals wij vroeger hebben medegedeeld (zie pag. 58), beschouwt Reuss Rom. XVI : 1—20 als gerigt naar Ephesus, en als bestemd ter dienste van Phoebe. Dáár alleen, meent hij, moeten wij hen zoeken, die Paulus zulke gewigtige diensten hebben bewezen, en die hij lief heeft.

Inderdaad, wanneer wij deze hypothese laten gelden, dan wordt het aantal groeten ons meer verklaarbaar, omdat Paulus drie jaren te Ephesus heeft gewerkt, terwijl hij nimmer in

Rome was geweest. Men moet dan aannemen, dat de zaak zich aldus zal hebben toegedragen. Paulus was met schrijven gekomen tot cap. XV : 33, en nu komen hem de personen voor den geest, die Phoebe en het haar vergezellende reisgezelschap voor den overtocht naar Rome, nog op de verschillende plaatsen, die zij doortrokken, zouden ontmoeten. Daar nu waarschijnlijk het papier nog niet volgeschreven was, plaatste Paulus op hetzelfde blad — welligt aan den rand — hetgeen wij in Rom. XVI : 1—20 vinden. Phoebe overhandigde den brief met de groeten daarbij, en zóó werden deze, ofschoon eigenlijk niet daarbij behoorende, als een deel van den brief beschouwd.

Zooals wij zeiden, deze hypothese heeft veel vóór zich; alleen kan men hierbij moeilijk verklaren, hoe men dit stuk ¹⁾ later juist dáár geplaatst heeft, en waarom niet aan het einde van den geheelen brief.

Wil men deze beschouwing, die, even als onze vroeger aangegevene voorstelling van de zaak, slechts op den naam eener hypothese aanspraak kan maken, laten gelden, zulks is ons onverschillig, doch men vergete daarbij nimmer, dat, hoe men hierover ook moge denken, hetzij dat men Rom. XVI beschouwt, als bestemd naar Rome, tegelijk met den ganschen brief, hetzij dat men dit Hoofdstuk houdt voor een meer particulier geschrift, voor Phoebe

¹⁾ Volgens Reuss is het een bepaalde *aanbevelingsbrief* t. a. p. p. 97.

bestemd, in beide gevallen, de echtheid van dit Hoofdstuk als van paulinischen oorsprong gehandhaafd wordt.

Tot de bezwaren van historischen aard kunnen we gevoegelijk nog brengen het bezwaar aangaande v. 17—20.

Semler beweert, dat er zulke dwaalleeraars niet in Rome maar wel in Corinthe geweest zijn, waarheen dit stuk dan ook zal gerigt zijn.

Doch er worden hier volstrekt geene dwaalleeraars als met den vinger aangewezen; er wordt in het algemeen gewaarschuwd tegen valsche leeraars.

Dat deze nog weinig of geen invloed gekregen hadden in de gemeente, blijkt uit den vorm en den toon van deze waarschuwing.

Wij kunnen zeer goed aannemen, dat Paulus hier het oog heeft op anti-paul. Judaiserende leeraars. In dit geval bewijst de weinige polemiek tegen hunne leer al weder, dat de gemeente te Rome hoofdzakelijk uit Heiden-Christenen bestond, als die niet ligt gevaar liepen door leeraars van die rigting te worden overgehaald. Dat werkelijk de Judaïstische tegenstanders van Paulus hier bedoeld worden, blijkt uit de tegenstelling van: *τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ σκάνδαλα ποιούτας*, en *παρὰ τὴν διδαχὴν, ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε* (v. 17); ook hunne persoonlijkheid, zooals die v. 18 wordt weergegeven, komt geheel overeen met hun beeld in de andere paul. brieven. Vgl. Phil. III : 2 sqq. 18, 19 2 Cor. XI : 20, 13—15. Juist deze plaats v. 17—20 vatten wij weder omgekeerd als een positief bewijs op vóór de echtheid van dit Hoofd-

stuk. Deze vermaning toch komt geheel overeen met den toestand der Rom. gemeente. Het Joden-element toch moest in zijn schadelijken invloed op de Heiden-Christenen tegengegaan worden, en hoe kon Paulus dit beter doen, dan aan het slot van een brief, waarin hij zijn Evangelie had uiteengezet, en die zoo weinig plaats liet voor polemiëk? Wat voorts v. 19 betreft, dit stemt volkomen overeen met Cap. 1 : 8, en de vergelijking dezer beide plaatsen wijst, naar wij meenen, duidelijk op de echtheid der eerstgenoemde heen.

Alzoo komen wij tot het resultaat, nadat wij de hist. bezwaren nagegaan en zooveel mogelijk weêrlegd en opgeheven hebben, dat deze geen genoegzaam bezwaar opleveren tegen de echtheid van onze Hoofdstukken, maar integendeel die echtheid steunen.

Wij willen thans zien, in hoeverre wij deze uitspraak ook tegenover dogmatische bezwaren kunnen volhouden.

z. Bedenkingen van dogmatischen aard.

Wat allereerst de algemeene opmerking van Semler betreft, dat de inhoud van Cap. XV zóó veel verschilt van het voorgaande, en dat Paulus hier bijna uitsluitend over zich zelve spreekt, zonder zijne dogmatiek, in de vorige Hoofdstukken neêrgelegd, te vervolgen, zoo merken wij op, dat dit toch wel geen bezwaar van eenig gewigt kan genoemd worden. Het parenetische gedeelte van den brief verschilt ook

wel van het overige, en wie geeft ons het regt een schrijver te dwingen, dat hij zijn geheelen brief uitsluitend aan één bepaald onderwerp wijdt? Integendeel het komt ons veel natuurlijker voor, dat het slot van een brief over andere bijzaken loopt, zooals wij dat ook in andere paul. brieven vinden.

Van meer aanbelang is de Tub. kritiek. Baur beweert, dat in Cap. XV den Joden-Christenen te veel wordt te gemoet gekomen, hetgeen, volgens hem, bij een anti-Judaistisch gezinden Apostel als Paulus was, onverklaarbaar zou zijn. De Tub. Hoogl. ontdekt die Joodsch-Christelijke kleur in het geheele caput. Van v. 1—13 zegt hij: „Wie absichtlich wird die v. 3 gecitirte mesianische Stelle benützt, um für die Empfehlung der guten Lehre, die hier gegeben werden soll, das ganze A. T. in Anspruch zu nehmen, v. 4. Wie fiel ist ferner den Juden-Christen eingeräumt mit der Behauptung v. 8, λέγω δέ κ.τ.λ.

Baur vindt hier tegenspraak met het vroeger geschrevene, en vraagt: „Ist es denn nicht klar, dasz hier durch alles was über die Vorzüge und Ansprüche der Juden gesagt wird, den Juden-Christen eine Concession gemacht werden soll, wie sie zwar irgend ein anderer machen zu müssen glauben mochte, unmöglich aber der Apostel nach einem Brief solcher Inhalts machen konnte?“

Laat ons zien wat er van deze groote concessie zij!

Wat v. 3 betreft, zoo hebben wij slechts te verwijzen naar cap. IX : 6, 7 en 1 Cor. I : 31,

waar Paulus evenzeer eene plaats uit het O. T. aanhaalt ter nadere adstructie van zijn gevoelen; ook stelt hij op onderscheidene plaatsen Christus als voorbeeld, bijv. 2 Cor. VIII : 9, Eph. V : 25, Phil. II : 5 ¹⁾. Hierin is dus niets, wat ons bevreedden kan. En wat v. 4 betreft, dit moest van zelf, na het schrijven van v. 3, volgen. Paulus wekte zijne lezers in v. 1 tot wederkerige verdraagzaamheid op en wel: de *δυνατοί* scil. *τῆ πίστει*, waaronder hij zich zelven rekent, ten aanzien van de *ἀδυνατοί*, waarvan reeds in het vorige cap. sprake is. Hij stelt nu Christus zelven als voorbeeld, en vermaant hen alzoo tot *ὑπομενῆ* tot geduld, lijdzaamheid; en terwijl hij daar juist een O. Test. plaats voor aanvoert, grijpt hij nog een ander middel aan om hen tot die lijdzaamheid aan te sporen, namelijk het lezen van het O. T. Wat ik daar gezegd heb, wil Paulus zeggen, zijn niet mijne woorden, maar die der Schriften. Laten die u troosten en geduldig maken, gelijk dat de geheele Schrift kan doen. Paulus denkt hier welligt aan zijn eigen droevig lot, aan hetgeen hij schreef: 2 Cor. XI : 23 vgg. IV : 8 sqq. I : 4 vgg. Hij wist dus bij ervaring wat er al zoo noodig was, om standvastig en lijdzaam in de verdrukking te blijven. Waarlijk Paulus verkeerde alles behalve in eene vijandig gezinde gemoedsstem-

¹⁾ P. voert hier de plaats uit Ps. LXIX : 10 woordelijk volgens de LXX aan. Een soortgelijk Anacoluthon vinden wij in v. 21. IX : 7. 1 Cor. II : 9. III : 21. Hebr. III : 7. Zie *Winer Gramm.* 63 en 64.

ming. De drang der liefde en van medegevoel straalt ten duidelijkste in zijne woorden door. En dan dat geincrimineerde 8^e vers! Beschouwen wij dit in verband met v. 9, dan zien wij, dat v. 8 tegen de Joden-Christenen en v. 9 tegen de Heidenen gezegd is; dit blijkt uit τὰ δὲ ἔθνη (v. 9). En wat zegt Paulus nu in v. 8? Christus was geworden een *διάκονος περιτομῆς, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων*; dit moet aldus verklaard worden: Paulus wil zeggen: J. C. heeft zich onderworpen of is onderworpen geworden aan de besnijdenis, waarboven hij zich verheven had mogen achten, ten behoeve van Gods waarheid, d. i. tot bewijs van Gods waarheid ¹⁾, opdat Gods beloften, den vaderen gedaan, zouden vervuld worden (vgl. IX : 4, Gal. III : 8, Hand. III : 25), en hunne nakomelingen het Messiaansche heil zouden deelachtig worden. Men moet er hier wel op letten, dat *περιτομή* zonder art. staat, zooals v. Hengel (p. 257) reeds heeft aangetoond ²⁾; Paulus verheft hier dus de oorspronkelijke theocratische waarde der Joden-Christenen; zóó leidde het *προσελάβετο ὑμᾶς* (v. 7) ten opzigte der Joden-Christenen *εἰς δόξαν θεοῦ* ³⁾. En nu de

¹⁾ Vgl. ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ Joh. XI : 4.

²⁾ Non dubito certe, quin duo illa *περιτομή* et *ἡ περιτομή* ita distinguenda sint at illud utique circumcisionis sive praeputii seu cordis significet communionem, hoc vero, num communionem circumcisionis supra memoratam, nunc in Abstracto ipsam circumcisionem sive praeputii seu cordis.

³⁾ Ook Kling vindt niets bijzonders in de uitdrukking: *διάκονος περιτομῆς*; het is, volgens hem, geheel overeenkomstig de

tegenstelling v. 9. De Heidenen zouden *ὕπερ ἐλέους* d. i. wegens de barmhartigheid, (in tegenstelling met *ὕπερ ἀληθείας θεοῦ*) die God hun bewezen had, door hen der verlossing deelachtig te maken, (*δοξάσαι τὸν θεὸν* d. i. *εἰς τὸ δοξάσαι*, daar het parallel is aan *εἰς τὸ βεβαιώσαι*) God verheerlijken.

Paulus wil dus zeggen: de Joden moeten God prijzen, omdat hun het Messiaansche heil geworden is; de Heidenen, omdat God hun zoo barmhartig is geweest. Beide verzen slaan terug op v. 7, want beide Joden- en Heiden-Christenen heeft God in zijne gemeenschap opgenomen door Christus, opdat hij daardoor zoude verheerlijkt worden. Deze gelijkstelling nu wendt Paulus aan, om zijn thema; het vermanen tot onderlinge verdraagzaamheid (*πρὸς λαμβάνετε ἀλλήλους* v. 7) nader toe te lichten en kracht bij te zetten. Zóó vinden wij hier geheel iets anders, dan eene al te groote concessie aan de Joden-Christenen. Trouwens men moet Paulus al met een zeer vijandig en anti-Joodsch gezind gemoed bezielde achten, als Baur doet, om hier dit

leer van het N. T. „Wenn Christus”, zegt hij op p. 312, „von sich selbst sagt (Matt. XX : 28) der Menschen Sohn sei nicht gekommen um sich zu dienen lassen, sondern um zu dienen (*διακονῆσαι*), und er sei nur gesandt zu den verlorenen Schafe vom Hause Israel (Matt. XV : 24), so liegt darin doch wohl nichts anderes, als der Gedanke, er sei *διάκονος περιτομῆς* gewesen. Wenn Paulus von Christo sagt er habe die Juden vom Fluche des Gesetzes befreit, indem er ein Fluch für sie geworden (Gal. III : 13) so war dies doch das Äusserste von *διακονεῖν τῇ περιτομῇ*.”

oordeel te vellen. Wij vinden bovendien dezelfde gelijkstelling van Joden- en Heiden-Chr. in cap. IX : 24—29. Baur zelf geeft dit toe, doch wil er toch dit verschil in zien, dat in cap. XV : 9—12 de plaatsen uit het O. T. „nackt und zusammenhangslos” zijn neêrgeschreven, hetgeen hem een bewijs is voor de onechtheid; doch in cap. IX staan die aanhalingen evenzeer op eene rei; het is nagenoeg hetzelfde geval als in ons Hoofdstuk. Beweert Baur eindelijk, dat de schrijver van cap. XV cap. IX heeft nagevolgd, dan wijzen wij dit met de opmerking af, dat Baur tot deze onderstelling zijne toevlugt heeft genomen om de bedenking, ontleend aan de sprekende overeenkomst, te kunnen ontgaan.

Wij moeten derhalve ontkennen, dat cap. XV eene dogmatische, Joodsch-Christelijke kleur draagt daar, zooals de Hoogl. Scholten eveneens heeft opgemerkt, in v. 9—12 duidelijk „het denkbeeld wordt uitgesproken, dat Christus de Verlosser *beide van Joden en Heidenen is*”¹⁾.

Het XVIe caput bevat geene dogmatische denkbeelden, en geeft den bestrijders van zijne echtheid alzoo geene wapenen in de hand.

Dat omgekeerd de dogmatische denkbeelden, in cap. XV vervat, de echtheid krachtig bewijzen, wenschen wij nog met een enkel woord aan te toonen.

Allereerst vinden wij cap. XV : 1 en vv. in geheel overeenstemming met cap. XIV. Ook

¹⁾ Scholten, t. a. p. p. 224.

dáár wordt gesproken van de tegenstelling tusschen zwak- en sterkgeloovigen. Dat dezen elkander moeten dragen, (v. 1) is door den Apostel evenzeer in cap. XIV : 2, 3 en vv. uiteengezet.

Paulus' beschouwing van het O. T. (v. 4) is geheel dezelfde als wij vinden 2 Tim. III : 16. Bovendien, dat de Apostel werkelijk deze beschouwing van het O. Verbond had, blijkt uit zijne talrijke aanhalingen daaruit, waarmede hij aan zijne redeneringen meerderen klem geeft. Zóó bijv. in onzen brief: cap. I : 2, IV : 3, IX : 17, X : 11, XI : 2 etc.

Dat verder in v. 9—11, de Heidenen en Joden op ééne lijn worden gesteld, zooals wij hebben aangewezen, is geheel paulinisch niet alleen, maar komt ook volkomen overeen met het irenische doel van den Apostel. Dat Baur hierin een bezwaar vindt, is bij zijne beschouwing, van het karakter van den brief, als uitsluitend polemisch tegen de Joden-Christenen gerigt, geheel natuurlijk. Doch dit bezwaar valt niet alleen weg, maar het feit wordt een bewijs vóór de echtheid van ons Hoofdstuk, wanneer men met ons aan den brief een apologetisch-irenisch doel toekent.

Die gelijkstelling van Joden en Heidenen, wat hunne verhouding betreft tot het Evangelie, vinden wij bij Paulus overal. Zie Rom. I : 16, II : 9, 10, X : 12. Ook 1 Cor. I : 24. Gal. III : 28. Coll. III : 11. Ook zelfs v. 8 is geheel in overeenstemming met hetgeen Paulus elders leert. In cap. IX : 4, 5 worden aan Israel dezelfde voorregten toegekend. Erkent Paulus

ook al, dat Israël het hun aangeboden heil niet heeft aangenomen, toch blijft het bij hem het volk der beloften: Gal. III : 16, Rom. I : 16.

Zóó zien wij den dogmatischen inhoud onzer Hoofdstukken, van hoe weinig omvang die ook zijn mogen, in volkomene overeenstemming met de uitspraken van Paulus, en verklaren derhalve ook op dezen grond Rom. XV en XVI voor echt.

Wij gaan thans over tot het derde en laatste deel onzer beschouwingen, namelijk:

c. Bedenkingen van grammatikalen aard.

Zij, die onze Hoofdstukken beschouwen, als uit ééne of meer appendices bestaande, beroepen zich vóór deze hunne hypothese vooral op grammatikale gronden. Cap. XV, zóó zegt men, moet van cap. XIV worden afgescheiden, daar het hiermede in geen verband staat. Gelijk wij echter zullen zien, kunnen wij deze bedenking ligtelijk weêrleggen, en zullen wij integendeel juist het redeverband als argument vóór de echtheid van dit Hoofdstuk aanvoeren.

Allereerst trekt dan onze aandacht het woordje *δέ* in cap. XV : 1, welke part. altijd, behoudens zekere tegenstelling, eene verbinding met het voorgaande aanduidt ¹⁾).

Wil men, zooals sommigen doen in plaats hiervan: *οὐν* lezen, zoo blijft ook dan nog hetzelfde verband met het voorgaande Hoofdstuk bestaan.

¹⁾ Winer p. 343.

Om het geheel voor onecht te verklaren, daartoe bestaat geen voldoende grond. En welk is dan nu het verband met het voorgaande? Wij antwoorden hierop:

Nadat Paulus in cap. XIV ten aanzien van het gebruik van spijs zijne meening uiteengezet, en hen, die zwak waren in het geloof, goeden raad gegeven heeft, gaat hij in XV: 1 over, om hen, die sterk waren in het geloof, hunne juiste verhouding onder het oog te brengen, waarin zij tot de zwakgelooovigen behoorden te staan; begint hij cap. XIV: 1: *τον δὲ ἀσθενεῦντα*, en ontwikkelt hij vervolgens de geheele kwestie der spijs, in cap. XV begint hij met *ἡμεῖς οἱ δυνατοί*, en ontwikkelt vervolgens hun gedrag ten aanzien der *ἀδυνατοί*, en wel tot vers 13 toe: dit vormt één geheel, en wel eene tegenstelling: het XV^{de} Hoofdstuk is, bij eene onpartijdige beschouwing slechts eene ontwikkeling van cap. XIV; wat meer zegt, het is een integrerend deel daarvan. Bespreekt Paulus de vooroordeelen der zwakgelooovigen (cap. XIV), wat was dan natuurlijker, dan om nu de sterkgelooovigen daar tegenover te stellen; daarenboven, hoe schoon komt hier de overeenstemming uit met den geheelen brief. Hebben wij toch gezien, hoe de Apostel beide, Joden-Heiden-Christenen door liefde tot elkaâr tracht te brengen, hetzelfde ontdekken wij hier. Elkander dragen, (XV: 1), elkander stichten (v. 2) tot gemeenschappelijke verheerlijking van God (v. 6), ziet daar den inhoud zijner vermaning!

Derhalve, zooals wij reeds zeiden, juist het

naauwe verband, waarin cap. XV staat met het voorgaande, wijst ons duidelijk op de echtheid heen.

Een ander bezwaar heeft men gevonden in de verschillende slotformules, die wij in cap. XV: 33, XVI: 20 en XVI: 33 vinden. Op grond hiervan heeft men gezegd: dit zijn afzonderlijke stukken, die later bij elkander zijn gevoegd. Zekere waarheid kan hierin worden erkend, voor zooverre namelijk die stukken, terwijl de brief nog altijd op verzending bleef wachten, er na zeker tijdsverloop zijn bijgevoegd. Wat aangaat cap. XV: 33, zoo hebben sommigen gemeend, dat Paulus in cap. XIV: 1 en XV: 13 aanleiding vond om zijnen lezers hier den Goddelijken *vrede* toe te wenschen. Zóó zegt Grotius: „hoc dicit Paulus ut Romanos magis a rixis avertat.” Doch zoo iets heeft reeds in cap. XV: 13 plaats gehad, waar Paulus hun toewenscht, dat God hen vervullen moge *πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης*; dit zou dus tamelijk overbodig zijn. Wij hebben hier veeleer te denken aan v. 14—33. Paulus heeft zijnen lezers zijn reisplan medegedeeld, en besluit thans zijnen brief, wat den historischen en dogmatischen inhoud betreft, met den wensch, dat de goddelijke vrede op hen ruste.

Hij kan deze slotformule hier gerust bezigen, omdat het hier werkelijk, in den eigentlichen zin, het slot van zijn brief is, daar hij nog slechts eenige groeten er heeft bij te voegen, om hem te kunnen verzenden. In 2 Cor. XIII: 11 wenscht Paulus den Corinthiërs evenzeer

Gods vrede, en ook dáár aan het slot van den brief, vóór dat hij aan groeten denkt. Dat Paulus bovendien ook wel midden in zijne brieven de gewoonte heeft om, naar aanleiding van de eene of andere vermaning, zulk een liefderijken wensch te uiten, blijkt uit Phil. IV : 9, en 1 Thess. V : 23, 2 Thess. III : 16. Ook Hebr. XIII : 20 komt hetzelfde voor; bewijs genoeg, dat zulk eene slotformule midden in een brief hoegenaamd niet in strijd is met den stijl van Paulus, noch met het spraakgebruik van het N. T. Het woordje *ἀμήν* achter cap. XV : 33 komt voorts in onderscheidene Hands., zooals in A. F. G. 80, 109, 178. f. g. niet voor, waarom het door critici als Griesbach, Lachmann e. a. voor een: „liturgicum additamentum” wordt gehouden, hetgeen ons zeer wel mogelijk voorkomt¹⁾.

Iets anders vinden we cap. XVI : 20 en 24; dáár bezigt Paulus de gewone eindformule, die overal aan het einde zijner brieven voorkomt. Dit moet ons noodwendig bevreemden, daar zulks tegen Paulus gewoonte strijdt. Nog vreemder is het, na v. 20 wederom groeten te

¹⁾ Doch al is het echt, zoo bewijst dit hoegenaamd niets voor het gevoelen van hen, die den brief daarbij doen eindigen of daarna eene appendix laten aanvangen: cap. XI toch sluit ook met eene doxologie, eindigende met *ἀμήν*; voorts evenzoo Rom. I : 25, IX : 5, Gal. I : 5 en Ef. III : 21. Door dit *ἀμήν* wil de Apostel alleen de instemming zijns harten met het gesprokene uitdrukken — *het zij zoo*. Zie Harting in voce. Juist het bezigen van dit woord in den zelfden zin, waarin het elders bij Paulus voorkomt, is ons een bewijs vóór de echtheid onzer capita.

vinden. Hier moeten wij, helaas! onze toevlugt tot hypothesen nemen, en wij meenen dan de zaak aldus te moeten verklaren.

Paulus wilde oorspronkelijk met v. 20 sluiten, doch, nadat hij zulks aan Tertius reeds had opgegeven, bedenkt hij zich, dat hij nog de groeten heeft vergeten van hen, die in Corinthe bij hem waren; dit geeft hem aanleiding om achter het reeds geschrevene (v. 20) nog die groeten te plaatsen, en daarna de zegenwensch te herhalen ¹⁾. Zóó opgevat, verklaren zich tevens de groeten.

De meening van Olshausen, in navolging van Eichhorn, dat Paulus na v. 20 onmiddelijk v. 25—27 zou hebben geschreven, en wel op een afzonderlijk blad, op welks keerzijde Tertius dan in zijn eigen naam v. 21—24 schreef, wordt, zooals Meijer heeft opgemerkt, door de woorden *ὁ συγγράς μου* (421 omver geworpen, daar deze duidelijk op Paulus zelf wijzen; op Tertius konden ze eerst betrekking hebben, als v. 22 vóór 21 stond. Dat Paulus, volgens onze verklaring, die slotformule dus nog eenmaal herhaalt, is minder vreemd dan het schijnt; ook bij onze brieven gebeurt wel eens iets dergelijks, zooals reeds Wolf heeft opgemerkt: „ita hodie dum, ubi epistola *vale* dicto consummata est, et alia paucis commemoranda menti, se adhuc offerunt, scribere solemus: *vale iterum.*” Overigens is in v. 20 het slotwoord

¹⁾ Philippi ziet dit voor een postscriptum aan.

ἀμην bepaald onecht, en bloot een liturgisch toevoegsel, daar de oudste en beste codices zulks getuigen. Zoo wordt het weggelaten door A B C D E F G L. de vulg. cop. de beide syr. aeth. vert., vele grieksche en lat. vaders en anderen. Ook in v. 24 wordt hetzelfde woord door A B C. enz. en eenige vert. weggelaten, op grond waarvan Lachman het voor onecht houdt; Tischendorf heeft het echter in den tekst opgenomen.

Het gansche 24ste vers geeft nog aan Koppe aanleiding tot het ontwikkelen van een geheel bijzondere theorie: v. 24 is onecht, zegt hij, en later bijgevoegd, nadat men v. 25—27 in de lectionaria achter cap. XIV : 23 had verplaatst.

Evenwel, vooreerst zijn de uitwendige getuigen, zoowel wat getal als gewigt betreft, daartegen; bovendien is het veeleer verklaarbaar, dat men er later v. 24 heeft uitgelaten, omdat men meende dat zulk een wensch niet behoorde bij eene doxol. als v. 25—27; te meer, daar er in v. 20 reeds eene slotformule voorkwam; waar andere min. Hands. als 17, 80 en de Syr. vert. v. 24 achter v. 27 plaatsen, is dit waarschijnlijk gedaan, om de letterlijke overeenstemming met andere brieven van Paulus, die ook met die formule eindigen, te doen uitkomen, of, opdat men dit vers dan beter met de doxologie meende overeen te brengen.

In het algemeen moeten wij van deze appendix-theorie zeggen, dat zij, opgevat in den zin van Olshausen, Eichhorn en anderen, geheel is af te wijzen, want behalve het boven gezegde, merken wij nog dit op: indien Pau-

lus werkelijk, hetgeen wij in cap. XV en XVI lezen, op afzonderlijke schedulac had geschreven, dan zou er zonder eenigen twijfel in onze Handschriften de schromelijkste verwarring heerschen, en niet alleen de doxologie, maar alle andere als afzonderlijk beschouwde stukken op verschillende plaatsen voorkomen; dan zou bijv. in sommige Hands. cap. XVI : 1—20 achter XIV : 23 voorkomen, XVI : 24 achter XV : 33 en zoo verder.

Wat de bedenking van Baur betreft, dat de schrijver van cap. XV 1—13 slechts herhaalt wat cap. XII : 1 sqq. geschreven is, zoo antwoorden wij hierop, dat deze herhaling juist een bewijs is vóór de echtheid; zij toont ons de stijl van Paulus, (zie Phil. III : 1). Trouwens, zooals wij meer gezegd hebben, het is naar onze bescheidene meening, eene verkeerde methode, om, zooals Baur doet, wanneer twee verschillende plaatsen met elkander overeenkomen, te zeggen, dat de laatste, overbodig, en derhalve onecht is, en wanneer ze verschillen, er ééne of beide, op grond van dit verschil eveneens voor onecht te verklaren; zóó kan men alles bewijzen, en iets voor echt of onecht verklaren, naardat men zulks verkiest.

Thans geven wij nog eene lijst van positieve bewijzen, om aan te toonen, dat zoowel de woordenkeus als de constructie in onze Hoofdst. zuiver paulinisch zijn :

cap. XV : 1 ἀσθενήματα. Zoo ook c. XIV : 1.
1 Cor. IX : 22.

v. 2. ἀρεσκέτω. Zóó: 1 Cor. X : 33.

v. 3. καθὼς γέγραπται — 1 Cor. I : 31. De Anacoluth hier en in v. 21 voorkomende, heeft meermalen bij Paulus plaats. Zie IX : 7. Vgl. 1 Cor. II : 9. III : 21.

v. 5. τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις — XII : 16.

v. 6. θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρ. κ.τ.λ. — 2 Cor. I : 3. XI : 31.

v. 7. προσλαμβάνειν ἀλλήλους — XIV : 1, 3.

v. 8. λέγω δέ 1 Cor. I : 12. Gal. IV : 1 V : 16.

v. 10. καὶ πάλιν λέγει — 1 Cor. III : 20.

v. 13. χαρῆς καὶ εἰρήνης — XIV : 17. περισσεύειν — 1 Cor. XV : 58. 2 Cor. VIII : 7.

v. 14. πεπεισμαι δέ — VIII : 38. XIV : 14. καὶ αὐτὸν ἐγὼ VII : 25. — νοουθετεῖν — 1 Cor. IV : 14.

v. 15. de herhaling van ἀδελφοί (14) — 1 Cor. I : 10, 11. Gal. V : 11, 13.

v. 16. λειτουργὸς χριστοῦ XIII : 6.

v. 17. χαίρησιν ἐν χριστῷ Ἰησοῦ — 1 Cor. XV : 31. de constructie *καυχᾶσθαι ἐν* wordt ook nog gevonden V : 3. II : 17, 23.

v. 20. φιλοτιμείσθαι 2 Cor. V : 9.

v. 26. εὐδόκησαν 1 Cor. I : 21. Gal. I : 15. *κοινωνία* — 2 Cor. IX : 13.

v. 27. de tegenstelling van *πνευματικά* en *σαρκικά* — 1 Cor. IX : 11.

v. 29. ἐρχόμενος met hetzelfde werkwoord *ἐλεύσομαι* 1 Cor II : 1, (Phil. II : 2).

v. 30. de *ἀγάπη τοῦ πνεύματος* — Gal. V : 22.

Het woord *παρακαλεῖν* komt bij Paulus voor met den Inf. Aor. XII : 1. 2 Cor. II : 8. Eph. IV : 1. evenwel ook met den Inf. praes. XVI : 17. 1 Thess. IV : 10. 1 Tim. II : 1.

v. 33. de uitdrukking *θεός τῆς εἰρήνης* zie 1 Cor. XIV : 33. 2 Cor. XIII : 11 (Phil. IV : 9. 1 Thess. V : 23).

cap. XVI : 1. bv. *συνίστημι* voor : aanbeveling — 2 Cor. V : 12.

v. 2. *ἀξίως* c. genit. — Coll. I : 10. Phil. I : 27. 1 Thess. II : 12; *προςδέξασθε* — Phil. II : 29.

v. 6. *ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς* — Gal. IV : 11 *κεκοπίασα εἰς ὑμᾶς*.

v. 16. *ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ* — 1 Cor. XVI : 20.

v. 17. *διχοστασίας* — Gal. V : 20.

v. 19. *ἀνεραίους δέ εἰς τὸ κανόν* — Phil. II : 15 enz.

Doch genoeg reeds om te doen zien, dat het spraakgebruik, en de woordenkeus in onze Hoofdst., in plaats van een bezwaar tegen, integendeel een krachtig bewijs vóór de echtheid uitmaken.

En hiermede konden wij het inwendige-getuigen verhoor voor gesloten rekenen, ware het niet, dat wij Baur's gevoelen op zich zelven nog eenigzins nader wenschen te ontleden, en na te gaan, in hoever zijne kritische beschouwing, afgezien van het door ons ingestelde onderzoek, op hare beurt aan eene strenge kritiek onderworpen, op zichzelve houdbaar is.

Al dadelijk meenen wij de onhoudbaarheid van Baur's meening omtrent het doel van den schrijver van onze Hoofdst., zooals hij dit uit eap. XV : 1 reeds opmaakt, te moeten vaststellen. Baur meent toch, dat de schrijver onder *ἡμεῖς οἱ δυνατοί* beide : Joden- en Heiden-Christenen heeft begrepen : „er will alle, ohne

Unterschied, seien es Joden- oder Heiden-Christen, durch das Vertrauen, dasz er in sie setzt, dasz sie *δυνατοί* seien, für seine irenischen Zweeke gewinnen" ¹⁾. Doch hoe zou een Joden-Christen, die dit vers las, nadat hij cap. XIV had gelezen, dit *ἡμεῖς οἱ δυνατοί* anders kunnen verstaan hebben, dan van de Heiden-Christenen; in het geheele XIV^{de} Hoofdstuk worden de Heiden-Christenen blijkbaar als de: „sterken" aangewezen; beide Heiden- en Joden-Christenen stelt Paulus tegen elkander over, (cap. XIV : 1) en juist die tegenstelling, die Paulus hier maakt, verhindert ons duidelijk zulk een doel van den schrijver, om allen voor zijn irenisch doel te winnen, aan te nemen.

Voorwaar, geen enkele lezer, die dit onbevooroordeeld las, zou er dit in zoeken, laat staan vinden. En hoe kan Baur deze onze verklaring in strijd vinden te zijn met de later volgende uitspraken van Paulus, dat de Heiden-Christenen hun aandeel aan het Messiaansche heil (*ὑπὲρ ἐλέους* v. 9) aan Gods barmhartigheid hebben te danken, terwijl de Joden-Christenen daarop aanspraak konden maken wegens de *ἐπαγγελίαι τῶν πατέρων* (8)? Dit bezwaar toch is zeer gemakkelijk uit den weg te ruimen, wanneer wij slechts behoorlijk onderscheiden.

Paulus toch bestrijdt doorgaans de Joden-Christenen wegens hunne aanmatiging, daar zij meenden *qua tales*, d. i. als afstammelingen van Abraham, en wegens hunne wettelijke werken

¹⁾ p. 401.

(ἐγὼ τοῦ νόμου) de *subjectieve* deelname te hebben aan het Messias-heil; zulks neemt echter volstrekt niet weg, dat zij ten aanzien der *objectieve* goddelijke bepalingen dit vóór hadden, dat de Heiland zich voornamelijk aan hunne bekeering had gewijd; dit blijkt uit het *πρῶτον* cap. I : 16; dit blijkt uit cap. III : 1, 2, waar Baur welligt, indien deze woorden in het laatste Hoofdstuk stonden, eene „Concession” aan de Joden-Christenen zou zien, doch waar, naar ons inzien, de Apostel dit *objectief* voordeel behandelt, waarvan wij zoo even spraken, en zulks ondanks hij hen in v. 3, onmiddelijk daarop volgende, van *ἀπιστία* beschuldigt. Voorts spreekt Paulus in cap. XI : 5 dezelfde voordeelen der Joden uit, als hij zegt: ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα: eindelijk cap. XI : 16, vinden wij wederom dezelfde redenering: ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ ἡ ῥίζα ἁγία, en vooral v. 28, waar hij de Joden noemt κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον ἐχθροὶ, κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας. Men voelt het, zóó dit juist is, dan heeft Kling volkomen gelijk, als hij beweert, dat hiermede reeds „die ganze Hypothese zusammen fällt und alles Uebrigeden Werth hat einer blossen Möglichkeit, welche in der Kritik gar leicht wiegt”¹⁾. Doch er blijft ons nog meer over, dat we tegen Baur moeten inbrengen. Beweert de Tub. Hoogl. dat „ein Pauliner der Folgezeit” onze cap. heeft onderschoven, dan vragen wij: wie was die paulinist? Althans zeg ons iets naders omtrent hem.

¹⁾ t. a. p. p. 326 en 342.

Wanneer heeft die man dit gedaan? Doch wij voegen er tevens dit bij; het is ondenkbaar, ja bijkans onmogelijk, dat iemand kort na de apostolische eeuw, aan eenen zoo algemeen bekenden, zoo gewigtigen brief zoo iets zou hebben durven toevoegen; het is nog veel ondenkbaarder, dat iemand dit stoute bedrog niet zou gemerkt hebben. Teregt zegt Kling, dat het eene totale „Sittliche Corruption der ganzen Vorsteherschaft, ohne deren Vorwissen und Genehmigung es doch nicht gemacht werden konnte, voraussetze.“ Derhalve moeten wij zeggen: Baur's beschouwing van Rom. XV en XVI is, naar het ons voorkomt, onhoudbaar.

HOOFDSTUK IV.

Over de Doxologie, Rom. XVI : 25—27

Bij de behandeling dezer doxologie zullen wij, evenals vroeger, de uit- en inwendige getuigen elk afzonderlijk laten optreden. Wij gaan alzoo aanstonds over tot:

a. De Uitwendige getuigen.

Hebben wij weinig verschil gevonden zoowel in de getuigenissen der codices, als in die der oude schrijvers, wat aangaat Rom. XV : 1 — XVI : 24, zulks is niet het geval ten aanzien van dat gedeelte, dat in onze vertaling in Rom. XVI : 25—27 voorkomt.

De codices, die haar geheel weglaten zijn zeer weinig in getal. Alleen: cod. claromontanus en wel van de 3° hand (D***); een Handschrift uit de 6° eeuw; in de 9° eeuw heeft een Grick den tekst verbeterd, en de doxologie weggelaten „eo, quod praeter quatuor primas voces nullum accentum posuit (nullis signis aliis additis) quam quam nec post XVI : 23 addidit” (Tisschen-dorf); ced. D en ook D* en D** hebben de

dox. behouden en wel achter cap. XVI. Voorts laat ook de Boernerianus (G.), een Handschrift, waarschijnlijk uit de 9° eeuw, haar weg; evenzoo de cod. G. van de Itala, een Handschrift, dat niets anders is, dan eene vertaling van de brieven van cod. G. uit de 9° eeuw; bovendien is er na XIV : 23, zoowel bij de Grieksche als Latijnsche cod. eene opene tusschenruimte gelaten (wel een bewijs van twijfel); en eindelijk de cod. bij Hier. ¹⁾. De codices, die van elkander verschillen, wat de plaats der doxologie betreft, kunnen wij gevoegelijk in drie soorten verdeelen, als:

1°. Codices, vert. etc. die haar achter cap. XVI : 24 hebben: deze zijn: cod. B Vaticanus, C. Ephraïm Syrus, D. Claromontanus, E. Sangermanensis; van de minusculi: N°. 16, 66 — deze laatste door Erasmus uitgegeven en met randteekeningen voorzien, heeft nog de bijzonderheid, dat hij achter: ἀμήν (vers 24) plaatst: τέλος, en dan vervolgt: τῷ δὲ δυναμένῳ etc., terwijl in margine daarbij aangeteekend staat: τέλος τῆς ἐπιστολῆς ὧδε ἐν τοῖς παλαιοῖς ἀντιγράφοις· τὰ δὲ λοιπὰ εἰς τέλος τοῦ ἰδ^ο. κερ. εὐρίσκεται. — 80, 137, 176; voorts de meeste codices bij Rufinus (want hij zegt: dat: „nonnulla aliter habere”); de codd. d. e. en f. van de Itala; de vulgata, benevens vier codices van

¹⁾ Hier. teekent aan bij Eph. III : 5: „qui volunt prophetas non intellexisse, quod dixerint — illud quoque, quod ad Romanis in plerisque codicibus invenitur, ad confirmationem sui dogmatis trahunt legentis; ei autem, qui potest vos roborare est.”

deze vertaling, als: de Amiatinus, de Fuldensis, de Harleianus en de Toletanus. Van de oude vertalingen, de Syrische, Coptische, de beide Aethiopische (van Pell Platt en van Tesfa Sion), de Arabische, (door Erpenius uitgegeven); eindelijk bij Rufinus, Ambrosiaster, Beda en alle codices, vertalingen en schrijvers, die de doxologie aan beide plaatsen hebben.

2°. Codices, die haar achter cap. XIV : 23 plaatsen; deze zijn: cod. L. Angelicus Romanus; bijna 200 min. en lectionaria (behalve N°. 25 en 28, die verminkt zijn en N°. 13, 15, 50, 78, 93, 95, 100, 105, 106, 111, 112, die nog niet vergeleken zijn (Cf. Griesbach N. T. II. XXII en p. 212). Voorts van de vertalingen, de Syrische posterior: (van Philoxenus) de Arabische, zooals ze in de Parijsche polyglotten-bijbel is uitgegeven, de Slavonische, de Gothische (van deze laatste is het niet zeker, aangezien de tekst van cap. XIV : 20 tot XV : 3 hiervan verloren gegaan is; in ieder geval heeft ze de doxologie niet achter cap. XVI), de Armenimenische (volgens de uitgave van Zohrab; in twee andere wordt zij met een sterretje * aangeduid, en in de uitgave van 1698 komt ze niet voor;) verder: cenige codd. bij Rufinus, Chrysostomus, Cyrillus, Alex. Theodoretus, Joh. Damascenus (bij dezen is het niet uitgemaakt, want de tekst der dox. staat in de uitgave zijner werken achter cap. XIV, doch de verklaring achter XVI), Theophilus, Oecumenius en pseudo-Theodulus, benevens alle vert., cdd. etc.,

die de doxologie aan beide plaatsen hebben.

3°. Codices, vert. etc., die de doxologie tegelijk achter cap. XIV en XIV hebben, zijn weinige: alleen de Alexandrinus (A.) en voorts van de minusculi N°. 5, 17, 109 (lat.); deze laatste heeft haar achter cap. XIV tweemaal geschreven; van N°. 31 en 73 is het niet zeker.

Ziedaar wat de uitwendige getuigen ons mededeelen; vóór wij echter ons resultaat vaststellen, merken wij op, dat de Hands., die de doxologie op beide plaatsen hebben, ten aanzien van de echt- of onechtheid van deze niet in aanmerking komen, en van geene waarde zijn voor ons onderzoek. Wat de oorzaak betreft, van deze dubbelpplaatsing, hierop komen wij later terug.

Ons oordeel omtrent deze uitwendige getuigen kan niet anders dan gunstig uitvallen voor de echtheid van Rom. XVI : 25—27. Dat toch één enkel maj. Handschrift en één ander van de derde hand haar weglaten, kan tegenover zoovele getuigen, die haar opgenomen hebben, slechts weinig of geen gewigt in de schaal leggen. Wat de plaatsing der doxologie betreft, hier omtrent kunnen de uitwendige getuigen niet beslissen; wij moeten dit dus onderwerpen aan de uitspraak der inwendige getuigen.

6. De inwendige getuigen.

Hadden wij bij het behandelen van het vraagstuk der echtheid van Rom XV—XVI : 24 hoofdzakelijk de uitspraken der Tubingsche kri-

tiek na te gaan, als die het: „onecht” daarover het eerst heeft uitgesproken, zulks is niet het geval met de drie laatste verzen van cap. XVI.

Zooals wij in ons historisch overzicht gezien hebben, was reeds J. E. Chr. Schmid van oordeel, dat deze verzen door een lateren afschrijver zouden zijn geïnterpoleerd; daar evenwel, naar onze meening, diens argumenten (zie p. 22.) op voldoende wijze door Reiche zijn weêrlegd, zoo zullen wij ons met hem niet verder inlaten, maar ons bepalen tot latere en meer grondige bestrijders der echtheid van Rom. XVI : 25—27. Wij wijken hier van onze vroegere verdeeling bij de behandeling van cap. XV en XVI : 24 eenigzins af, en verdeelen liever de bedenkingen tegen de doxologie ingebracht, in:

1. bezwaren van historischen aard.
2. bezwaren van exegetischen aard.

Wij brengen allereerst tot de rubriek van de bedenkingen van historischen aard, het gevoelen van Reiche en anderen, dat men namelijk bij de openbare, kerkelijke voorlezingen niet verder las, dan tot cap. XIV : 24, omdat cap. XV en XVI niets stichtelijks bevatten; nu voegde men, zegt Reiche, ten einde toch een behoorlijk slot te hebben, eene doxologie daarachter, welke later in den tekst opgenomen, door de afschrijvers als een integrerend deel van dezen beschouwd werd.

Wij hebben evenwel hiertegen dit te zeggen: hoe komt vooreerst Reiche aan de wetenschap, dat men in de lectionaria slechts tot cap. XIV las, daar toch de lect. van den brief aan de Rom. wel

degelijk verder loopen ¹⁾. En hoe kan hij ten anderen beweeran, dat cap. XV althans niet stichtelijk genoeg zou zijn geoordeeld? De vermaningen tot eensgezindheid, in de eerste verzen van dit caput uitgesproken, zijn toch allezins geschikt om de toehoorders te stichten; eindelijk — en dit is ons grootste bezwaar tegen de genoemde — bedenking, het XV^{de} caput is, zooals we reeds vroeger aangetoond hebben, ten naauwste met het vorige verbonden. Hoe is het derhalve denkbaar, dat men met cap. XIV : 23 plotseling zou hebben opgehouden met lezen? Paulus handelt in cap. XIV over de ἀσθενούvτες, en om nu zijne opwekking tot eensgezindheid der Romeinsche gemeenteleden onderling, nader aan te dringen, geeft hij in cap. XV, als tegenstelling, de gedragslijn aan, die de δυνατοί hadden in acht te nemen omtrent die ἀσθενούvτες; nog eens dus zeggen wij: het is ondenkbaar, dat iemand, die cap. XIV en XV met aandacht nala, het laatste Hoofdstuk ooit zou hebben kunnen weglaten; men zou dan voor het minst tot het 13de vers hebben doorgelezen, doch achter cap. XV : 13 komt de doxologie nergens voor.

Doch wij hebben tegen de genoemde bedenking nog meer bezwaren, die ook reeds Meijer heeft aangevoerd, namelijk dat Reiche nog bewijzen moet, dat men de openbare voorlezing

¹⁾ Teregt merkt Meijer aan, dat de omstandigheid, dat: „nach der Lectionarien grade Kap. 15 und 16, ganz aus Leseabschnitten bestehen” Reiche's beweeving omver werpt. *Comm.* p. 537.

gewoonlijk met eene doxologie besloot. Voorts zou men, gesteld dat dit werkelijk geschiedde, dan toch wel liever eene keuze gedaan hebben uit paulinische doxologien, die in overvloed voorhanden zijn; bovendien, deze doxologie was, wegens de uitdrukking *τὸ εὐαγγέλιόν μου* volstrekt niet passend voor een voorlezer enz. Genóeg derhalve, naar ons oordeel, om Reiche's meening als onhoudbaar af te wijzen.

Op historisch standpunt kan men alzoo onzes inziens, niet, dan de doxologie voor oorspronkelijk paulinisch houden; althans er is niets tegen.

Doch laat ons verder zien, en ons op exegetisch gebied begeven, waar het veld voor het maken van bedenkingen vrij wat ruimer is. Ook hier is het wederom Reiche, die zijne bezwaren terstond gereed heeft.

Vooreerst betreft zijne aanmerking den zamenhang. Op beide plaatsen, zegt Reiche, waar gij de doxologie ook plaatst, zoowel achter cap. XIV als achter cap. XV : 24, is zij geheel ongepast; op de eerstgenoemde plaats verbreekt zij op eene vreemde wijze den gang van een kalm, bezadigd vertoog; op de laatstgenoemde plaats kan zij ook niet staan, want dan zou de zegenwensch, cap. XVI : 24, de doxologie voorafgaan, terwijl, volgens het paul. spraakgebruik, steeds het omgekeerde plaats heeft¹⁾; bovendien staat het herhaalde: „amen” daartoe in den weg. Wat dit laatste betreft, zoo hebben wij

¹⁾ Dit heeft sommige exegeten aanleiding gegeven om v. 24 voor geïnterpoleerd te houden, of na v. 27 te plaatsen.

vroeger reeds doen opmerken, dat zulks tegen de echtheid niet het minste bezwaar kan opleveren.

Wat aangaat de plaats der doxologie achter cap. XIV, zoo geven wij Reiche volgaarne toe, dat zij dáár den zamenhang verbreekt¹⁾, doch iets anders is het met de plaats achter cap. XVI : 24. Het is waar, bij de andere brieven van Paulus staat de zegenwensch gewoonlijk na de groeten als slotwensch achteraan, en deze werd dan door den Apostel eigenhandig geschreven met het doel, om als 't ware het stempel der authenticiteit op den ganschen brief te drukken, doch hier is het een ander geval; die gewone slotformule had Paulus in v. 24 al geschreven, en daarmede was de brief af, doch wij stellen ons voor, dat Paulus welligt, nadat hij de brief nog eens overgelezen had, ook zijn oog liet gaan over de doxologie, die hij vroeger hooger had geplaatst, maar hier ook allezins passende rekende, daar zij op den ganschen brief terug slaat.

Wat het karakter der doxologie aangaat, zoo houdt Reiche hare onechtheid staande, door de opmerking, dat zij niet de gewone eenvoudigheid der paul. doxologieën bezit, maar integendeel gezwollen en overladen is.

Wij moeten zekerlijk erkennen, dat deze doxo-

¹⁾ Hoe deze meening van Reiche overeen te brengen is met zijn gevoelen, dat een voorlezer haar dáár zal hebben verzonnen, begrijpen wij niet: hij toch, die in staat was zulk eene doxologie te verzinnen, was ook wel in staat om in te zien, dat deze niet achter cap. XIV kon staan.

logie, wat meerdere uitvoerigheid en rijkdom van denkbeelden aangaat, welken zij bevat, van andere paul. doxologicën aanmerkelijk verschilt, doch zulks geeft ons nog geen regt, om haar voor onecht te verklaren. Integendeel, ware zij door een ander ingeschoven, dan zou deze veel meer den gewonen vorm, die het meest aan Paulus eigen was, behouden hebben; juist derhalve de ongewoonheid, vereenigd met de opmerking, dat de inhoud, naauwkeurig bezien, een treffenden weêrslag op den brief zelven behelst, is ons een bewijs voor de echtheid.

Dat de doxologie bepaald onpaulinisch is, zoekt Reiche ook uit haar zelve aan te toonen; de geheele gedachtengang zegt hij, is zwevend, duister en onverstaanbaar, en hiermede verbindt hij de opmerking, dat men niet weet of het eene doxologie is aan God, dan aan Christus, op wien het „ ω ” slaat. Doch, is ook al de grammatica niet streng in acht genomen, Paulus' bedoeling is toch duidelijk, als die door het weder opnemen van het $\mu\omicron\nu\nu\alpha\sigma\sigma\omega\phi\ \theta\epsilon\omega$ duidelijk te kennen geeft, dat hij aan God wil gedacht hebben; bovendien vinden wij zulke doxologieën op Christus nergens in één van Paulus' brieven.

De zamenstelling: $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu\ \mu\omicron\nu\ \kappa\alpha\iota\ \kappa\eta\rho\nu\gamma\mu\alpha\ \text{'}\text{I}\eta\sigma\omicron\nu$ meent Reiche, dat geheel onpaulinisch is. Wij kunnen dit echter niet toegeven; integendeel, de uitdrukking $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu\ \mu\omicron\nu$ is allezins paulinisch, en derhalve juist hier een bewijs voor de echtheid der doxologie. Zie Rom. II : 16, 2 Cor. IV : 3, 2 Thess. II : 14, 2 Tim.

II : 8. Het *εὐαγγέλιόν μου* slaat hier terug op den brief; *κήρυγμα Ἰησοῦν* is hier gen. subjecti, zooals van Hengel ¹⁾ en Meijer ²⁾ hebben aangetoond; het pron. *μου* eischt dit niet minder dan het spraakgebruik des N. Testaments; de woorden beteekenen dan: mijn Evangelie en de prediking van Christus, dat is: de prediking, die in Christus zijnen oorsprong heeft. Welk een schoone en treffende weerslag alzoo op Paulus' eigene grondstelling, in cap. XV : 18 uitgesproken: *οὐ γὰρ τολμήσω τι λαλεῖν ἢ οὐ κατηγάσαστο Χριστός δι' ἐμοῦ*. Wij vinden alzoo ook in deze zamenstelling niets onpaulinisch ³⁾.

Beweert Reiche voorts dat: *σθηριξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιον* geen zin heeft, wij verwijzen hiertegenover naar exegeten als Meijer, van Hengel, de Wette e. a., bij wie in ieder geval eene vrij wat gezondere verklaring te vinden is, dan die van Reiche, als hij *κατὰ τὸ εὐαγγ. μου* verklaart: „im religiös sittlichen Leben“: dit heeft voorzeker geen zin.

Eindelijk neemt Reiche nog aanstoot aan het *φανερωθέντος* (v. 26). Het woord *φανερῶν*, meent hij, wordt bij Paulus nimmer gebruikt van de Schriften der profeten; integendeel

¹⁾ t. a. p. II. p. 793.

²⁾ t. a. p. p. 552.

³⁾ Vgl. Eph. II : 17. 2 Cor. XIII : 3.

Mogt iemand bezwaar hebben tegen het herhaalde *κατὰ*, wij verwijzen hem naar Coll. II : 8, waar hetzelfde plaats vindt; dit *κατὰ* moet vertaald worden door: „volgens“. Zie 2 Cor. IV : 13.

φανερῶσις wordt gesteld tegenover de getuigenis der profeten; hierbij beroept zich Reiche op 2 Tim. I : 9 en Rom. III : 21. Doch hier blijkt het, dat Reiche de plaats niet heeft begrepen. Het woord φανερωθέντες (v. 26) toch behoort volstrekt niet bij διὰ γραφῶν προφητικῶν, deze laatste woorden behooren duidelijk bij γνωρισθέντος, zooals ook door de part. τέ wordt aangewezen¹⁾, maar het staat als tegenstelling bij χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένον. Hiermede vervalt terstond zijne gansche bedenking.

Hebben wij hiermede de voornaamste bedenkingen weêrlegd, ons rest nog, met een enkel woord Reiche's verklaring van de zamenstelling der doxologie te bespreken.

Reiche meent, dat zij uit verschillende formules van Paulus en andere schrijvers is zamengesteld, die hij zelfs naauwkeurig wect aan te wijzen²⁾. Doch dit is onmogelijk vol te houden, want indien een latere afschrijver of wie

¹⁾ Dr. van Bell in zijne: *Disputatio theol. de verbis φανερωθῆναι* et ἀποκαλυπτῆν, p. 110, zegt zeer juist ten aanzien van deze kwestie: „In loci distinctione haecenus recedendum videbatur ab editione recepta, ut verbis διὰ τῶν γραφῶν a quibus commodius inciperet sectio 26, praemitteretur comma. Arctius enim verba φανερωθέντος δὲ νῦν jungenda sunt cum verbis χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένον, quibus opponuntur, quam cum verbo γνωρισθέντος, quo significatur quid factum porro sit cum mysterio illo manifestato”. Wat de exegese van deze plaats betreft, zoo is de verklaring van Dr. van Bell (p. 110) zeer lezenswaardig.

²⁾ Zie pag. 23.

ook zulk eene doxol. had zamen willen stellen, zou hij vooreerst zich wel tot bepaald paulinische doxologieën gewend hebben, en nooit enkele uitdrukkingen hebben zamengevoegd, die hij hier en daar bij Paulus en andere schrijvers verspreid vond. Doch er is nog een ander bezwaar, waardoor het gevoelen van Reiche gedrukt wordt, namelijk de Anacoluthon, die wij in de doxol. opmerken ¹⁾; een interpolator zou toch wel de gewone constructie zijn gevolgd, en niet eene grammatische figuur hebben gebezigd, die wij bij Paulus' doxologieën nergens elders ontmoeten. Ditzelfde geldt tegen Krehl, die beweert, dat onze doxologie naar Judas 24, 25 zou zijn gemaakt. Bovendien is op grond der uitwendige getuigen het woord $\sigma\sigma\varphi\omega$ in Jud. 25 onecht. Had de interpolator deze plaats nageschreven, dan is er nog eene zaak onverklaarbaar, namelijk, waarom hij haar dan niet geheel en al heeft gevolgd, want slechts het eerste deel onzer doxol. komt met Jud. 24 overeen.

Zijn hiermede dus de bedenkingen tegen de echtheid der doxologie, naar ons oordeel, genoegzaam als onhoudbaar aangewezen, dan willen wij nog eenige positieve bewijzen vóór hare echtheid aanvoeren.

¹⁾ Winer. *Gramm.* p. 501, zegt van deze plaats: „Rom. XVI : 25, 27 ist Paulus durch die umfangreiche Aussage über Gott, v. 25, 26 von der intendirten construction abgeführt worden und bildet, statt $\eta\ \delta\acute{o}\xi\alpha\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau.\ \alpha\iota\omega\nu.$ sofort anzufügen, gleich als ob der Dativ $\theta\epsilon\omega$ einen Satz abschlosse, einen Relativsatz aus dem Inhalte der Doxologie“.

Vooreerst zijn de uitwendige getuigen, zooals wij gezien hebben zeer in ons voordeel; ten tweede is het spraakgebruik der dox. geheel paulinisch; dit moeten zelfs Reiche en andere bestrijders der echtheid toestemmen, zooals blijkt uit hunne bewering, dat zij uit paul. uitdrukkingen is zamengesteld (zie Meijer.) Hare inhoud, ten derde, komt geheel overeen met dien van den ganschen brief; ware zij voorts geïnterpoleerd, dan zouden er al ligt verschillende lezingen van bestaan, terwijl het tegendeel wordt gevonden; eindelijk zou het wel niemand in de gedachte zijn gekomen, om zulk eene ongewone, uitvoerige, cenigzins duistere doxologie te verdenken. Teregt zegt ook Fritsche te dezen aanzien¹⁾. „Pauli imitator jejunam, verbosam et aliunde expressam doxologiam componere potuit; doxologiam tam novam, tam expeditam et quam pium virum commoto animo subito scripsisse, non frigidum compilatorem laboriose contexuisse facile sentias, sententiis paullinis tam refertam et argumento epistolae ad Rom. tam accomodatam conficere non potuit”.

Wij aarzelen dus niet na het besprokene, de echtheid van Rom. XVI: 25—27 uit te spreken, ondanks de exegetische moeilijkheden, die de doxologie oplevert, en onderschrijven alzoo gaarne de uitspraak van de Wette²⁾ „Wahr ist, dass der Kritiker und Ausleger in Ansehung unserer

¹⁾ *Comm.* p. XLIII.

²⁾ *t. a. p.* p. 168.

stelle unbefriedigt bleiben muss: doch ist keine Wahrscheinlichkeit dafür vorhanden, das sie von fremder Hand herrühre"

Wat aangaat het verschil in de Hands., ten aanzien van de plaats onzer doxologie, zoo brengen wij daaromtrent het volgende in het midden. Dat de doxol. in onzen tekst achter cap. XVI : 24 behoort te staan, blijkt reeds genoegzaam daaruit, dat zij, achter cap. XIV : 23 geplaatst, het verband geheel zou verstoren, daar, zooals wij aangetoond hebben, cap. XIV en XV naauw te samenhangen; het is dus de vraag: hoe komt zij dáár in sommige Handsch. voor, en dit verklaren wij door de volgende hypothese.

De Apostel schreef of dicteerde haar oorspronkelijk na cap. XIV : 23, en was van plan daarbij zijn brief te eindigen; evenwel bedenkende, dat hij nog geene groeten had gedaan, en dat hij zijn thema, in cap. XIV behandeld, nog niet genoegzaam had uitgewerkt, vervolgde hij, hetzij terstond, hetzij korten tijd daarna, zijn brief door er cap. XV en XVI aan toe te voegen; nu was achter cap. XIV natuurlijk eene doxologie als de onze in het midden, of althans niet aan het slot van den brief, geheel misplaatst, Paulus liet haar derhalve doorschrappen, en dicteerde verder tot cap. XVI : 24; om nu evenwel die schoone slotdoxologie, die zoo geheel paste bij den inhoud van zulk een brief, te behouden, plaatste hij haar achteraan.

Bij deze hypothese verklaart zich alles. Sommige latere afschrijvers toch, die het autographon

of een letterlijk afschrift in handen kregen, en daar die doxologie achter cap. XIV doorgehaald zagen, meenden hier uit te kunnen opmaken, dat zij daar eigenlijk te huis behoorde en niet aan het slot behoorde te staan, plaatsten haar achter cap. XIV : 23, en lieten haar dan natuurlijk weg aan het slot. Anderen, de ware bedoeling vattende, lieten het doorgeschrapte weg, en schreven haar dan achter cap. XVI, waar zij staan moest; nog andere al te conscientieuse afschrijvers lieten haar op beide plaatsen staan, terwijl juist het doorgeschrapte voor enkelen een bewijs van onechtheid was. Zóó ontstonden de verschillende Handschriften.

Ziedaar naar onze meening de ware toedragt der zaak! Mogt iemand grondige bezwaren tegen deze opvatting hebben, wij willen gaarne beter onderrigt zijn, en geven onze verklaring voor niet meer dan zij is, namelijk eene hypothese. In ieder geval kan de onzekerheid, die er in de plaatsing bestaat niet als beslissend bewijs tegen de echtheid der doxologie gelden, daar zij afgescheiden van deze vraag, haar Paulinisch karakter duidelijk ten toon spreidt.

En alzoo zijn wij aan het einde van onze taak gekomen. Wij hebben verschillende getuigen à charge zoowel als à décharge laten spreken, en kunnen naar onze innigste overtuiging, niet anders, dan de echtheid handhaven van de beide laatste Hoofdstukken van Paulus' brief aan de Romeinen, als welke den stempel op het voorhoofd dragen mede van den grooten Apostel der Heidenen herkomstig te zijn.

of the ...

...

STELLINGEN.

I.

Tegenover de bedenkingen der Tubingsche kritiek, kan de echtheid der beide laatste Hoofdstukken van den brief aan de Romeinen, allezins worden gehandhaafd.

II.

Het ware oogmerk, waarmede Paulus den brief aan de Romeinen geschreven heeft, is niet, zooals Baur wil, *polemisch*, maar *apologetisch-irenisch*.

III.

De doxologie Rom. XVI : 25—27 moet hare plaats in het XVI^{de} Hoofdstuk behouden.

IV.

De gemeente te Rome, aan welke Paulus zijn brief schreef, bestond niet hoofdzakelijk uit christenen uit de Joden.

V.

Het woord *συγγενεῖς*, Rom. XVI : 7, 11 mag niet vertaald worden door: *volksgehooten*.

VI.

De begrippen: „heilige Schrift” en „Gods Woord” moeten wel onderscheiden worden.

VII.

Godsdienst in hare hoogste ontwikkeling is leven in gemeenschap met God.

VIII.

De uitspraak der natuurkundige wetenschap omtrent de mogelijkheid of onmogelijkheid van het wonder, is op zich zelve niet beslissend.

IX.

Gen. III : 15 bevat geene Messiaansche profetie.

X.

Het zweeren bij den naam van God is door Jezus, Matth. V : 33—37, evenzeer als elke andere eed, verboden.

XI.

Bij de verdeeling der kerkgeschiedenis is het beter de Middelen-eeuwen bij Gregorius den Groote te doen aanvangen, dan bij Karel den Groote.

XII.

Bij de handhaving van het dogma der Theopneustie, heeft het beroep op de uitspraken der H. Schrift geene waarde.

XIII.

Er bestaat geen voldoende reden om te wanhopen aan het terugvinden van den oorspronkelijken tekst van het N. T.

XIV.

De slavernij is in strijd met de beginselen en den geest des Christendoms.

XV.

Onbeperkte leervrijheid in de Ned. Herv. kerk heft het begrip van *kerk* op.

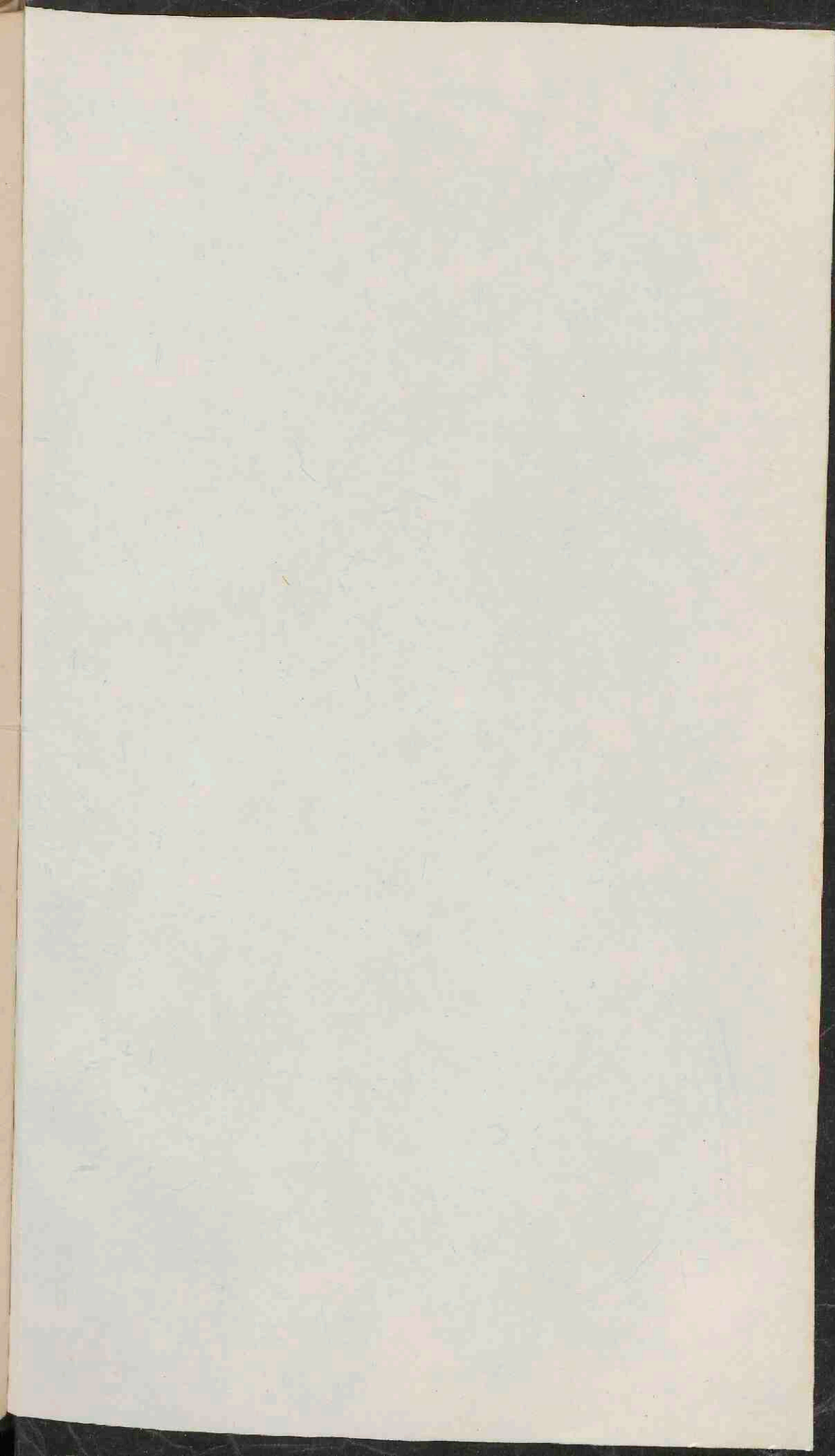
XVI.

Zij, die het absoluut gezag der symbolische Schriften in de Ned. Herv. kerk, nog willen zien gehandhaafd, zien hare historische ontwikkeling voorbij.

XVII.

De Katecheet gebruike een handboekje bij zijn onderwijs.

XVIII.

The first part of the book is devoted to a general survey of the history of the world from the beginning of time to the present day.

The second part of the book is devoted to a detailed account of the history of the United States from the time of its discovery to the present day.

CHAPTER I

The first part of the book is devoted to a general survey of the history of the world from the beginning of time to the present day.

CHAPTER II

The second part of the book is devoted to a detailed account of the history of the United States from the time of its discovery to the present day.

CHAPTER III

The third part of the book is devoted to a detailed account of the history of the United States from the time of its discovery to the present day.

CHAPTER IV

The fourth part of the book is devoted to a detailed account of the history of the United States from the time of its discovery to the present day.

